

Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Texniki Universitetinin nəzdində Bakı Texniki Kolleci

Vergitutma fənnindən mühazirələr

Cəmi -60 saat

Fənn birləşməsi : İqtisadiyyat

Müəllim : Qurbanov Elnur

Bakı 2022

Mündəricat

1.Vergilərin yaranması və inkişafı.....	3-12
2.Vergitutmanın prinsipləri.....	12-15
3.Vergitutmanın funksiyaları.....	15-19
4.Vergi anlayışı, vergilərin təsnifatı.....	19-21
5.Vergilərin iqtisadi mahiyyəti.....	21-26
6.Vergi siyasəti.....	26-29
7.Vergi menecmenti.....	29-35
8.Vergitutma prosesi.....	36-39
9.Vergi nəzarəti	39-44
10.Vergi planlaşdırılması.....	44-49
11.Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	49-59
12.Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi.....	60-63
13.Əlavə dəyər vergisi.....	64-76
14.Aksizlər.....	76-80
15.Əmlak vergisi.....	80-83

1.Vergilərin yaranması və inkişafı.

Vergilər müəyyən edilmiş qanun çərçivəsində təsərrüfat subyektlərindən və əhalidən dövlət tərəfindən alınan icbari ödənişlərdir. Vergilər dövlətin yarandığı gündən cəmiyyətdə iqtisadi münasibətlərin zəruri həlqəsini təşkil edir. Vergilərin mövcudluğu ilkin ictimai istehlak ilə əlaqədardır. Dövlət quruluşunun inkişafı və dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq vergi sistemində də dəyişikliklər baş verir. Müasir sivilizasiyalı cəmiyyətdə dövlət gəlirlərinin əsas formasını təşkil edir. Vergi mexanizmindən dövlətin cəmiyyətə iqtisadi təsiri üçün istifadə edilir. Tarixi keçmişimizə nəzər salıb, Azərbaycan dövlətinin vergi sisteminin və o dövrdə mövcud vergi və mükəlləfiyyətlərinin dövlət xəzinəsinə və əhalinin həyat səviyyəsinə təsirini təhlil edək. III-IV əsrin I yarısında bütün Sasani dövlətində olduğu kimi Adurbadaqanda da (Azərbaycan nəzərdə tutulur) əhali sinfi strukturuna görə dörd zümrəyə bölünürdü: 1) kahinlər, 2) döyüşçülər, 3) katiblər, 4) vergi verənlər. Vergi verənlər zümrəsi özündə bütün zəhmətkeş əhalini-əkinçiləri, sənətkarları, eləcə də ticarətlə məşğul olanları birləşdirirdi. Bütün vergi verən zümrənin başında vastarioşansalar dururdu. Vergi və mükəlləfiyyətlər içərisində ən mühümü qazıdağ, maraq və xarq idi. I Xosrovun vergi islahatından sonra qazıdağ termini "can vergisi" mənasında işlənib. Əvvəllər ümumiyyətlə, vergi mənasında olan "xaraq" termini də elə həmin dövrdə (III-IV əsrlər) torpaq vergisinə aid edilib. Vergilərin başçısı olan xarqbed-Sasani dövlətinin idarə aparatında yüksək mövqə tuturdu. I Xosrovun dövründə üzərinə vergi qoyulmuş torpaqlar siyahıya alınır. Torpaq siyahısı hələ Kavadın dövründə tutulmağa başlanmış, oğlu I Xosrovun zamanında başa çatdırılmışdır. Vergi vahidi 1/10 hektara bərabər olan qarib sayılmağa başladı. Torpaq vergisinin miqdarı əkilən bitkinin xarakterindən asılı olaraq müxtəlif idi. Məsələn, bir qarib buğda və ya arpa sahəsində bir drahma, bir qarib üzümlükdən 8 drahma, bir qarib qarayonca sahəsində 7 drahma alınır. Dörd xurma palmasından və altı zeytun ağacından isə 1 drahma vergi tutulurdu. I Xosrovun dövründə əmlakın qədərindən asılı olaraq 20-50 yaşlı kişilərdən 12, 8, 6 və 4 drahma can vergisi müəyyən edilmişdi. Kübar nəsil, əyanlar, döyüşçülər, katiblər, kahinlər və məmurlar can vergisindən azad idilər. Vergilərin ödənilməsi çətin olduğundan dörd aydan bir, ildə üç dəfə alınır. Torpaq və can vergisi ilə yanaşı əhalidən başqa vergilər də tutulurdu. Yerli feodal cəmiyyəti üzərində hakim mövqə tutan Xilafət üsul-idarəsi VIII əsrdə ərəblərin işğal dairəsinə düşmüş bütün becərilən torpaqları müsəlman icmasının mülkiyyəti elan etdi. Bu torpaqlar əsasən, öz rəiyyətlərinə qarşı münasibətdə bütün hüquq və imtiyazlarını qorumuş əvvəlki sahiblərinin ixtiyarında saxlanılır, ərəblər isə bu sahibkarların

müsəlman icması xəzinəsinə (beytülmal) boyun olduqları vergilərlə kifayətlənirdilər. 2 Əsasən silah gücünə ələ keçirilmiş şimalı-cənublu Azərbaycanın tabe edilmiş əhalisi ilə qarşılıqlı münasibətlər işğalçılarla yerli əhali arasında bağlanmış müqavilələrlə tənzimlənirdi. Hər bir belə müqavilə başqa şərtlərlə yanaşı, birdəfəlik və illik vergilərin ödənilməsi təəhhüdü haqqında maddəni də nəzərdə tutur, yerli əhaliyə məxsus torpaqları onun ixtiyarında saxlayırdı. Zimmi, yəni başqa dinə mənsub yerli adam statusunu qazanmış bu sahibkarlar müsəlman icmasının himayəsində qalır, torpaq vergisi -xəracla yanaşı, qeyri-müsəlmanların verdiyi can vergisi - cizyəni də ödəyirdilər. Müsəlman qanunvericiliyinə - şəriətə görə cizyə hər il ancaq kişilərdən, özü də onların sənət və ya ticarətdən əldə etdikləri qazancdan asılı olaraq alınır. Varlılar 48, ortabablar 24, yoxsullar isə 12 dirhəm ödəyirdilər. Əgər can vergisi -cizyə ancaq qeyrimüsəlmanlardan alınırıdısa, torpaq vergisi - xərac həm müsəlmanlardan, həm də başqa dinlərə etiqad edənlərdən alınır, ancaq qeyri-müsəlmanlar bu vergini ikiqat həcmdə ödəyirdilər.

Xəlifə Hişam dövründə (724-743), ərəblərin Azərbaycan və Arrandakı vergi siyasəti köklü dəyişikliyə məruz qaldı: buradakı Əməvi hakimləri cizyəni xəzinəyə böyük gəlir gətirən vergilərdən biri kimi fərqləndirməyə başladılar. 725-726-cı ildə Hişamın sərəncamına görə, Azərbaycanda əhali, torpaq, mal-qara və hər cür başqa əmlakın yeni siyahıyaalınması keçirildi. Bu məqsədlə o, öz sərkərdəsi Haris İbn Əmri Arrana göndərdi. Moisey Kalankatlının məlumatına görə, ağır vergi qoyulmasına səbəb olan bu yeni siyahıyaalma əhalinin vəziyyətini daha da ağırlaşdırdı. Bu siyahıyaalmadan sonra tətbiq edilən yeni vergi sistemi vergi verən əhali ilə yanaşı rahiblərdən də vergi alınmasını nəzərdə tuturdu. Əhalinin üzərinə sənətkarlığa, kəbinə görə yeni əlavə vergilər qoyuldu. Ölkənin cənubunda xəlifə II Ömər zamanı ləğv edilmiş əvvəlki Sasani vergiləri «Novruz və Mihrican hədiyyələri» bərpa edildi. Belə vergi sistemi təkcə yoxsulları deyil, hətta bir çox əyan və varlıları da səfələtə düşür etdi. Əgər Əməvilər dövründə natura ilə ödənc vergilərin mühüm hissəsini təşkil edirdisə, Abbasilər dövründə vergilərin ancaq bir hissəsi natura ilə ödənilirdi. Özü də bu natura içərisində zinət şeyləri və ərəblərdə az tapılan mallar üstünlük təşkil edirdi. Bu sistem II Abbasi xəlifəsi əl-Mənsurun dövründə (754-775) xüsusən geniş tətbiq edilməyə başlanmışdı. Onun dövründə misahə adlanan xərac əkilib-əkilməməsindən asılı olmayaraq torpaq sahəsinə görə pulla, yeni hələ Ömər ibn əl-Xəttabın qoyduğu qaydalar üzrə alınır. Əl-Mənsurun varisi xəlifə əl-Mehdinin dövründə (775-785), onun sərəncamına görə xəracalma sistemi dəyişildi. Misahə xəracı – torpağın sahəsinə görə alınan vergi əvəzinə müqasəmə xəracı-məhsula görə alınan vergi qoyuldu; özü də suvarılan

torpaqlardan məhsulun yarısı, dəliyə və kirbə ilə suvarılan torpaqlardan məhsulun 1/3, duləblə* suvarılan torpaqlardan məhsulun 1/4 alınır. Lakin əl-Mehdinin dövründə meyvə ağaclarına, zeytun və üzüm bağlarına xərac qoyuldu. Torpaq vergisi və can vergisindən əlavə aşağıdakı vergilər alınır: xüms – mülkiyyətdən və əmlakdan alınan, gəlirin 1/5 bərabər olan vergi; zəkat – yoxsulların xeyrinə varlı müsəlmanların əmlakından tutulan vergi; zəkat əl-fitr - orucluğu başa çatması münasibətilə verilən pay -fitrə; sədəqə - yoxsullara verilən ianə; uşr - məhsulun 1/10 bərabər vergi. Xüms - pul və ya natura şəklində dinc yolla ələ keçirilmiş əmlakdan, əmək haqqından, mədən və dəfinələrdən, kafir və ya zimminin müsəlmandan satın aldığı torpaqdan, əsirlər də 3 daxil olmaqla hərbi qənimətlərdən alınır. Dəyəri ailənin illik xərcindən artıq olan əmlak satın alındıqda və ya müxtəlif peşə sahiblərinin gəlirləri illik məxaricdən çox olanda xüms ödənilməli idi. Zəkat -ildə bir dəfə alınır; bu vergi dənli bitkilər (düyü və lobyadan başqa), giləmeyvələr, daş-qaş və ev heyvanları üzərinə qoyulurdu. Buğda və arpadan zəkat yetişəndən sonra alınır, üzüm üçün isə qora dövründə müəyyənləşdirilirdi. Zəkat əl-fitrə - ildə bir dəfə, orucluğu ayının başa çatması münasibətilə varlı müsəlman ailəsinin yetkinlik yaşına çatmış hər bir üzvünə görə ödənilirdi. Fitrə məhsul və ya pulla ödənilə bilər. Onun qədəri 3 kq buğdaya, arpaya və ya çəltiyə, xurmaya, kişmişə, qarğıdalıya və başqa məhsullara bərabər idi. Uşr-hər il əkinçilik, heyvandarlıq, balıqçılıq məhsullarından satış üçün nəzərdə tutulan və qiyməti 200 dirhəmdən artıq olan başqa məhsullardan natura ilə alınan onda bir vergisi idi. Şirvanda (Bakıda) bunlardan başqa neft və duz mənbələri üzərinə də vergi qoyulmuşdu.

IX-XI əsrlərdə Azərbaycanda feodal münasibətləri inkişaf etmişdi. Torpaq mülkiyyəti forması olan mülk (və ya əmlak torpaqları) xüsusi mülkiyyət olub, onu almaq, satmaq, irs vermək, bağışlamaq, girov qoymaq olurdu. Mülk sahibi (malik) və ya mülkədar dövlətə xərac, yəni yeni torpaq vergisi verirdi. Dövlətə məxsus, yeni gəliri birbaşa xəzinəyə gələn torpaqlara divani deyilirdi. Bu dövrdə şərti torpaq mülkləri – iqta sistemi inkişaf etməkdə idi. Zaman keçdikcə iqta torpaqları iqtidarların xüsusi mülkiyyətinə çevrildi. Bu dövrdə icma torpaqları da mövcud idi. İcma torpaqları dövlətin mülkiyyətində idi. Buna görə də həmin torpaqlardan elliklə istifadə edən camaat bunun müqabilində dövlətə torpaq vergisi – xərac verirdi. Torpaqdan istifadə müqabilində kəndlidən alınan vergi uşr və ya üşur (onda bir), sonralar isə xərac adlanırdı. Xərac toplamaq üçün ayrı-ayrı adamlara verilən icazə kağızına qəbalə deyilirdi. Xərac toplayan vergi məmurları mütəqəbbil və ya amil, maliyyə müfəttişləri isə mütəsərrif adlanırdılar. Amillər xərracı özbaşına artırırtdılar və bəzən məhsulun yarısı kəndlinin əlindən alınırtdı. Xərac əvvəllər əsasən məhsulla alınırtdı. Azərbaycan kəndliləri X-XI

əslərdə xəracın müəyyən hissəsini pulla ödəyirdilər. Bu, hələ o zaman Azərbaycanda əmtəə-pul münasibətlərinin inkişaf etdiyini göstərir. IX əsr tarixçiləri Azərbaycandan ildə 4-4,5 milyon dirhəm xərac toplandıqlarını qeyd edirlər. Xəraccdan başqa müsəlman ailəsi öz əmlakına görə nəzir verirdi ki, buna da zəkat və ya sədəqə deyilirdi. Müsəlman olmayan əhalidən can vergisi-cizyə alınır.

Böyük səlcuq imperiyasının yaranması ilə torpaq mülkiyyəti və vergi sistemində ciddi dəyişikliklər baş verdi. Əhalidən ənənəvi vergilərdən əlavə səlcuq döyüşçüləri üçün silah və şərab tədarük etmək, onların atlarını nallamaq üçün mal-üs-silah, şərab bahası, nal bahası kimi vergi, şəhər sənətkarlarından isə onların hazırladığı sənət məhsullarından pay alınmağa başlandı. Ümumiyyətlə, XI-XIII əsrin əvvəllərində əhalinin müxtəlif təbəqələrinin xərac, üsr, cizyə, haqq, əlaf, nüzl, avariz, qismət, təyyarət, dəraib və bir çox başqa vergi, rüsum və mükəlləfiyyətlər ödədiyi məlumdur. XIII-XIV əslərdə Azərbaycan torpaqlarının çox böyük bir qismi monqol hakim dairələrinin əlinə keçmişdi. Elxanın və sülalə üzvlərinin əlində olan torpaqlar «incu» 4 adlanırdı. Bu dövrdə iqtə institutu qüvvətlənmişdi. Torpaqların bir hissəsi kənd icmasının ixtiyarında qalırdı. Vergi verilməsində əvvəlki kimi əllik zəmanət mövcud idi. Monqol zülmü altında olan əhali dövlətə və feodallara 40 cür vergi və rüsum verirdi. Torpaq vergisi "xərac" natura ilə alınır və ilk Hülakülər dövründə taxıl məhsulunun 70%-ni təşkil edirdi. Can vergisi "qopçur" adlanırdı. Oturaq əhali bu vergini 1-7 dinaradək pulla, köçərilər isə mal-qara ilə verirdilər. Monqol qoşunlarının saxlanması üçün əhali üzərinə xüsusi vergi – tacar qoyulmuşdu. Hökmdarlar əhalidən bazar qiymətindən aşağı qiymətə müxtəlif istehlak malları alır və ya tacirləri bazar qiymətlərindən yuxarı qiymətə məhsul almağa məcbur edirdilər. Gömrükxanalarda bac alınır. Mövcud vergilər zəhmətkeşlərin gəlirinin 3/4 hissəsini aparırdı. Vergi toplamaqla əlavə idarə - divan məşğul olurdu. Divan vergiləri ya dövlət darğaları vasitəsilə, ya da vergi yığmaq hüququnu icarəyə vermək (müqatiə) yolu ilə toplanırdı. Azərbaycanın cənub vilayətlərində toplanan vergi 210 tımənə (1 tımən -10 min dinar), şimal vilayətlərində toplanan vergi isə 54 tımənə çatırdı. Vergi verə bilməyənlərə icbari əmək müəyyən edilirdi. Xəzinə gəlirinin azalması, kəndlilər arasında qaçqınçılıq və ixtişaşların artması ilə əlaqədar olaraq Keyxatı xan pul islahatı keçirdi: ölkədə kağız pullar - ça tədavülə buraxıldı. Lakin bu tədbir səmərə vermədi, bazar qiymətləri artdı, ticarət dövriyyəsi azaldı. Qazan xan feodalların hakimiyyətini möhkəmlətmək, dövlət gəlirini artırmaq məqsədilə bir sıra qanunlar verdi. Divan torpaqlarından əkin sahələri irsi iqtə hüququ əsasında kəndlilərə paylandı. Qazan xan vergi sistemini qaydaya salmağa çalışaraq müqatiəni məhdudlaşdırdı. İslahat müəyyən dərəcədə kənd təsərrüfatı istehsalının yüksəlişinə, gəlirin artmasına və onun daha

müntəzəm xəzinəyə yığılmasına səbəb oldu.

XV əsrdə Azərbaycanda Ağqoyunlu və Qaraqoyunlu dövlətlərinin mövcud olduğu bir dövrdə otuzdan çox adda vergi və mükəlləfiyyət mövcud idi və bu ağır vergi sistemi əhalini əzirdi. Məlcəhət (və ya bəhrə) əsas vergi olmuşdur. Uzun Həsənin "Qanunnamə"sinə əsasən bəhrə əldə edilən məhsulun 1/5 hissəsini təşkil etmişdir. Kəndlilər istifadə olunmuş suyun müqabilində də bəhrə vergisi ödəyirdilər. Hərbiçilərin, mülki və ruhani vəzifələr tutan şəxslərin xeyrinə toplanan vergilərin məcmusu ixracat adlanırdı. Qeyri-qanuni surətdə, özbaşına toplanan vergilər şiltaqat arlanırdı. Kəndlilər feodal ziyafətlərinin təşkilinin ağırlığını çəkirdilər (şilənbəha, süfəbəha və b. mükəlləfiyyətlər). Yerli inzibati-polis məmurunun (dərucəki), vergiyiğan məmurların (mümayizane), ruhani başçıların (rəsm əlvüzarə) xeyrinə toplanan vergilər mövcud idi. Maldarlardan çobanbəyi vergisi alınırıdı. Məcburi bəxşişlər sistemi də mövcud idi. Bu bəxşişlər torpaq sahiblərinə, şahın məmurlarına, xidmətçilərinə verilirdi (düşüllük, novruzi, peşkəş, eydi və s.). Dövlətin və feodalların xeyrinə toplanan vergilər yerinə yetirilməli olan mükəlləfiyyətlər (çərik, tərh, ulaq, ulam, biyar və s.) əhalini müflisləşdirdi. XVI-XVII əsrlərdə Azərbaycan kəndlisi aşağıdakı vergiləri və mükəlləfiyyətləri ödəyirdi: torpaq və gəlir vergisini - məlcəhət, bəhrə, xərac - natura ilə ümumi məhsulun 1/5, 1/3 hissəsini təşkil edirdi. Bu vergi sahibkar ilə dövlət arasında bölünürdü. Birinciyə 1/10, ikinciyə 2/10 hissə çatırdı. Bağbaşı - məhsulun 1/10-nə bərabər idi. Çobanbəyi, çöl pulu -örüşdə heyvanları otarmaq üçün alınırıdı. Dəh-yek (onda bir) -iri feodal 5 torpaqlarından götürülən gəlirlərin 10 faizi alınırıdı. Cüftbaşı-torpağı əkib-becərmək üçün bir cüt qoşqu vasitəsi olanlardan alınırıdı. Dəzğahbaşı-hər bir toxucu dəzğahından istehsal edilən məhsuldan alınan vergi idi. İxracat -XVI əsrdə ümumi və müxtəlif vergilərin məcmusu mənasında işlənirdi: dövlət canişinləri, hərbi xidmətdə olanların və əyanların tələbatını ödəmək üçün alınırıdı. Ot-alafa -yük heyvanları, atlar üçün alınırıdı. Ulafa (ərzaq)-bir nəfərin (hərbiçi, canişin və s.) yaşaması üçün alınan vergi idi. Bu iki vergi bəzən pulla da alınırıdı. Konalqa - əyanların kəndlilin evində düşərgə salmaq hüququ idi. Kəndli əyanı, onu müşayiət edənləri yataqla təmin etməli, yedirtməli, atlarını yemləməli idi. Təyin isə şəhər və kəndlərdə xarici dövlətlərin səfirlərinə və onları müşayiət edənlərə qulluq etmək üçün əhalidən alınan məbləğ idi. Ulaq və ulam-kəndli şah çaparlarının ixtiyarına minik, yük, qoşqu atları verməli idi.

I Şah Abbasın əmri ilə alafa, ulafa, biyar, ulaq, peşkəş, salami, şiltaqat kimi əvvəlcədən nəzərdə tutulmamış, təsadüfi səciyyə daşıyan bütün töycü növləri «ixracat» və «əvazirat»a daxil edilmişdi. Rüsüm - dövlət canişinləri və ruhanilər üçün natura ilə alınan vergi idi. Səvari - əhalinin hakim sülalənin üzvlərinə - sərkərdələrə, yeni fəth

edilmiş yerlərə gələn tanınmış adamlara (Novruz bayramı münasibətilə) verdiyi hədiyyə idi. O, bəzən novruzi adlanırdı. Tərhdövlətə və feodala məxsus olan malın bazar qiymətindən yuxarı zorla kəndliyə satılması və yaxud, dövlətə və feodala lazımı olan malın bazar qiymətindən aşağı qiymətə alınması idi. Dəstəndaz - aşağı səviyyəli dövlət icraedici şəxslərin xidmətinə görə verilən vergi idi. Başpulu - yetkin kişi cinsinə mənsub şəxslərdən alınırdı. Otaqxərçi (həmçinin yurtanə) - hər evdən, hər ailədən alınan vergi idi. Cizyə - xristianlardan alınırdı. Biyar - kəndlinin feodal və ya dövlət üçün zorla, pulsuz işləməsi idi. Bütün ailə üzvləri növbə ilə 2 gündən 6 günə qədər biyara getməli idi. Çərik – döyüşən orduya kənar vilayətlərdən göndərilənlərdən alınırdı. Bunlardan başqa tüstü pulu, alaçıq pulu və s. alınırdı. XVII əsrdə vergi və mükəlləfiyyətlərin sayı 35-ə çatmışdı. Onların arasında natural səciyyə daşıyanlar üstünlük təşkil edirdi. Ölkədə əmtəə-pul münasibətləri inkişaf edirdi.

Dövlət xəzinəsinin müflisləşməsi ilə əlaqədar olaraq vergilərin məbləği kəskin surətdə artırıldı. 1699-1702-ci illərdə əhalinin yeni siyahıyaalınması keçirildi. Bu siyahıyaalınma zamanı vergilər 3 dəfə artırıldı. XVIII əsrin I yarısında vergi və mükəlləfiyyətlərin ağırlığı rəiyyət və elatların boynuna düşürdü. İranda mövcud olan vergilər Azərbaycanda da tətbiq olunurdu: torpaq vergiləri (malcəhət, uşr, çobanbəyi), adambaşına alınmış vergi (sərşomari, cizyə), qoşunları saxlamaq üçün (ulufa, sursat, əsb-e çapar), hərbi qulluq mükəlləfiyyəti (çərik), şah və dövlət məmurlarının xeyrinə toplanan vergi (ruşmat, təhzilat, peşkəş, xərc-e tə'yin mütərəddin), dövlət və feodallar üçün görüləcək işlər (bikar və əvazir), torpaqbasdı vergisi (rahdari) və s. Vergilər dövlət xəzinəsini dolduran yeganə mənbə idi. Vergi verməkdən boyun qaçırmasınlar deyər, şah hökuməti 15 yaşına çatmış bütün kişi cinsindən olanları siyahıya alırdı. XVIII əsrin II yarısında Azərbaycanda xanlıqlar dövründə əsas vergini malcəhət (Naxçıvan və Şirvan xanlıqlarında bu vergi bəhrə adlanırdı) təşkil edirdi. Müxtəlif xanlıqlarda onun həcmi 1/10-lə 1/3 arasında tərəddüd edirdi. Feodallar otlaqlardan istifadə 6 müqabilində rəiyyətdən çopbaşı adlı əlavə vergi alırdılar. Kəndli bağlarından toplanan bağbaşı adlı vergi məhsulun 1/10-ni təşkil edirdi. Kəndlilərdən toypulu da alınırdı. Əgər toy kəndlinin ailəsində olurdusa, onda o bəyə toyxərçi verməli idi. Toy bəyin ailəsində olurdusa, onda bəy kəndlidən toy pulu tələb edirdi. Hər bir kəndli heyətindən otaqxərçi deyilən vergi də yığılırdı. Kəndli xanın atları üçün arpa verməli idi. Bu vergi at arpası adlanırdı. Rəiyyət tez-tez öz hesabına xanın muzzdlu əsgərlərini də saxlamalı olurdu. Bu mükəlləfiyyət dişikirəsi adlanırdı. Rəiyyətdən həmçinin xan dəftərxanasının və inzibati idarəetmənin digər qurumlarının xərclərini ödəmək üçün mirzəyanə, kələntərlik və digər vergilər toplanırdı. Vergiyiğanlar xanın əmrinə əsasən öz xeyirlərinə darğalıq vergisi

toplayırdılar.

Mirzə Camal Qarabağ xanlığında vergi və mükəlləfiyyətlər haqqında maraqlı məlumatlar verir. O yazır ki, hər il Novruz bayramında sərkərdələrə xanın adından müxtəlif hədiyyələr - xələtlər, atlar, silahlar bağışlanırdı. Feodallar da bunun müqabilində xana öz adlarına layiq hədiyyələr gətirirdilər. İbrahimxəlil xan səfərdə olarkən və ya hər hansı yerdə düşərgə qurarkən minbaşılardan, yüzbaşılardan, bəylərin, ağaların əksəriyyəti, bəzi döyüşçülər, katiblər, eşik-ağası, darğalar və yolçular xanın mətbəxindən yemək alırdılar. Çox vaxt xanın mətbəxinin bir günlük xərci onlarla qoyundan, qırx puddan artıq dünyüdən və s. ibarət olurdu. Bütün bunlar çoxlu xərc tələb edirdi və əsasən istehsalçıların istismarı hesabına ödənilirdi.

Məhəmmədhasən xan dövründə Şəki xanlığında "Dəs ul-əməl" adlı qanunlar məcmuəsi tərtib olunmuşdu. Burada bütün vergi və mükəlləfiyyətlər "tənzimlənirdi". XIX əsrin ortalarında dövlət rəiyyətləri xəzinəyə çoxlu vergi ödəyir və mükəlləfiyyətlər daşıyırdılar. Bu vergilər içərisində ən geniş yayılanı natura ilə ödənilən vergi idi. Vergi sistemi bir qədər qaydaya salınmışdı: saysız-hesabsız xırda vergilər bir və ya bir-iki vergidə birləşdirilmişdi. Əyalətlərin əksəriyyətində dövlət vergiləri kəndlər və ya kəndli həyətləri üzrə deyil, sahələr (nahiyyələr) üzrə müəyyənləşdirirdi. Vergi sistemində ən mühüm dəyişiklik 1819-cu ildə Şəki əyalətində həyata keçirilmişdi. Natural vergilərin yerinə pul vergiləri qoyulmuşdu. Ərzaqla toplanan vergi çoxluq təşkil edirdi. Vergilərin bölünməsi sistemi və yığılması üsulu bir-birindən fərqlənirdi. Məsələn, Şirvan əyalətində vergilər hər kənd, Qarabağ əyalətində hər kəndli həyəti, Lənkəran əyalətində isə mahallar üzrə təyin olunurdu. Çar hökuməti əvvəlki vergi sistemində də dəyişikliklər və əlavələr etdi. Natural vergiləri pul vergiləri əvəz etməyə başladı. Qarabağ və Talış əyalətlərində pul rentasının xüsusi çəkisi artdı. Quba əyalətində ərzaq vergisi üstünlük təşkil edirdi. Bakı əyalətində də kəndlilərin vergiləri xeyli artmışdı. Dövlət rəncbərləri xəzinə tərəfindən istismara məruz qalırdılar. Talış qəzasında bütün əkərlər ildə hər ailədən gümüş pulla 2 manat zemstvo vergisi ödəməli idilər. Zemstvo mülkiyyətindən əlavə, xəzinə hər həyətdən əlavə, hər əkər həyətidən gümüş pulla daha 17 manat 40 qəpik qoparırdı. XIX əsrin 40-cı illərində feodal vergisi rəiyyətlərdən hər üç formada - işləyib ödəmə, natural və pul formalarında alınır, özü də natural forma üstün mövqə tuturdu. XIX əsrin əvvəllərində Şimali Azərbaycanda bəy rəiyyətlərinin vergi və mükəlləfiyyətlərinin sayı 35-ə çatırdı. Bu mükəlləfiyyətlərin içərisində ən ağır və zəhmətli işləyib ödəmə idi. 7 Sahibkar rəiyyətlərinin ən geniş yayılmış vergi forması malcəhət, salyana, darğalıq, at arpası və s. idi. Bütün bu mükəlləfiyyətlər natural xarakter daşıyırdı. Malcəhət kənd təsərrüfatı bitkisi məhsulundan torpaq sahibkarının

xeyrinə ayrılan hissədən ibarət idi. O, adətən dənli bitkilər məhsulunun 1/10, pambıq və ipək məhsulunun isə 1/5 hissəsi həcmində toplanırdı. Darğalığın həcmi çox vaxt məhsulun 20%-dək artırdı. Sahibkar kəndliləri bəy atlarının yemlənməsi üçün feodallara "at arpası" deyilən daha bir natural mükəlləfiyyət icra etməyə borclu idi. Rəiyyətlərin məhsulunun 20%-ə qədəri at arpasının ödənilməsinə gedirdi. Rəiyyətlərin pul mükəlləfiyyətləri də (cütbaşı, bağbaşı, toy pulu və bayramlın) rəngarəng idi. Cütbaşı - cütə qoşulan öküzlər üçün alınırdı: bağbaşı - meyvə, üzüm və tut bağları üçün yığılan vergi idi; toy pulu - hər toya görə müxtəlif məbləğlərdə alınırdı (məsələn, Şirvan əyalətində hər toydan gümüş pulla 3 manat), bayramlıq - novruz və qurban bayramları günü yığılırdı.

XIX əsrin 40-cı illərində hər sahibkar rəiyyəti həyətinin sahibkarın xeyrinə ödədiyi vergi və mükəlləfiyyətlər pul hesabı ilə ildə Qarabağ qəzasında 25 manata, Nuxa qəzasında 5 manat 31 qəpiyə çatırdı. 1901-ci ildən qüvvəyə minən yeni torpaq qanunu ilə bütün kateqoriyalar üzrə kəndlilərin dövlət qarşısında mükəlləfiyyətləri müəyyənləşdirildi. Həmin qanuna əsasən, dövlət kəndliləri özlərinin həmişəlik istifadəsində olan torpaqlarına görə xəzinəyə heyətbaşı (tüstü) adlanan vergi əvəzinə, gəlirin 10-12 %-ni təşkil edən dövlət töycüsü, istifadə etdiyi başqa torpaqlara görə torpaq vergisi, bütün torpaqlara şamil edilən zemski rüsumu ödəməli idi. Zemski rüsumu əhalinin təhsil, səhiyyə, baytarlıq və s. xərclərini ödəmək məqsədilə alınırdı. Lakin o, əsasən, polis saxlanmasına sərf edilirdi. Həmin dövrdə, əvvəllər olduğu kimi, sahibkar kəndliləri öz ağalarının xeyrinə bir sıra mükəlləfiyyətlər, o cümlədən, torpaqdan istifadəyə görə məhsulun 1/10 hissəsindən yarısına qədərini təşkil edən malcəhət, yaxud bəhrə, qışlaqda saxlanan heyvana görə ot pulu, alaçiq tikməyə görə tüstü pulu, bağ və tərəvəz yetişdirməyə görə bağ pulu və s. ödəyirdilər. Onlar dövlətə də bir sıra vergilər verirdilər. Yeni qanuna əsasən, vergilər iki qrupda cəmləşdirildi: 1. Sahibkar kəndlilərin, həmçinin bəy və mülkədarların bilavasitə istifadəsində olan torpaqlara görə torpaq vergisi. 2. Bütün torpaqlara şamil edilən zemski rüsumu (vergisini). Azərbaycanlı kişilər əsgərliyə çağırılmadıqlarına görə dövlətə hərbi vergi də verirdilər. XX əsrin əvvəllərində vergilər üç istiqamətdə müəyyənləşdirilmişdir: birbaşa vergilər, dolay vergilər və rüsumlar. Bunların arasında mədən vergisi, torpaq vergisi, əmlak vergisi xüsusilə fərqlənirdi və büdcə gəlirlərinin çox hissəsini təşkil edirdi. Dolay vergilərin demək olar ki, yarısını gömrük rüsumları və aksizlər təşkil edirdi.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin ilk illərində dövlətin maliyyə vəziyyəti çox ağır idi. Siyasi sabitsizliyin, işsizliyin, manatın alıcılıq qabiliyyətinin aşağı düşməsi ilə əlaqədar olaraq dövlət vergi siyasətinin formalaşmasına yardım edən qanunlar paketi hazırladı.

İlk vaxtlar bu sahədə iş keçmiş Rusiya imperiyasının müvafiq qanunlarına düzəlişlər və əlavələr edilməklə məhdudlaşdırıldı, sonralar isə müxtəlif vergilər haqqında ayrı-ayrı qanunlar qəbul edildi. Bu zaman parlament başlıca olaraq ənənəvi vergi sistemindən istifadə edirdi və 8 xəzinənin ehtiyaclarının ödənilməsində dolayı vergilər - inhisar yığımları, gömrük vergiləri və aksizlər mühüm rol oynayırdılar. Vergilər ağır olduğunda siyasi partiyalar ("Müsavat" partiyası başda olmaqla) dolayı vergilərin ləğv edilməsini və mütərəqqi gəlir vergisinin tətbiq edilməsini istəyirdilər. Lakin dövlət büdcəyə əlavə vəsait cəlb etmək məqsədilə dolayı vergiləri saxladı. 1919-cu ilin əvvəllərində dövlət gəliri 600 milyon manat idi ki, bunun da 400 milyon manatı dolayı vergilərin, xüsusilə də neft məhsullarının payına düşürdü. 1919-cu ilin aprelində sonralar dövlət vergi siyasətinin formalaşmasında əsas rol oynamış ən mühüm qanun da Maliyyə Nazirliyindən daxil olmuşdur. Qanun cəmi 2 bənddən ibarət olsa da onun böyük əhəmiyyəti var idi, çünki ilk dəfə olaraq bu qanunla kapital vergisinin müstəqil vergilərdən qəti təyin olunmuş vaxt və tarif dərəcəsi müəyyən edilirdi. Kapital vergisi hər 100 manat 30 manat olmaqla ilin başlanğıcında ancaq fevralın 1-dən gec olmayaraq ödənilirdi, gəlir vergisi isə ilin sonunda, gəlirin həcmi aydınlaşdıqdan sonra ödənilirdi. Qanun martın 15-də qəbul olundu, iyulun 23-də isə parlament öz qanunu ilə gəlirin yaşayış minimumunun dövlət vergisinə cəlb olunmayan hissəsini 1000 rubldan 5000 rubladək artırdı. Bu qanunlarla yanaşı, hökumətin tələbi ilə parlament dəfələrlə torpaq vergisinin, spirtli içkilərə, kənd təsərrüfatı məhsullarına, neft məhsullarına qoyulan aksizlərin, tərpenməz əmlak vergisinin və digər tariflərin artırılmasına əl atırdı. Lakin bu dolayı vergi tariflərinin qəbul edilməsi əks nəticəyə gətirib çıxardı. Daxili bazarda qiymətlər qalxdı, inflyasiya artdı və son nəticədə əhalinin həyat səviyyəsinə təsir etdi. Müasir formada mövcud olan gəlir vergisi 1805-ci ildən etibarən İngiltərədə, Fransada, Almaniyada, sonralar Rusiyada və Azərbaycanda tətbiq edilmişdir. O zaman bu vergi məcmu illik gəlirdən hesablanırdı və hər bir ölkənin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınırdı. Verginin bu növündən alınan yüksək gəlirlər XX əsrin əvvəllərində iqtisadi artım ilə müşayiət olunurdu. İllər keçdikcə bu vergi progressiv xarakter daşıyırdı. Əvvəllər ümumi gəlirin 5-10 %-ni, sonralar isə artaraq 15-50%-ni təşkil etmişdir. Gəlir vergisinin artması birbaşa vergiləri ön plana çəkdi. Yeni iqtisadi siyasət dövründə mülkiyyət formasının müxtəlif növləri və bir sıra iqtisadi qanunlar fəaliyyət göstərirdi ki, bu da vergi sisteminin mövcudluğu üçün ilkin şərtləri yaradırdı. 1920-ci illərin təcrübəsi göstərirdi ki, normal vergiqoyma mülkiyyət formaları arasında münasibətlərdən asılıdır. Vergiqoymanın düzgün təşkili sahələr və müəssisələr arasında kapital axınıni tənzimləməli, kapital bazarını formalaşdırmalı idi. O dövrdə aşağıdakı vergi növləri mövcud idi: kənd təsərrüfatı vergisi, mədən vergisi, gəlir

vergisi, təsərrüfat d vriyy sindən alınan torpaq rentası, varislik rüsumu, aksizlər, gömrük rüsumları və b.

Azərbaycanda SSRİ tərkibində olduđu dövrdə bir sıra vergilər mövcud olmuşdu:  halid n alınan gəlir vergisi (1943), subaylardan, t k adamlardan, kiçik ailələrdən alınan vergilər (1944), kənd təsərrüfatı vergisi (1953), tikilil rd n alınan vergi, torpaq vergisi, nəqliyyat vasitələri sahiblərindən vergilər, kolxoz bazarlarından birdəfəlik rüsum, gömrük v  dövlət rüsumu və s. Müharibədən sonra əhalidən tutulan vergilər nisbətən azaldılmışdı. Hərbi vergi (1946) ləğv edildi və subaylardan alınan vergi azaldıldı. 9 Sov.İKP-nin XXI qurultayı (1959) vergiyə düşməyən minimum gəlirin və vergi güzəştinin genişləndirilməsində əsas rol oynadı. 1975-ci ildən Azərbaycanda aylıq əmək haqqı 70 manat olan fəhlə və qulluqçulardan vergi tutulmurdu. Aylıq  m k haqqısı 71-90- dək olan fəhlə və qulluqçulardan tutulan vergi orta hesabla 1/3 q d rd n çox azaldılmışdı. Dövlət büdcəsinə 1979-cu ildən etibarən aşığıdakı vergilər daxil edilmişdir: dövriyyə vergisi, dövlət müəssisələrinin m nf atindən vergi, əsas vəsaitlərdən v  dövriyyə fondlarından ödənişlər, renta ödənişləri, m nf atin sərbəst qalığı, kinofilml rin baxışından alınan gəlirdən vergi, kolxoz v  kooperativ təşkilatlarından gəlir vergisi, meşə vergisi, dövlət əmlakının satışından alınan gəlirdən vergi, digər vergilər və rüsumlar.

2.Vergitutmanın prinsipləri

Vergitutmanın  sasprinsipl ri aşığıdakılardır:

- 1) Vergilər haqqında qanunvericilikdə vergitutmanın ümumi, bərabər, ədalətli olması təmin edilməli, vergi iqtisadi cəhət-dən əsaslandırılmalıdır;
- 2) Vergi dərəcələri, vergi ödəyicilərinin imkanı, yəni gəlirləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. Başıqa sözlə, fiziki və hüquqi şəxslərin imkanları müxtəlif olduđuna görə onlar  c n vergi dərəcələri də müxtəlif olmalıdır. Y zillikl r ərzində gəlirlərdən v  əmlakdan mütərəqqi dərəcələrlə vergi tutulmasının zəruriliyi ideyası cəmiyyətin siyasi dairələrində geniş müzakirə obyektli olmuş, partiya proqramlarında, vergi qanunvericiliklərində  z əksini tapmışdır;
- 3) Gəlirlər vergitutmaya bir dəfə cəlb edilməlidir. Bu prinsipin həyata keçirilməsinə inkişaf etmiş ölkələrdə dövriyyə vergisinin əlavə dəyər vergisi ( DV) ilə əvəz edilməsini misal göstərmək olar. Daha əyani olsun deyə, aşığıdakı misalı nəzərdən keçirək. Tutaq ki, firma dəmir filizi, qara metal qırıntılarını, koks, köhnəlmış əsas kapitalın yeniləri ilə əvəz edilməsi  c n avadanlıqlar satın alır, çuğun istehsal edir və onu satır. O, satın aldığı məhsulların dəyəri ilə satdığı əmtənin dəyəri arasındakı f rqu görə  DV  d yir. Başıqa

bir zavod çuğunu satın alır, polad istehsal etmək üçün onu prokata çevirir. Deməli, zavod satın aldığı çuğunun dəyəri ilə istehsal etdiyi prokatin dəyəri arasındakı fərqə görə ƏDV ödəyir. Sonrakı mərhələdə prokat, başqa bir məhsula, deyək ki, maşın detallarına çevrilir və onların dəyəri arasındakı fərqə görə ƏDV ödənilir. Buradan aydın olur ki, ƏDV dövriyyə vergisinə nisbətən müəyyən üstünlüklərə malikdir;

4) Vergilər hökmən ödənilməlidir. Bunun üçün vergi sistemi elə hazırlanmalıdır ki, vergilərin ödənilməsinin labüdlüyü, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödənilməli olduğu haqqında vergi ödəyicilərində tam təsəvvür olsun, heç bir şübhə yeri qalmasın;

5) Vergi sistemi və onun ödənilməsi qaydası ödəyicilər üçün olduqca sadə və aydın, yığılması isə vergi orqanları üçün iqtisadi cəhətdən əlverişli olmalıdır;

6) Vergilər onun ödəyiciləri arasında mövcud olan siyasi, ideoloji və digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən olunmalı və ayrı seçkiliyə yol verilməməlidir;

7) Vergi sistemi çevik və dəyi-şən ictimai-siyasi tələbata asanlıqla uyğunlaşdırıla bilən olmalıdır;

8) Vergi sistemi, yaradılan ÜDM-in yenidən bölgüsünü təmin etməli və dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi proqramlaşdırmanın ən səmərəli aləti olmalıdır.

Vergi ödəyicisi və vergitutma obyektı, vergitutma bazası, vergi dövrü, vergi dərəcəsi, verginin hesablanması qaydası, verginin ödənilməsi qaydası və müddəti müəyyən olunduqda vergi də müəyyən olunmuş hesab edilir.

Vergitutmanın aşağıdakı formaları vardır: 1) Bilavasitə mənbədən (gəlir və ya mənfəət əldə edilənədək) vergi tutulması; 2) Bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edildikdən sonra) vergi tutulması. Bunlara uyğun olaraq vergitutma obyektləri gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar və s. ola bilər.

Vergitutma bazası dedikdə vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyət ifadəsi başa düşülür.

Vergilər müəyyən olunduqda, bir sıra güzəştlər də nəzərdə tutula bilər. Bu və ya digər vergi növünün ödənilməsi üçün vergi bazasının əsas götürülən hissəsi vergi dərəcəsi (vergitutma norması) adlanır. Ən aşağı, ən yüksək və orta vergi dərəcələri bir-birindən fərqlənir.

Vergiləri əmək haqqından tutmaq daha asandır, çünki vergi əmək haqqı hesablanarkən tutulur və ondan yayınmaq mümkün deyildir.

Ən böyük çətinlik özünü korporasiyalardan vergilərin alınmasında göstərir. Çünki onlar istehsal xərclərini süni surətdə artırmaq, müxtəlif növ güzəştlər, investisiya mükafatları, dövlət orqanları tərəfindən icazə verilən müxtəlif fondlara ayırmalar və s. hesabına

özlərinin vergiyə cəlb olunan mənfəət məbləğlərini azaltmağa çalışırlar. Vergi tutularkən torpağın və digər daşınmaz əmlakın dəyərinin müəyyən olunmasında da problemlər meydana çıxır.

Sahibkarlıq fəaliyyətindən, rantyedən gələn, habelə azad peşə sahiblərinin (həkimlər, vəkillər və s.) əldə etdikləri gəlirlərdən vergilərin alınmasında da müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Bu gəlirlərdən vergilər ötən ilin yekunları nəzərə alınmaqla, bütün cari il ərzində ödənilir və bir növ «avans» ödənişlərini xatırladır. Axırncı haqq-hesab isə ilin yekunlarına əsasən vergi deklarasiyası üzrə aparılır. Deməli, əslində bu vergi ödəyiciləri verginin bir hissəsinin ödənilməsi üçün bir növ möhlət əldə etmiş olur və onun kəmiyyətini azaltmaq imkanı qazanırlar. Bundan başqa, sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən şəxsi gəlirlərdən, korporasiyaların mənfəətindən və daşınmaz əmlakdan ödənilən vergilərin düzgünlüyünün yoxlanılması çoxsaylı maliyyə müfəttişləri ştatlarının, bəzi ölkələrdə isə hətta maliyyə polisinin saxlanmasını tələb edir.

Vergilərin tənzimlənməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vergilərin tənzimlənməsi dedikdə fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərin azaldılması üçün qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində öz hüquqlarından istifadə etmələri nəzərdə tutulur. Bunun əsasını qanunla icazə verilən bütün güzəşt və imkanlardan tam istifadə edilməsi təşkil edir. Təsərrüfat subyektlərinin özlərinin maddi mənafele-rini müdafiə etmək hüquqları bazar iqtisadiyyatının mahiy-yətindən və bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən irəli gəlir. 1935-ci ildə hakim C.Sanderlend ABŞ-ın Ali Məhkəməsi adından belə bir bəyanət vermişdir ki, vergi ödəyicilərinin vergiləri qanunla icazə verilən vasitələrlə azaltmaq hüququ heç bir mübahisə doğura bilməz.

Vergilərin tənzimlənməsi ilə vergidən boyun qaçırıl-masını eyniləşdirmək olmaz. Vergidən boyun qaçırmaq o deməkdir ki, ayrı-ayrı şəxslər və ya şirkətlər vergi güzəştlərindən qeyri-qanuni istifadə etməyə, vergini qəsdən ödəmə-məyə cəhd göstərilər.

Müasir dövrdə vergilərin tənzimlənməsində aşağıdakı istiqamətlər özünü göstərir:

Birinci istiqamət –hüquqi şəxslərin vergitutmanın ən optimal təşkilati-hüquqi formalarını seçmələri. Bütün dünyada qeyri-məhdud məsuliyyətli şirkətlər məhdud məsuliyyətli şirkətlərə isbətən az vergi ödəyirlər. Bundan başqa, bəzi ölkələrdə vergi güzəştləri hər hansı bir firmanın digər firmaların kapitalında iştirakına görə əldə etdiyi dividendə şamil edilir ki, bu da firmaların formal olaraq birləşmələri və maliyyə qrupları yaratmaları üçün stimül hazırlayır.

İkinci istiqamət-vergitutmanın səviyyəsi nöqtəyi-nəzərindən firmaların yerləşdirilməsi, yaxud da qeydiyyatdan keçirilməsi üçün yerin seçilməsi. Bir çox ölkələrdə ayrı-ayrı

əyalətlər, ştatlar, vilayətlər üçün daimi vergi güzəştləri mövcuddur. Dövlət bunlardan iqtisadiyyatın tənzimlənməsi aləti kimi istifadə edir. Bu güzəştlər regional uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq məqsədini güdür.

Bütün dünyada müxtəlif növ sərbəst iqtisadi zonalar inkişaf etməkdədir. Bunun başlıca səbəblərindən biri həmin ərazilərdə xarici və yerli firmalar üçün vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsidir.

Üçüncü istiqamət-firmaların istehsal, kommersiya və maliyyə fəaliyyətləri ilə əlaqədar qüvvədə olan vergi güzəştlərinin təhlili və onlardan istifadə edilməsi. Bununla əlaqədar olaraq şirkətlərin maliyyə mütəxəssisləri vergilərin stimullaşdırılması sahəsində baş verən dəyişiklikləri çox yaxşı bilməli və onları daim izləməlidir. Ona görə ki, əsas kapitalın amortizasiyasının hesablanmasında çox sürətli dəyişikliklər baş verir; amortizasiya normaları, «gizli» ehtiyatların reallaşdırılması və yeni texnologiyadan istifadə üçün mükafatlandırma, gənclərin istehsalat təlimi qaydaları sürətlə dəyişir.

Dördüncü istiqamət -mənfəətdən və sərbəst kapital-dan ən əlverişli şərtlərlə istifadə edilməsi, investisiya siya-sətinin seçilməsi. Bu, əlavə vergi güzəştləri əldə edilməsi, hətta əvvəllərdə ödənilmiş vergilərin bir hissəsinin geri qaytarılmasını təmin edə bilər. Dövlətin iqtisadi siyasətində investisiya mükafatları, dotasiyalar, ETTKI-nin maliyyələşdirilməsi, ixtisasın artırılması, sosial və ekoloji tədbirlər üzrə güzəştlərə geniş yer verilir. Bu güzəştlər əsas etibarilə sahələr, regionlar üzrə çox vacib və orta müddətli ümummilli dövlət proqramlarında nəzərdə tutulur. Əgər şirkətlərin investisiya siyasəti dövlət proqramlarının məqsəd və şərtlərinə uyğun gəlirsə, onlar vergilərin azaldılmasına ümid bəsləyə bilərlər. Məsələn, XX əsrin 80-ci illərinin axırlarında Hollandiyada firmalar dövlətin orta müddətli proqramına uyğun olaraq kapital qoyarkən onlara, sərf olunan investisiyanın 25-30%-i qədər vergi güzəştləri edilmişdir. Braziliyada bu güzəştlər kapital qoyuluşunun 1/3-ni təşkil edir. Vergilərin tənzimlənməsi istiqamətləri dəyişməz deyildir. Konkret şəraitdən asılı olaraq onların tənzimlənməsində müəyyən dəyişikliklər edilə bilər və edilir.

3.Vergitutmanın funksiyaları

Maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla vergi siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi ümumi-iqtisadi inkişafın əsas şərtlərindəndir. Ona görə də vergi işinin təşkilində inkişaf ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi və mükəmməl vergi siyasətinin formalaşdırılması çox vacibdir. Vergi siyasəti nəticə etbarı ilə bir vergi sisteminin formalaşdırılmasına gətirib çıxarmalıdır ki, bu sistem iqtisadi tənzimləmə

fueusiyasını normal şəkildə həyata keçirə bilsin. Bu baxımdan mükəmməl vergi siyasətinə çox böyük ehtiyac var. İqtisadi ədəbiyyatda vergilərin funksiyaları-say cəhətdən birmənalı göstərilir, üstəlik də funksiyalardan bu və ya digərinə üstünlük verilir və o, ön plana çəkilir. İqtisadi ədəbiyyatda verginin 2 funksiyası: fiskal və stimullaşdırıcı funksiyasını söyləyənlər var. Bir başqaları, verginin: fiskal-monetar və bölüşdürücü funksiyasını qeyd edirlər. Nəhayət, verginin funksiyalarını 3 yerə bölənlər də var. Bu funksiyalar büdcə gəlirlərini təmin etmə, istehsalı stimullaşdırma və tənzimləmə funksiyalarıdır. Gedişat göstərir ki, əvvəl adı çəkilən birinci funksiya ön plana çəkilir, halbuki, biz öz bugünkü konkret vəziyyətimizdən çıxış etsək, gerek daha çox ağır vəziyyətdə olan istehsalımızın bərpa və inkişaf etdirmək məsələsinə diqqət yetirək və iqtisadiyyatımızı irəli aparmaq üçün güclü stimula yaradaq. Təsədüfi deyildir ki, xüsusi ekspertlər Azərbaycanda verginin hələ də fiskal siyasətinə üstünlük verilməsini, onun tənzimləmə və stimullaşdırıcı vəzifələrindən demək olar ki, istifadə olunmamasını bizə nöqsan tuturlar. Deməli, vergilərə yalnız büdcə gəlirlərini təmin edən yığım mənbəsi kimi yanaşmaq olmaz. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, dövlət büdcəsi gəlirləri ilə üzvi vəhdət təşkil edən, ondan asılı olan sahibkarlığın inkişafı və ona diqqət yetirilməsi ölkəmizdə qənaətbəxş deyil və dövrün tələblərinə heç bir cavab vermir, proses ləngiyir. Baxmayaraq ki, vergilər kiçik biznesin, sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmalı və ona böyük təkan olmalıdır.

Vergi sisteminin aşağıdakı formaları vardır:

1. Klassik ikiqat vergiqoyma sistemi.

Burada həm korporasiyaların (müəssisələrin), həm də fiziki şəxslərin, yəni səhm sahibkarının dividetlərindən vergi tutulur. Bu sistem Niderlandda, Lüksemburqda, ABŞ – da, İsveçdə fəaliyyət göstərir.

2. Korporasiyaların (müəssisələrin) bölüşdürülən mənfəətindən korporativ vergi.

Bu vergi sistemində korporasiyalar vergidən azad olunur və ya əksinə səhmdarların səhmlərə görə əldə etdiyi gəlirdən tutulan vergilər tam və ya qismən azad olur. Bu sistem Avstraliyada, Yeni – Zelandiyada, İtaliyada və Finlandiyada fəaliyyət göstərir.

3. Kompaniya səviyyəsində vergitutmanın azaldılması sistemi.

Bu halda bölüşdürülən mənfəət daha aşağı stavka ilə vergiyə cəlb edilməlidir. Bu sistem Avstriya, AFR, Portuqaliya və Yaponiyada, müəyyən hissəsindən azad etmə isə İspaniya və İslandiyada fəaliyyət göstərir.

4. Səhmdarlar səviyyəsində vergitutmanın azaldılması sistemi.

Bu halda səhmdarlar aldıkları dividetlərdən tutulan vergilərdən (Danimarka, Yaponiya, Kanada) və ya kompaniyanın bölüşdürdüyü mənfəətdən tutulan vergidən qismən azad

edilir (Böyük Britaniya, İrlandiya, Fransa).

İqtisadi sistemdə vergilərin aşağıdakı funksiyaları vardır:

1. Fiskal funksiya.

“Fisk” latın sözü olub “zənbil” deməkdir. Bu funksiya dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsinin gəlirlərini təmin etmək məqsədini güdür. Bunun üçün ayrı – ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin gəlirlərinin müəyyən hissəsi xəzinəyə cəlb olunur. Vergilərin əsas təyinatı, yəni ümumdövlət proqramlarının həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin dövlət büdcəsinə toplanması məhz bu funksiya vasitəsilə həyata keçirilir. Bütün ölkələrdə, hər bir ictimai qurumlarda vergilər ilk növbədə fiskal funksiyanı yerinə yetiriblər.

2. Sosial funksiya.

Vergilər insanların sosial siyasi həyatında əsas rol oynadığı üçün onların xüsusi bölmələri partiya və hökumət proqramlarında yerləşdirilib, onlar barəsində parlament iclaslarında mübahisələr edirlər, dövlətlər arasındakı danışıqlar aparır, beynəlxalq forumlarda müzakirə edirlər. Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə bölüşdürülmüş mülkiyyətlə birləşən vergilərin gəlirləri və qiyməti sosial mübarizənin əsas xəttidir. Sosial sorğuların nəticəsinə görə vətəndaşların əksəriyyəti hesab edirlər ki, onlar yüksək vergi ödəyirlər, digər sosial qruplar isə az vergi ödəyirlər. Təcrübədə verginin alınmasının 3 prinsipinə rast gəlinərsə də sosial nəticələr tamamilə bir – birinə əks olurlar. Korporasiya və şəxsi gəlirlərin vergisi çox vaxt progressiv şkala ilə hesablanır. Yəni, sosial düzgünlük prinsipinə cavab verir. Ancaq bu vergilər siyasi savaşa predmetini təşkil edir. Yəni, sol tərəfli partiyalar və həmkarlar təşkilatları hesab edirlər ki, progressiv şkala o qədər də yüksək deyil və yüksək təbəqəli əhali və firmalar büdcəyə daha çox vergi ödəməlidirlər.

Şəxsi əmlakın ödənişləri və vergiləri proporsional xarakter daşıyır. Qeyri -düzgün vergilər -dolayı vergilərdir, yəni, onlar yüksək və aşağı gəlirləri olan şəxslərə də aid olunurlar (ƏDV, aksiz və gömrük rüsumu). Birinci və ikinci dünya müharibələrindən sonra, 60 -cı illərin sonunda inkişaf etmiş dövlətlərin vergi sistemi ən çox sosial funksiyalar tərəfinə yönəldilib. Sosial istiqamətli vergilər əsasən çoxuşaqlı ailələrə, veteran və əlilləri olan ailələrə, xaricdən öz tarixi vətəninə gələn köçkünlərə aiddir. Azalmış vergiləri kəndçilər, sənayeçilər, xırda və orta səviyyəli sahibkarlar ödəyirlər. Bu vergilər nəinki sosial, həm də tənzimləyici xarakter daşıyır. Verginin ikitərəfli rolu -sosial və tənzimləyici - bir sıra ölkələrdə pensiya fonduna keçirilmiş verginin gəlirinin çox hissəsinin azad olması deməkdir. Bu fondada vəsaitlərin toplanması firmalarda işləyən fəhlə və xidmətçilərin təqaüd eçən olan maliyyə bazası deməkdir. Ölkənin vergi sisteminin sosial istiqamətlərinin dərəcəsini müəyyənləşdirmək üçün göstəricilər

aşağıdakılardır:

- Birbaşa və dolaylı vergilərin büdcə gəlirlərində nisbəti;
- Büdcə xərclərinin sosial məqsədlərə, muzzla işləyən şəxslərdə, kəndlilərdən tələb olunan mallara ƏDV daxil olmaqla vergilərin nisbəti;
- Muzd üzrə işdən, fərdi əmək fəaliyyətindən, daşınmaz əmlakdan, bankda yerləşdirilmiş kapitaldan və qiymətli kağızlardan alınan fərdi gəlirin vergi tutulmayan gəlir vergisinin kəmiyyəti;
- Vergi dərəcəsinin üç növündən birini seçmə üsulu ilə: progressiv, reqressiv və ya proporsional, həm də progressiya və ya reqressiya dərəcələri.

Sosial vergi güzəştləri seçilmə xarakteri də daşıya bilərlər. Məsələn, dövlətin qiymətli kağızlarına tutulan gəlir vergisinin, fiziki və hüquqi şəxslərinin gəlirlərinin azad olması.

3. Tənzimləyici funksiya.

Müxtəlif istiqamətlər üzrə (sahə, ərazi, struktur) iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi başa düşülür. Vergiləri bu funskiyası vergitutma sisteminin dəyişilməsi və düzəldilməsinə əsaslanır.

Hökumətin istifadə edilən vergitutma sistemi ən əsas tənzimləyici rol oynayır.

İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi iki tip mexanizmlə həyata keçirilir: avtomatlaşdırılmış və məqsəduyğun. Avtomatlaşdırılmış mexanizm avtopilot kimi bir şeydir. O, vergitutma sisteminə imtiyazların ləğv edilməsinə və ya daxil edilməsinə baxmır. Vergilərin global azaldılması təmiz gəlirlərin çoxalmasına, təsərrüfat fəaliyyətinin stimulanun artmasına, kapital qoyuluşunun artmasına, təsərrüfat konyukturasının canlanmasına gətirib çıxara bilər. Vergi dərəcələri dəyişilməsə gəlir artdıqca vergi yığımlarının da məbləği artır. Gəlir vergisinin dərəcələrini dəyişdikdə dövlət kapital qoyuluşunu azalda bilər, dolaylı vergilərlə isə fonda qiymət səviyyəsində təsir edə bilər.

Vergi dərəcələri çox elastik olurlar. Vergi qanunvericiliyinin strukturunun saxlanılmasına görə dövlət tənzimləyici orqanlar hərdən vergi dərəcələrini azaldır və ya dövlətin iqtisadi siyasəti məqsədi ilə işləyən müəssisələrin vergi dərəcələrini ləğv edirlər. Bəzən bu təcrübədən elmi təcrübələrə, yeni iş yerinin açılmasına və ətraf mühiti oqrumasına görə istifadə edirlər. Vergilərin tənzimlənməsi konkret olaraq iqtisadi obyektlərə istiqamətlənir. Məsələn, müəssisənin diferensiallaşmış vergi tutması iki hissədən ibarətdir: qeyri – tənzimləyici və dividendlərdən.

Vergilərin tənzimləyici funksiyası o deməkdir ki, fiziki və hüquqi şəxslər gəlir və mənfəətdən maksimal azad olur, iqtisadiyyatın inkişafında isə ümumi şərtlər həyata keçirilir. Vergi sisteminin istifadəsində ilk ali kriteriyalardan biri siyasi iqtisadi məqsədlərin

qavranmasıdır. İnvəstitsiya tələbatının ən əsas formalarından biri (axır 10 illikdə) özünü maliyyələşdirmədir.

4.Vergi anlayışı,vergilərin təsnifatı

Vergi probleminə məzmun və forma cəhətləri nəzər-diqqəti cəlb edir. O cümlədən, verginin məzmunu, mahiyyətinə müdaxilə edəndə aşkar olunur ki, vergi ödəyənlərin hamısı tərəfindən gəlirlərindən asılı olmadan məcburi surətdə vergi ödəmə aktının baş verməsinin vacibliyi faktı real həqiqətdir. Bilirik ki, istehsal edilmiş məhsullar və yerinə yetirilən müxtəlif növlü xidmətlərdən tutulan vergilər büdcə gəlirlərini təmin edən ən başlıca mənbə olmaqla bərabər bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Görünür, vergilər üçün ən vacib, birinci, əsas funksiya büdcə gəlirlərini təmin etmək funksiyasını yerinə yetirməkdir. Ən ağır, çətin, lakin daha çox əhəmiyyət kəsb edən vəzifə budur, çünki burada söhbət büdcə gəlirlərinin 90 - 95% - ni təmin etməkdən gedir. Buradakı mürəkkəbliyi, ağırlığı bir daha xatırlatmaq yerinə düşər ki, axı, hələ bu gün də müəssisə və təşkilatlardan əhalinin sosial müdafiəsi üçün əmək haqqı fondunun 35%-i məşğulluq fondunda, əmək haqqı fondunun 2%-i əlillərin sosial müdafiəsinə, mənfəətin 1%-i icbari ödənilir. Əlavə edək ki, hazırda respublikamızda büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatlar üzrə əmək haqqı fondu müavinətlərlə bir yerdə 1,6 trilyon manatdan çoxdur. Bir cəhətə də toxunaq. Məsələ burasındadır ki, dövlətin iqtisadi vəzifələri ilə maliyyə mexanizmi arasında qarşılıqlı əlaqə var, o cümlədən, əgər dövlət əhalinin rifahı, sosial vəziyyəti ilə məşğul olursa, necə deyirlər, əhalinin qayğısına qalmaq funksiyasını yerinə yetirirsə, onda istər -istəməz vergilər məsələsi obyektiv hal kimi ortaya çıxır. Bu mənada vergilər ölkə iqtisadiyyatında maliyyə tənzimlənməsinin ən mühüm və səmərəli mexanizmi, aləti kimi təzahür etmiş olur. Mərkəzləşdirilmiş pul fondu kassası, müəssisələrin və vətəndaşların mənfəət və gəlirlərindən, ayrı-ayrı malların dəyərindən, müxtəlif fəaliyyət növlərindən, təbii ehtiyatlardan istifadədən, əmlakdan alınan məhsulun, görülən işin, yerinə yetirilən xidmətin dəyər artımından əldə olunan, toplanan vergilər hesabına formalaşır. Keçid iqtisadiyyatının inkişaf pilləsi, mərhələsi, bazar iqtisadiyyatı, bilavasitə maliyyə systemsiz ola bilməz. Bir tarixi həqiqət də yada salaq. Pulun iqtisadi kateqoriya olmasını heç kəs inkar etmir, lakin onun mahiyyətinin nədən ibarət olması birmə'nalı qiymətləndirilmir. Bir danılmaz həqiqət var ki, pulun mahiyyəti bilavasitə onun funksiyalarında ifadə olunur və həqiqi mə'nada üzə çıxır. Məhz vergilər də bu qəbildən olan iqtisadi kateqoriyalardan biridir və onun mahiyyəti verginin yerinə yetirdiyi funksiyalarda özünü göstərir.

Qeyd etdiyimiz kimi, bu gün vergi dövlətin ən mühüm gəliridir. Dövlətin özünə pul əldə etmək məqsədilə emissiya siyasətinə əl atması və iqtisadiyyatda pul kütləsi artıqlığının yaranması uzun müddət davam edə bilməz. Çünki bu gəlir əsassız, iqtisadi zərərlərə gətirən bir gəlirdir. Buna görə də dövlət, vətəndaşların həyata keçirdikləri iqtisadi fəaliyyətdən özü üçün məcburi şəkildə fayda götürmək istiqamətini seçdi. Bu fayda vergilər şəklində təmin edilir. Vergi icbari xarakter daşıyır. Yəni vergi könüllü deyil. Bu hal demokratiklikdən uzaq olsada, məsələyə dövlət mənafeyi baxımından yanaşsaq, onda bu məcburiliyə haqq qazandırmaq mümkündür. Belə ki, vergi dövlət xərclərinin təminatının axtarılması baxımından ən demokratik müəyyənləşdirmə üsuludur. Verginin inkişafının müxtəlif dövrlərdə bu xüsusiyyət bir-birindən fərqli şəkildə istifadə olunmuşdur. İlk dövrlərdə dövlət gəlirlərinin sabit gəlirlərlə təmin olunması demokratik və qanunverici təşkilatların inkişafının əsasını təşkil etmişdir. İkinci mərhələdə vergi bərabərlik prinsipi-vergi qanunu qarşısında bütün vətəndaşların bərabərliyi daha da möhkəmlənməsinə və daha yaxşı həyata keçirilməsinə şərait yaranmışdır. Sonrakı mərhələdə isə vergi dövlətin iqtisadi və sosial həyata müdaxiləsinin ən mühüm çevrilmiş və bu sahədə sosial və iqtisadi demokratiyanın inkişafında müsbət rol oynamışdır. Vergilər haqqında dövlət xüsusi olaraq qanunlar qəbul edir. Hər bir vergi növü haqqında parlament tərəfindən qanun qəbul olunur. Bu da bütün dövlət həyatının parlamentlər tərəfindən nəzarət altına alınmasını təmin edir. Büdcənin parlamentdə təsdiqi parlamentlərin bir illik müddətdə həyata keçiriləcək dövlət xərclərinin həcmi və tərkibi haqqında söz deməsidir. Parlamentin eyni formada dövlətin bir illik gəlirlərinin tərkibini və həcmi təsdiq edərək büdcəni təsdiqləməsi dövlət həyatını nəzarətə almaqdır. Bir şeyi də qeyd edək ki, vergi qanunlarının təsdiq və icrasına nəzarəti heç də bütün ölkələrdə parlamentlər icra etmir.

Vergilər maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla iqtisadi siyasətin ən əsas vasitələrindəndir. Buna görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilər dövlətin iqtisadi siyasətində öz rolunu daha da artırır. Azərbaycan Respublikasının Dövlət büdcəsi gəlirlərində də vergilər əsas yer tutur (bax cədvəl).

Dövlət büdcəsinin gəlirlərinin quruluşu(2000 – ci ildə).

Vergi növü	Dövlət büdcəsi (cəmi mln. manat).	Xüsusi çəki (%) – lə.
Əlavə dəyər vergisi.	233.000.000	11,5
Aksiz vergisi.	91.000.000	4,5
Mənfəət vergisi	535.900.000	26,5
Gömrük vergisi.	244.400.000	12,1
Ticarət vergisi.	418.000.000	20,7
Digər vergilər.	497.594.000	2,46
Cəmi :	2.019.894.000	100

Müasir iqtisadiyyatda tətbiq olunan vergilərin tərkibi çox müxtəlifdir. Hər bir ölkədə tətbiq edilən vergilər həmin ölkənin vergi sistemini yaradır. Vergilər müxtəlif olduğu və hər bir vergi növünün özünəməxsus xüsusiyyəti olduğu üçün bu vergilərin təsnifləşdirilməsinə çox böyük ehtiyac var. Müəyyən ölçülərə uyğun olaraq eyni xüsusiyyətli vergiləri bir yerə toplayaraq qruplaşdırmaq lazımdır. Bu qruplaşdırma siyasətində bir tərəfdən vergi sisteminin bütövlüyü haqqında daha geniş və daha aydın biliyə malik olacaq, digər tərəfdən isə zaman daxilində daim təkmilləşən verginin bu günkü inkişaf səviyyəsini müəyyən edəcəyik.

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində vaxtı ilə qəbul olunmuş müxtəlif vergi növləri əsas etibarlı ilə 4 qrup üzrə təsnifləşdirilir.

5.Vergilərin iqtisadi mahiyyəti

Məlum olduğu kimi bütün iqtisadi fəaliyyətlərin başlıca məqsədi və son nəticəsi gəlir əldə etməkdir. Hər bir şəxs, müəssisə, təşkilat, şirkət və s. iqtisadi sistem daxilində müəyyən münasibətlərə malikdir. Bu münasibətləri saxlamaq üçün hökmən gəlir və xərclərə malik olmaq lazımdır. Hər bir şəxsin ən mühüm məqsədi isə xərcləri üçün lazım olandan daha çox vəsait- gəlir əldə etməkdir. Bütün iqtisadi fəaliyyətlərdə maddi marağ məhz gəlirin artırılmasıdır. Gəlir çox olarsa istehlak da çox olar, yığım da. İstehlak istehsalı, yığım isə investisiyanı stimullaşdırır. Yəni hər bir iqtisadi prosesin əvvəli də, sonu da gəlirlə bağlıdır.

Dövlət də şəxslər kimi həmişə öz gəlirini artırmağa çalışır. Belə ki, gəlirsiz heç bir dövlət yaşaya, müdafiə oluna və inkişaf edə bilməz. Dövlət həmişə və hər şeydən daha çox gəlir əldə etməyə can atır. Bu səbəbdən də dövlət gəlirlərinin mənbələri müxtəlif və çoxsaylıdır. Bu mənbələrin bir çoxu tarixi olaraq lap qədim zamanlardan yaranıb inkişaf etsə də, iqtisadiyyat inkişaf etdikcə yeni -yeni gəlir mənbələri yaranmaqda və dövlət gəlirlərinin tərkibi genişlənməkdədir. Bu baxımdan da inkişaf etməkdə olan ölkələr, ilk növbədə, onlara daha çox gəlir gətirən və gəlirlərini artıracaq sahələri inkişaf etdirməyə çalışır, həmin sahələrə böyük həcmdə sərmayə ayırırlar. İqtisadi inkişaf və artım baş verdikdə isə dövlətin gəlirləri artır, əksinə böhranlar baş verdikdə isə dövlət gəlirlərində azalma başlayır.

Dövlətin sərvətindən istifadəyə görə tutulan gəlirlər dövlətin sahib olduğu daşınan və daşınmaz sərvətlərin istifadəsindən götürülən gəlirlərdir. Meşələrin oduncağının satışından və ya istifadəsindən, balıq ovundan, çöllərdəki ovdan, həmçinin dövlət əmlakının istifadəsindən gələn gəlirlər bu gəlirlərə aiddir. Bu gəlirləri vergi ilə qarışıq salmaq olmaz. İndiki dövrdə bu gəlirlər, həcmcə xeyli artsada, ümumiyyətlə götürdükdə dövlət büdcəsində çox az yer tutur. Bu payın azalmasının ən mühüm səbəblərindən biri vergi obyektlərinin genişləndirilməsi və vergilərin ən əsas dövlət gəlirinə çevrilməsidir. Keçid dövrünü yaşayan bir qrup ölkələr yaranmış konkret tarixi şərait üzündən bir qayda olaraq, inkişafın başlanğıc mərhələlərində dövlət büdcəsi gəlirlərini daha çox vergi və rüsumları artırmaq yolu ilə qaydaya salmaq istəyirlər.

Dövlət büdcəsi gəlirləri bölməsində toplanan maliyyə vəsaitləri müxtəlif mənbələrdən yığılır. Məhz belə gəlir mənbələrindən biri və başlıcası vergilərdir. Biz vergi, rüsum, gömrük rüsumu və s. adı altında istər dövlət büdcəsi, istərsə də büdcədən kənar fondlara bu və ya digər ölkədə qüvvədə olan vergi, rüsum barədəki normativ aktlara əsasən və həmin qanunverici aktlarda qoyulan hədlərə, səviyyəyə uyğun tutulan məcburi ödəmələri başa düşürük. Bundan əlavə nəzərə almalıyıq ki, hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən vergi və dövlət maliyyə rüsumları adlanan vəsaitlərin toplanma mənbəyidir.

Vergiye verilən tərifi doğru və dolğun olmasından ötrü, tərifi bir neçə vacib və zəruri cəhətləri: vergilərin tutulma məsrəfləri; onların tutulma xarakteri və icra etdiyi funksiyaları ehtiva etməlidir. Vergilər dövlətin öz funksiyalarını icra etməsindən ötrü zəruri olan, bu ölkənin qanunvericiliyinin tabeliyində olan fiziki və hüquqi şəxslərdən dövlət və yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən məcburi qaydada tutulan vəsaitlərdir.

Vergilər iqtisadiyyatın inkişafında qüdrətli bir iqtisadi alət kimi fəaliyyət göstərir. O, ölkə

gəlirlərinin və maliyyə resurslarının yenidən bölgüsü əməliyyatlarını yerinə yetirir. Belə bir yenidən bölgüyə ehtiyac və zərurət ondan irəli gəlir ki, bəzi işləri öz daxili imkanları hesabına görə bilməyən qurumlar, fiziki şəxslər maliyyə resursları baxımından ehtiyac duyurlar. Yenidən bölgü həmin boşluğu doldurmaqda əhəmiyyətli rol oynayır. Vergi münasibətləri bir tərəfdən hüquqi, digər tərəfdən iqtisadi münasibətləri tərənnüm edir. Məsələyə hüquqi qütbdən yanaşdıqda dövlətlə vergi subyektləri arasındakı təəhhüdü münasibətləri, iqtisadi cəhətdən yanaşanda büdcə gəlirləri təminatçısı və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi münasibətlərini görürük. Ən vacibi odur ki, iqtisadi inkişafın hər bir mərhələsində vergi funksiyaları arasında ən əlverişli əlaqələndirmə yaradılsın, məkan və zamana görə funksiyalardan hər hansı birinə üstünlük verilsin, dövrün nəbzini tutub, əsas halqa seçilsin. Həmin funksiyalar düzgün əlaqələndiriləndə vergilər istehsala başlıca olaraq stimullaşdırma, investisiya həcmi, istehsal maliyyəsi vasitəsi ilə birbaşa təsir göstərə bilər və nəticə uğurlu olur. Bir sözlə, iqtisadiyyatın keçid dövrünə uyğun vergi siyasəti olmalı, maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi kimi o, həmin dövrün spesifik cəhətləri və əlamətlərini özündə reallıqla əks etdirməlidir. Başqa cür hərəkət keçid iqtisadiyyatlı ölkəyə zərər gətirər və iqtisadiyyata güclü zərbə vura bilər. Vergilər həcminə görə və istifadə əhəmiyyətinə görə ən mühüm dövlət gəlirlərindən biri olub, dövlət büdcəsi gəlirlərinin 90 -95% - ni təşkil edir. Vergi zaman keçdikcə inkişaf etmiş, sağlam bir düşüncə sistemində çevrilmiş anlayışdır. Vergi ən qədim dövlət gəliridir. Vergiyə aşağıdakı kimi ümumiləşdirilmiş tərif vermək mümkündür: Vergilər – dövlətin öz xərclərini ödəmək və iqtisadi və sosial həyata müdaxiləsini təmin etmək məqsədilə hüquqi və fiziki şəxslərdən toplanan məcburi gəlirdir.

Vergilər müəyyən iqtisadi fəaliyyəti stimullaşdırmaqla genişləndirə və ya müəyyən iqtisadi fəaliyyətin qarşısını ala bilər. Vergilər mükəlləflərin gəlirləri, sərvətlərindən və xərclərindən alınır. Yəni vergi mükəlləfləri ödədikləri vergiləri birbaşa olaraq qazandıqları gəlirlərdən, sahib olduqları sərvətdən və həyata keçirdikləri xərclərdən ödəyirlər. Vergilər – ödəyicilərin gəlirlərindən tutulmalar, indiki müasir dövlətin əsas gəlir mənbəyi və bazar iqtisadiyyatının tənzimlənməsinin səmərəli alətidir.

Vergilərin tarixi bəşəriyyətin tarixi qədər qədimdir və min illərdir ki, mövcuddur. İlk dövlətlərin yaranmasından və cəmiyyətin siniflərə bölündüyü andan vergilər iqtisadi münasibətlərin əsas elementi olmuşdur. Müharibə dövründə məğlub olmuş xalqdan bac-xərac alınması, dinc dövrlərdə isə yerli əhalidən alınan xərac və renta ödənişlərini verginin ilk forması hesab etmək olar.

Lakin ilk dövlətin yaranması ilə bağlı olan və müxtəlif təbəqələrdən alınan vergilər ilk əvvəllər systemsiz olmuş, sonralar isə nizamlı pul vergiləri tətbiq edilməyə başlamışdır.

Qədim Roma və Afinada sülh dövründə vergi tətbiq olunmamış və yalnız müharibələr zamanı əsasən natural formada vergilər tutulmuş. Əmtəə -pul münasibətləri inkişaf edib möhkəmləndikcə vergilər də pul forması almağa başlamışdır. Vergilərin təsadüfi xarakter daşması onların tutulmasında ayrışdırılıya yol verilməsi çox zaman əhali arasında böyük narazılıqlara səbəb olmuşdur. Bu nöqteyi nəzərdən Əhəmənilər dövlətinin hökmdarı həyata keçirdiyi vergi islahatları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, bizim eradan əvvəl 518 – ci ildə I Dara dövlət vergilərinin yeni sistemini tətbiq etmişdir. Bu qanuna əsasən bütün vilayətlər becərilən torpaqların həcminə və münbitliyinə uyğun olaraq müəyyən edilmiş miqdarda vergini pul şəklində ödəməli idilər. Əhali bu vergini ödəmək üçün kənd təsərrüfatı və sənətkarlıq məhsullarını satmağa məcbur olurdu ki, bu da əmtəə – pul münasibətlərinin inkişafına səbəb olurdu.

İlk mütəşəkkil vergi sistemlərindən biri Qədim Romanın vergi sistemidir. Roma vətəndaşları həm ümumdövlət, həm də yerli vergilərin yaranmasına səbəb oldu. Müharibələrdə qələbə qazanan Roma vətəndaşları qalibiyyətli müharibələrdən sonra bəzən tamamilə ümumi vergidən azad olurdular. Kommunal vergilər isə müntəzəm olaraq alınır. Vergi probleminə məzmun və forma cəhətləri nəzər – diqqəti cəlb edir. O cümlədən, verginin məzmunu, mahiyyətinə müdaxilə edəndə aşkar olunur ki, vergi ödəyənlərin hamısı tərəfindən gəlirlərdən asılı olmadan məcburi surətdə vergi ödəmə aktının baş verməsinin vacibliyi faktı real həqiqətdir. Bilirik ki, istehsal edilmiş məhsullar və yerinə yetirilən müxtəlif növlü xidmətlərdən tutulan vergilər büdcə gəlirlərini təmin edən ən başlıca mənbə olmaqla bərabər bir sıra funksiyaları yerinə yetirir. Görünür, vergilər üçün ən vacib, birinci, əsas funksiya büdcə gəlirlərini təmin etmək funksiyasını yerinə yetirməkdir. Ən ağır, çətin, lakin daha çox əhəmiyyət kəsb edən vəzifə budur, çünki burada söhbət büdcə gəlirlərinin 90 – 95% – ni təmin etməkdən gedir. Buradakı mürəkkəbliyi, ağırlığı bir daha xatırlatmaq yerinə düşər ki, axı, hələ bu gün də müəssisə və təşkilatlardan əhalinin sosial müdafiəsi üçün əmək haqqı fondunun 35% – i məşğulluq fondunda, əmək haqqı fondunun 2%-i əlillərin sosial müdafiəsinə, mənfəətin 1% – i icbari ödənilir. Əlavə edək ki, hazırda respublikamızda büdcədən maliyyələşdirilən təşkilatlar üzrə əmək haqqı fondu müavinətlərlə bir yerdə 1,6 trilyon manatdan çoxdur. Bir cəhətə də toxunaq. Məsələ burasındadır ki, dövlətin iqtisadi vəzifələri ilə maliyyə mexanizmi arasında qarşılıqlı əlaqə var, o cümlədən, əgər dövlət əhalinin rifahı, sosial vəziyyəti ilə məşğul olursa, necə deyirlər, əhalinin qayğısına qalmaq funksiyasını yerinə yetirirsə, onda istər – istəməz vergilər məsələsi obyektiv hal kimi ortaya çıxır. Bu mənada vergilər ölkə iqtisadiyyatında maliyyə tənzimlənməsinin ən

mühüm və səmərəli mexanizmi, aləti kimi təzahür etmiş olur. Mərkəzləşdirilmiş pul fondu kassası, müəssisələrin və vətəndaşların mənfəət və gəlirlərindən, ayrı – ayrı malların dəyərindən, müxtəlif fəaliyyət növlərindən, təbii ehtiyatlardan istifadədən, əmlakdan alınan məhsulun, görülən işin, yerinə yetirilən xidmətin dəyər artımından əldə olunan, toplanan vergilər hesabına formalaşır. Keçid iqtisadiyyatının inkişaf pilləsi, mərhələsi, bazar iqtisadiyyatı, bilavasitə maliyyə systemsiz ola bilməz. Bir tarixi həqiqəti də yada salaq. Pulun iqtisadi kateqoriya olmasını heç kəs inkar etmir, lakin onun mahiyyətinin nədən ibarət olması birmə'nalı qiymətləndirilmir. Bir danılmaz həqiqət var ki, pulun mahiyyəti bilavasitə onun funksiyalarında ifadə olunur və həqiqi mə'nada üzə çıxır. Məhz vergilər də bu qəbildən olan iqtisadi kateqoriyalardan biridir və onun mahiyyəti verginin yerinə yetirdiyi funksiyalarda özünü göstərir.

Qeyd etdiyimiz kimi, bu gün vergi dövlətin ən mühüm gəliridir. Dövlətin özünə pul əldə etmək məqsədilə emissiya siyasətinə əl atması və iqtisadiyyatda pul kütləsi artıqlığının yaranması uzun müddət davam edə bilməz. Çünki bu gəlir əsassız, iqtisadi zərərlərə gətirən bir gəlirdir. Buna görə də dövlət, vətəndaşların həyata keçirdikləri iqtisadi fəaliyyətdən özü üçün məcburi şəkildə fayda götürmək istiqamətini seçdi. Bu fayda vergilər şəklində təmin edilir. Vergi icbari xarakter daşıyır. Yəni vergi könüllü deyil. Bu hal demokratiklikdən uzaq olsada, məsələyə dövlət mənafeyi baxımından yanaşsaq, onda bu məcburiliyə haqq qazandırmaq mümkündür. Belə ki, vergi dövlət xərclərinin təminatının axtarılması baxımından ən demokratik müəyyənləşdirmə üsuludur. Verginin inkişafının müxtəlif dövrlərində bu xüsusiyyət bir – birindən fərqli şəkildə istifadə olunmuşdur. İlk dövrlərdə dövlət gəlirlərinin sabit gəlirlərlə təmin olunması demokratik və qanunverici təşkilatların inkişafının əsasını təşkil etmişdir. İkinci mərhələdə vergi bərabərlik prinsipi – vergi qanunu qarşısında bütün vətəndaşların bərabərliyi daha da möhkəmlənməsinə və daha yaxşı həyata keçirilməsinə şərait yaranmışdır. Sonrakı mərhələdə isə vergi dövlətin iqtisadi və sosial həyata müdaxiləsinin ən mühüm çevrilmiş və bu sahədə sosial və iqtisadi demokratiyanın inkişafında müsbət rol oynamışdır. Vergilər haqqında dövlət xüsusi olaraq qanunlar qəbul edir. Hər bir vergi növü haqqında parlament tərəfindən qanun qəbul olunur. Bu da bütün dövlət həyatının parlamentlər tərəfindən nəzarət altına alınmasını təmin edir. Büdcənin parlamentdə təsdiqi parlamentlərin bir illik müddətdə həyata keçiriləcək dövlət xərclərinin həcmi və tərkibi haqqında söz deməsidir. Parlamentin eyni formada dövlətin bir illik gəlirlərinin tərkibini və həcmi təsdiq edərək büdcəni təsdiqləməsi dövlət həyatını nəzarətə almaqdır. Bir şeyi də qeyd edək ki, vergi qanunlarının təsdiq və icrasına nəzarəti heç də bütün ölkələrdə parlamentlər icra etmir.

Vergilər maliyyə sisteminin mühüm tərkib hissəsi olmaqla iqtisadi siyasətin ən əsas vasitələrindəndir. Buna görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergilər dövlətin iqtisadi siyasətində öz rolunu daha da artırır.

6.Vergi siyasəti.

Vergi siyasətinin əsas subyekti dövlətdir. Dövlətin vergi siyasətinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır: 1) sahə və ərazi nöqtəyi-nəzərindən ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması; 2) dövlətin maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi; 3) bazar münasibətləri şəraitində əhalinin gəlir səviyyələri arasında yaranmış qeyribərabərliyin hamarlanması.

Vergilər aşağıdakı beş əsas funksiyanı yerinə yetirir: Vergiləri yığım, rüsum və digər ödənişlərdən fərqləndirmək üçün onlara xas olan əsas əlamətləri qeyd etmək lazımdır. Verginin birinci əlaməti onun subyektin gəlirinin bir hissəsini dövlətin xeyrinə özgəninkiləşdirməsidir. Yəni, vergi ödənilən zaman mülkiyyətçinin gəlirinin müəyyən hissəsi dövlətin mülkiyyətinə keçir. Verginin ikinci əlaməti onun təyin edilməsi və tətbiq olunmasının qanuniliyidir. Vergilərin üçüncü əlaməti onların vacibliyidir. Qanunvericiliyə uyğun olaraq hər bir vergi ödəyicisi müəyyən şərtlər daxilində vergini ödəməyə borcludur. Vergilərin dördüncü əlaməti onların məcburi xarakter daşmasıdır. Vergilərin beşinci əlaməti onların pul formasında ödənilməsidir. Vergilərin altıncı əlaməti onların əvəzsiz xarakter daşmasıdır. Vergilərin yeddinci əlaməti onların abstrakt ödəniş olmasıdır. Vergilər büdcəyə keçirilərkən məqsədli təyinat daşıyırlar, yəni onların konkret olaraq hansı dövlət xərclərinin ödənilməsi üçün köçürüldüyü göstərilir. Dövlət büdcəsinə daxil olan vəsaitlər dövlətin bütün ehtiyaclarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulur. Vergi siyasətinin mahiyyəti: Dövlətin vergi siyasəti dedikdə, dövlət tərəfindən işlənilib hazırlanmış, vergi sahəsində cəmiyyətin qarşısında duran bu və ya digər vəzifələri həyata keçirməyə yönəlmiş tədbirlər sistemi başa düşülür. Vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələri müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib hazırlayır. Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergilərin mahiyyəti və funksiyalarından irəli gəlir və məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin dövlət tərəfindən alınmasından və bu vəsaitlərin büdcə vasitəsi ilə yenidən Vergilərin əsas funksiyaları fiskal funksiya tənzimləyici funksiya bölüşdürücü funksiya inteqrasiyaedici funksiya nəzərətedici funksiya Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasəti: 4 bölüşdürülməsindən ibarətdir. Hər bir maliyyə ili üçün büdcə qəbul edilərkən vergi siyasətinin əsası qoyulmuş olur. Onun

həyata keçirilməsi isə uyğun qanunvericilik və normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə aparılır. Vergi siyasətinin həyata keçirilmə müddətindən, təsir dairəsindən, iqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq müxtəlif formaları mövcuddur. Müddətindən asılı olaraq vergi siyasətinin formaları: Təsir dairəsindən asılı olaraq vergi siyasətinin formaları: İqtisadi vəziyyətin dəyişməsinə reaksiyasından asılı olaraq vergi siyasətinin formaları: Vergi siyasətinin məzmunu aşağıdakıları əhatə edir: Diskresion vergi siyasəti vergi dərəcələri və ya vergitutmanın strukturu ilə manipulyasiya etmək barədə hökumətin qərarları əsasında həyata keçirilir. O, iqtisadi tənəzzülün tez bir zamanda aradan qaldırılması və tarazlıq vəziyyətinin saxlanması üçün istifadə edilir. Bununla əlaqədar olaraq diskresion siyasəti tez-tez stabilləşdirici siyasət də adlandırılır. Qeyri-diskresion vergi siyasəti isə hökumətin qərarlarından asılı olmayaraq, avtomatik surətdə həyata keçirilir. Bu özünütənzimləmə rejimində işləyən mexanizmlərin - «quraşdırılmış özütənzimləyicilərin» köməyi ilə mümkün olur. Vergi taktikası-vergi sistemə əlavə və dəyişikliklər edilməsi yolu ilə konkret bir dövrdə qarşıda duran məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Vergi strategiyası-vergi sahəsində dövlətin uzunmüddətli kursunu müəyyən edir və iri miqyaslı məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Daxili vergi siyasəti bir ölkə və ya ərazi vahidi çərçivəsində həyata keçirilir və daxili məsələlərin həllini nəzərdə tutur. Xarici vergi siyasəti ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasına, müxtəlif ölkələrin vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına, onların vahid şəkllə salınmasına yönəldilir.

Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasəti: Hər bir vergi sistemi əsaslandırılmış elmi yanaşmaya söykənməlidir. Elmi yanaşmanın vergi siyasətinə aşağıdakı müsbət təsirləri ola bilər: Dövlətin həyata keçirdiyi tənzimləmə vasitələrinin əsası fiskal siyasət hesab olunur. Fiskal siyasət dövlət xərcləri və vergi ilə bağlı olan tənzimləmə sistemidir. Bu siyasət xeyli dərəcədə hökumət xərclərinin, yeni dövlət idarə və orqanlarının, institutlarının saxlanması və s. dinamikasından asılıdır. Fiskal siyasət, dövlətin büdcə və vergi siyasəti olmaqla, büdcə formalaşması siyasətini ifadə edir və eyni zamanda maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi sayılır. Fiskal siyasəti makroiqtisadi tənzimləmənin əsas vasitələrindən biri, dövlət xərclərinin və vergitutmanın səviyyəsinin dəyişdirilməsi istiqamətində dövlət orqanlarının həyata keçirdiyi tədbirlərin məcmusu hesab etmək olar. Fiskal siyasət məcmu tələbin, məşğulluğun və gəlirin səviyyəsinə təsir etmək üçün dövlətin xərclərdən, vergiqoymadan və borclanmadan istifadə edərək həyata keçirdiyi siyasətdir. ÜDM-in bir hissəsinin dövlətin xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün dövlət büdcəsinə cəlb edilməsi vergi siyasətinin fiskal məqsədini əks etdirir. Dövlətin fiskal siyasətinin tipləri: Dövlətin fiskal siyasətinin növləri:

1)əgər natamam məşğulluq varsa, onda işsizliyin səviyyəsi ekspansiv budcə-vergi siyasətinin(dövlət xərcləri artırılır, vergilər azaldılır)köməyi ilə azaldılmalıdır; 2)əgər qiymətlərin umumi səviyyəsində artım varsa, onda inflyasiyanın qarşısının alınması restriktiv fiskal siyasətin vasitələri ilə(vergilərin artırılması və dövlət xərclərinin azaldılması)həyata keçirilməlidir; 3)əgər tam məşğulluğa və qiymətlərin sabitliyinə nail olunubsa, onda budcə məcmu tələblə məcmu təklif arasında balansı saxlamalıdır (neytral-konyunktur fiskal siyasət). Vergi siyasətinin tipləri: İqtisadiyyatın vəziyyətindən, iqtisadi inkişafın cari mərhələsində dövlətin üstün hesab etdiyi məqsədlərdən asılı olaraq vergi siyasətinin müxtəlif tiplərindən istifadə olunur. Vergitutmanın ağırlığından asılı olaraq vergi siyasətinin üç tipi birbirindən fərqləndirilir: Diskresion, Avtomatik, Ekspansionist, Restriksionist. Maksimal vergilər siyasəti zamanı dövlət yüksək vergi dərəcələri tətbiq etməklə, vergilərin sayını artırmaqla, vergi güzəştlərini ixtisar etməklə vətəndaşlardan mümkün qədər çox maliyyə vəsaitləri toplamağa çalışır. Təbiidir ki, belə vergi siyasəti ayrıca götürülmüş konkret vergi ödəyicisi və ümumiyyətlə cəmiyyət üçün iqtisadi inkişafa heç bir ümid yeri qoymur. Buna görə də belə siyasət bir qayda olaraq fəvqəladə hallarda, məsələn iqtisadi böhranlar, müharibələr zamanı həyata keçirilir. Belə siyasətin uzun müddət həyata keçirilməsi bir sıra mənfi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Laffer əyrisi buna əyani misaldır: böhran nöqtəsindən aşağıda, yəni «normal zonada» vergi daxilolmaları artır, böhran nöqtəsindən yuxarıda, yəni «qadağan olunmuş zonada» isə daxilolmalar azalır. Optimal vergilər siyasəti zamanı dövlət sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri üçün vergi yükünü yüngülləşdirir, onların inkişafına təkan verən əlverişli vergi mühiti yaradır. Bu isə dövlət xərclərinin azalmasına, ilk növbədə sosial proqramların məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Sosial yönümlü yüksək dərəcəli vergilər siyasəti həyata keçirilərkən dövlət kifayət dərəcədə yüksək vergilər tətbiq etməklə nəzərəçarpacaq sosial müdafiə proqramları işləyib hazırlayır. Bu zaman büdcə gəlirlərinin böyük hissəsi müxtəlif sosial fondların artırılmasına yönəldilir. Vergi siyasətinin məqsədi: Vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla əldə etməyə çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. Yüksək inkişaf etmiş bazar münasibətləri şəraitində dövlət tərəfindən vergi siyasəti istehsalın, ərazilərin iqtisadi inkişafının, əhalinin gəlirlilik səviyyəsinin strukturunun dəyişdirilməsi məqsədilə ÜDM-in bölüşdürülməsi üçün istifadə edilir və bu siyasəti həyata keçirməyin aşağıdakı üsullarından istifadə olunur: Vergi siyasətinin həyata keçirilməsində vergi mexanizminin əsas alətləri vergi dərəcələri, vergitutma bazası və vergi güzəştləri hesab olunur. Vergi siyasəti aparılarkən iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı bir sıra vergi alətləri vasitəsi ilə həyata keçirilir. Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin

aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi; vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi; bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi; vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ya ləğvi; differensiasiyalı vergi dərəcələri sisteminin tətbiqi və s. investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

7.Vergi menecmenti.

Azərbaycan Respublikasında vergi sahəsində münasibətlərin idarə olunması İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti tərəfindən həyata keçirilir

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti -

Azərbaycan Respublikasında aparılan vahid maliyyə və büdcə siyasəti çərçivəsində vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının, habelə qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı ilə Xidmətin səlahiyyətlərinə aid edilmiş digər icbari ödənişlərin vaxtında və tam yığılmasının təmin edilməsi sahəsində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsini təmin edən, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin strukturuna daxil olan qurumdur. İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin əsasnamə ilə müəyyən olunmuş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, Xidmətin vəzifələri aşağıdakılardır:

1.vergi münasibətlərini, habelə məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının hesablanması və ödənilməsi sahəsində münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların layihələrinin hazırlanmasında iştirak etmək, onlara dair rəy və təkliflər vermək;

2.müvafiq sahəyə dair inkişaf proqramlarının hazırlanmasında iştirak etmək və həyata keçirmək;

3.ölkədə aparılan iqtisadi siyasətə uyğun olaraq, aidiyyəti dövlət orqanları ilə birlikdə vergilərin və digər icbari ödənişlərin dərəcələri ilə, habelə bu sahədə güzəşt və

- azadolmalarla bağlı təkliflər hazırlanmasında iştirak etmək;
- 4.vergitutma ilə bağlı digər ölkələrlə Azərbaycan Respublikası arasında münasibətlərin tənzimlənməsinə dair təkliflər hazırlanmasında iştirak etmək;
- 5.vergilər, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqları üzrə daxilolma proqnozunun hazırlanmasında iştirak etmək;
- 6.sahibkarlıq fəaliyyəti subyektləri və onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən epidemiya əleyhinə rejimin, sanitariya-gigiyena və karantin rejimlərinin tələblərinə əməl edilməsinə nəzarəti həyata keçirmək;
- 7.Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinə, sığorta haqlarının hesablanmasına və ödənilməsinə münasibətdə sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və tibbi sığorta qanunvericiliklərinə riayət olunmasını təmin etmək;
- 8.vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta haqlarının, habelə qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı ilə Xidmətin səlahiyyətlərinə aid edilmiş digər icbari ödənişlərin düzgün hesablanmasına, vaxtında və tam yığılmasına nəzarəti təmin etmək;
- 9.hesablanmış və təyinatı üzrə daxil olmuş vergilərin, habelə məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının uçotunu aparmaq və bu barədə hesabatın Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinə təqdim edilməsi məqsədilə Nazirliyə məlumat vermək;
- 10.dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin istifadəsindəki torpaqlar və ya dövlət obyektlərinin tikintisi layihələşdirilmiş, özəlləşdirilmiş, habelə üzərində hüquqi və fiziki şəxslərin inşa etdikləri müəssisə və obyektlərin yerləşdiyi dövlətə məxsus torpaqlar istisna edilməklə, dövlət mülkiyyətində olan digər torpaqların icarəyə verilməsindən daxilolmalara nəzarəti həyata keçirmək;
- 11."Mühasibat uçotu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş hallarda mühasibat uçotu sahəsində dövlət nəzarətini həyata keçirmək;
- 12.kommersiya hüquqi şəxslərinin, publik hüquqi şəxslərin, xarici kommersiya hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəliklərinin dövlət qeydiyyatını həyata keçirmək və dövlət reyestrini aparmaq;
- 13.vergi ödəyicilərinin, onların filial, nümayəndəlik və ya digər bölmələrinin (obyektlərinin), nəzarət-kassa aparatlarının, habelə məcburi dövlət sosial sığortanın məqsədləri üçün ailə kəndli təsərrüfatlarını və mülkiyyətində olan kənd təsərrüfatına yararlı torpaqları istifadə edən şəxslərin uçotunu aparmaq;

14.Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq aksiz markalarının hazırlanmasını, satışını və uçotunu təşkil etmək, habelə istehsalçıların və idxalçıların aksiz markaları ilə təchiz olunmasını təmin etmək;

15.Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq məcburi nişanlamanın hazırlanmasını, vergi ödəyicilərinə verilməsini və uçotunu təşkil etmək, habelə istehsalçıların və idxalçıların məcburi nişanlama ilə təchiz olunmasını təmin etmək;

16."Dini etiqad azadlığı haqqında" və "Dərman vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq nəzarət markalarının hazırlanmasını təmin etmək;

17.siyahıya aldığı aksiz markası olmayan və ya saxta aksiz markaları ilə markalanmış, habelə məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan, lakin nişanlanmamış və ya saxta məcburi nişanlama ilə nişanlanmış malların müsadirə edilməsi ilə bağlı məhkəmədə iddia qaldırmaq;

18.vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının, habelə qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktı ilə Xidmətin səlahiyyətlərinə aid edilmiş digər icbari ödənişlərin hesablanması və ödənilməsi ilə bağlı hesabatların, bəyannamələrin və digər sənədlərin formalarını tərtib etmək;

19.vergi ödəyicisinin riskli vergi ödəyicisi olması, habelə riskli vergi ödəyiciləri siyahısından çıxarılması barədə qərar qəbul etmək;

20.Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi, sığorta haqlarının hesablanmasına və ödənilməsinə münasibətdə sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və tibbi sığorta qanunvericilikləri ilə bağlı vergi ödəyicilərinə məlumatların, habelə vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının hesablanması və ödənilməsi barədə əvəzsiz izahların verilməsini təmin etmək;

21.vergi orqanlarının qərarlarından (aktlarından), habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayətlərə və müraciətlərə vaxtında və obyektiv baxılmasını təmin etmək, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının və qanuni mənafelərinin pozulması hallarının aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək;

22.fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlər üzrə insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsini təmin etmək, pozulmasının qarşısını almaq;

23.Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrin həyata keçirilməsini fəaliyyət istiqamətləri üzrə təmin etmək;

24.öz fəaliyyəti haqqında əhalinin məlumatlandırılmasını, internet saytının yaradılmasını, malik olduğu və siyahısı qanunla müəyyən edilmiş açıqlanmalı olan

ictimai informasiyanın həmin saytda yerləşdirilməsini və bu informasiyanın daim yenilənməsini təmin etmək;

25.fəaliyyəti ilə bağlı daxil olan müraciətlərə "Vətəndaşların müraciətləri haqqında", "İnzibati icraat haqqında" və "İnformasiya əldə etmək haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına uyğun olaraq baxmaq və qanunla müəyyən edilmiş qaydada tədbirlər görmək;

26.dövlət sirrinin və məxfilik rejiminin, habelə fəaliyyət istiqamətləri çərçivəsində vergi, kommersiya və bank sirrinin qorunması üçün zəruri tədbirlər, habelə fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun təhlükəsizlik tədbirləri görmək;

27.Xidmətin strukturuna daxil olan qurumların və strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların işini əlaqələndirmək, onların fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirmək;

28.Xidmətin strukturunun və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində Nazirliyə təkliflər vermək;

29.fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlər üzrə kadr hazırlığını təmin etmək, mütəxəssislərin hazırlanması və əlavə təhsili üçün tədbirlər görmək;

30.Xidmətin Aparatının, strukturuna daxil olan qurumların və strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların işçilərinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi ilə bağlı Nazirliyə təkliflər vermək;

31.müvafiq sahəyə ayrılan büdcə vəsaitindən, kreditlərdən, qrantlardan və digər maliyyə vəsaitindən təyinatı üzrə istifadə olunmasını təmin etmək;

32.Xidmətdə kargüzarlıq və arxiv işinin aparılmasını təşkil etmək;

33.fəaliyyətinin nəticələri barədə Nazirliyə hesabat təqdim etmək;

34.Vergi Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə müəyyən olunmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti əsasnaməsinə uyğun olaraq, öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün aşağıdakı **hüquqları** vardır.

- müvafiq sahədə islahatların aparılmasına dair Nazirliyə təkliflər vermək;
- müvafiq sahədə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə tərəfdar çıxması barədə Nazirlik qarşısında təşəbbüslə çıxış etmək;
- Nazirliklə razılaşdırmaqla, beynəlxalq tədbirlərdə iştirak etmək və belə tədbirlərin, habelə konfransların, seminarların və treyninq kurslarının ölkədə və ya xaricdə keçirilməsini təşkil etmək;

- Nazirliklə razılaşdırmaqla, beynəlxalq və xarici əməkdaşlığı həyata keçirmək, xarici dövlətlərin aidiyyəti orqanları və digər qurumları ilə, beynəlxalq təşkilatlarla, xarici hüquqi və fiziki şəxslərlə əməkdaşlığı təşkil etmək və həyata keçirmək, danışıqlar aparmaq və ya danışıqlar aparılmasında iştirak etmək, beynəlxalq müqavilələrin layihələrini hazırlamaq və ya hazırlanmasında iştirak etmək, müvafiq sahədə xarici dövlətlərin təcrübəsini öyrənmək və tətbiq edilməsi ilə bağlı Nazirliyə təkliflər vermək;
- müvafiq sahə üzrə dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanlarına, fiziki və hüquqi şəxslərə zəruri məlumatlar (sənədlər) barədə sorğu vermək, onlardan belə məlumatları (sənədləri) almaq;
- fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlər üzrə hüquqi aktların layihələrini hazırlayıb Nazirliyə təqdim etmək;
- fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlər üzrə rəy vermək, təhlillər, ümumiləşdirmələr, monitorinqlər və tədqiqatlar aparmaq, analitik materiallar hazırlamaq;
- strukturuna daxil olan qurumların və strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların və onların vəzifəli şəxslərinin qanunvericiliyə zidd olan qərarlarını ləğv etmək;
- strukturuna daxil olmayan tabeliyindəki qurumların yaradılması, yenidən təşkil və ləğv edilməsi üçün Nazirliyə təkliflər vermək;
- müstəqil ekspert və mütəxəssisləri, məsləhətçi şirkətləri, elmi təşkilatları müqavilə əsasında, bu məqsəd üçün nəzərdə tutulmuş vəsait çərçivəsində öz fəaliyyətinə cəlb etmək, ictimai əsaslarla işçi qruplar və komissiyalar yaratmaq;
- "Kütləvi informasiya vasitələri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilmiş qaydada dövrü mətbu orqanın təsis edilməsi, xüsusi bülletenlərin və digər nəşrlərin buraxılması ilə bağlı Nazirliyə təkliflər vermək;
- fəaliyyət istiqamətlərinə aid məsələlər üzrə qeyri-normativ metodiki və təlimat xarakterli göstərişlər, məsləhət və izahlar vermək;
- Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada kameral və səyyar vergi yoxlamalarını, operativ vergi nəzarətini həyata keçirmək;
- vergi nəzarəti tədbirləri həyata keçirilərkən Vergi Məcəlləsi ilə müəyyənləşdirilmiş hüquqlardan istifadə etmək;
- səyyar vergi yoxlamaları zamanı əsas məqsədi vergi üstünlüyü əldə etmək olan vergidən yayınma sxemi aşkar etdikdə, faktiki iqtisadi göstəriciləri əsas götürülməklə

vergilərin, faizlərin, maliyyə sanksiyalarının və inzibati cərimələrin hesablanmasını təmin etmək;

- maliyyə institutlarında vergi monitorinqi aparmaq və bununla bağlı maliyyə institutlarından vergi və maliyyə məlumatlarının mübadiləsini nəzərdə tutan Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq həyata keçirilən maliyyə əməliyyatları barədə sənədləri və məlumatları elektron və (və ya) kağız daşıyıcılarda almaq;
- qanunla müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyinin, sığorta haqlarının hesablanmasına və ödənilməsinə münasibətdə sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və tibbi sığorta qanunvericiliklərinin pozulması ilə bağlı işlərə baxmaq, vergi ödəyicilərinin vergi, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta üzrə borclara faizlər hesablamaq, onlara maliyyə sanksiyaları və inzibati cərimələr tətbiq etmək;
- qanunla müəyyən edilmiş müddətlərdə ödənilməmiş vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının, faizlərin, maliyyə sanksiyalarının və inzibati cərimələrin ödənilməsini təmin etmək məqsədilə Vergi Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirmək;
- Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada vergi öhdəliklərinin, habelə məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqları üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi müddətini dəyişdirmək;
- aksiz markaları ilə markalanmalı və məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı olan malların Azərbaycan Respublikasının ərazisində dövriyyəsinin tənzimlənməsi ilə bağlı müəyyənləşdirilmiş qaydaların tələblərinə riayət olunmasına nəzarət etmək;
- nəzarət markalarının qəsdən məhv edilməsinin, saxtalaşdırılmasının, qeyri-qanuni yolla hazırlanmasının, istifadəsinin və satışının qarşısının alınması sahəsində nəzarətin həyata keçirilməsini təmin etmək;
- lisenziya və ya icazə tələb olunan fəaliyyət lisenziya və ya icazə olmadan həyata keçirildiyi halda, qanuna və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktına uyğun olaraq müvafiq tədbir görmək;
- lisenziya və ya icazə tələb olunan fəaliyyət növləri ilə məşğul olan şəxslərə verilmiş lisenziyanın və ya icazənin dayandırılması və ya ləğv edilməsi barədə lisenziya və ya icazə verən orqan qarşısında vəsatət qaldırmaq;

- nəzarət-kassa aparatlarının tətbiqinə və əhali ilə pul hesablaşmalarının aparılması qaydalarına riayət olunmasına nəzarəti təmin etmək;
- hesablanmış vergilər, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqları üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının alınması barədə, yaxud hesablanmış vergilər, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqları üzrə borcların və faizlərin, tətbiq edilmiş maliyyə sanksiyalarının ödənilməsinin təmin olunması məqsədilə vergi ödəyicisinin siyahıya alınmış əmlakının ixtisaslaşdırılmış açıq hərraclarda satılması barədə məhkəmədə iddia qaldırmaq;
- qanunla müəyyən edilmiş hallarda kommersion hüquqi şəxslərinin və publik hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatının ləğv edilməsi barədə məhkəmədə iddia qaldırmaq;
- dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslərin istifadəsindəki torpaqlar və ya dövlət obyektlərinin tikintisi layihələşdirilmiş, özəlləşdirilmiş, habelə üzərində hüquqi və fiziki şəxslərin inşa etdikləri müəssisə və obyektlərin yerləşdiyi dövlətə məxsus torpaqlar istisna edilməklə, dövlət mülkiyyətində olan digər torpaqlardan istifadəyə görə ödənilməmiş icarə haqlarının tutulması barədə məhkəmədə iddia qaldırmaq;
- "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən olunmuş hallarda və qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək;
- Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada təhqiqat və istintaq aparmaq;
- müvafiq sahədə qanunvericiliyin tələblərinin pozulması ilə bağlı inzibati xətlər haqqında işlərə baxmaq, inzibati tənbeh tədbirləri tətbiq etmək;
- Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada və hallarda vergi ödəyiciləri üçün icrası məcburi olan qərarlar qəbul etmək;
- vəzifə və hüquqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı məhkəmədə öz adından çıxış etmək;
- Vergi Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aktları ilə müəyyən edilmiş digər hüquqları həyata keçirmək.

8.Vergitutma prosesi

Vergitutma — qanunla müəyyən edilmiş qaydada tutulan vergi və ödənişlərin məcmusudur.

Vergitutmanın əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- 1) Vergilər haqqında qanunvericilikdə vergitutmanın ümumi, bərabər, ədalətli olması təmin edilməli, vergi iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır;
- 2) Vergi dərəcələri, vergi ödəyicilərinin imkanı, yeni gəlirləri nəzərə alınmaqla müəyyən edilməlidir. Başqa sözlə, fiziki və hüquqi şəxslərin imkanları müxtəlif olduğuna görə onlar üçün vergi dərəcələri də müxtəlif olmalıdır. Yüzdəliklər ərzində gəlirlərdən və əmlakdan mütərəqqi dərəcələrlə vergi tutulmasının zəruriliyi ideyası cəmiyyətin siyasi dairələrində geniş müzakirə obyektinə olmuş, partiya proqramlarında, vergi qanunvericiliklərində öz əksini tapmışdır;
- 3) Gəlirlər vergitutmaya bir dəfə cəlb edilməlidir. Bu prinsipin həyata keçirilməsinə inkişaf etmiş ölkələrdə dövriyyə vergisinin əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ilə əvəz edilməsinə misal göstərmək olar. Daha əyani olsun deyə, aşağıdakı misalı nəzərdən keçirək. Tutaq ki, firma dəmir filizi, qara metal qırıntıları, koks, köhnəlmiş əsas kapitalın yeniləri ilə əvəz edilməsi üçün avadanlıqlar satın alır, çuğun istehsal edir və onu satır. O, satın aldığı məhsulların dəyəri ilə satdığı əmtənin dəyəri arasındakı fərqə görə ƏDV ödəyir. Başqa bir zavod çuğunu satın alır, polad istehsal etmək üçün onu prokata çevirir. Deməli, zavod satın aldığı çuğunun dəyəri ilə istehsal etdiyi prokatın dəyəri arasındakı fərqə görə ƏDV ödəyir. Sonrakı mərhələdə prokat, başqa bir məhsula, deyək ki, maşın detallarına çevrilir və onların dəyəri arasındakı fərqə görə ƏDV ödənilir. Buradan aydın olur ki, ƏDV dövriyyə vergisinə nisbətən müəyyən üstünlüklərə malikdir;
- 4) Vergilər hökmən ödənilməlidir. Bunun üçün vergi sistemi elə hazırlanmalıdır ki, vergilərin ödənilməsinin labüdlüyü, hansı qaydada, nə vaxt və hansı məbləğdə ödənilməli olduğu haqqında vergi ödəyicilərində tam təsəvvür olsun, heç bir şübhə yeri qalmasın;
- 5) Vergi sistemi və onun ödənilməsi qaydası ödəyicilər üçün olduqca sadə və aydın, yığılması isə vergi orqanları üçün iqtisadi cəhətdən əlverişli olmalıdır;
- 6) Vergilər onun ödəyiciləri arasında mövcud olan siyasi, ideoloji və digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən olunmalı və ayrı seçkiliyə yol verilməməlidir;
- 7) Vergi sistemi çevik və dəyişən ictimai-siyasi tələbata asanlıqla uyğunlaşdırıla bilən olmalıdır;

8) Vergi sistemi, yaradılan ÜDM-in yenidən bölgüsünü təmin etməli və dövlət tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi proqramlaşdırmanın ən səmərəli aləti olmalıdır. Vergi ödəyicisi və vergitutma obyektı, vergitutma bazası, vergi dövrü, vergi dərəcəsi, verginin hesablanması qaydası, verginin ödənilməsi qaydası və müddəti müəyyən olunduqda vergi də müəyyən olunmuş hesab edilir.

Vergitutmanın aşağıdakı formaları vardır: 1) Bilava-sitə mənbədən (gəlir və ya mənfəət əldə edilənədək) vergi tutulması; 2) Bəyannamə üzrə (verginin gəlir və ya mənfəət əldə edildikdən sonra) vergi tutulması. Bunlara uyğun olaraq vergitutma obyektləri gəlir, mənfəət, əmlak, torpaq, faydalı qazıntılar və s. ola bilər. Vergitutma bazası dedikdə vergitutma obyektinin vergi tutulan hissəsinin kəmiyyət ifadəsi başa düşülür.

Vergilər müəyyən olunduqda, bir sıra güzəştlər də nəzərdə tutula bilər. Bu və ya digər vergi növünün ödənilməsi üçün vergi bazasının əsas götürülən hissəsi vergi dərəcəsi (vergitutma norması) adlanır. Ən aşağı, ən yüksək və orta vergi dərəcələri bir-birindən fərqlənir.

Vergiləri əmək haqqından tutmaq daha asandır, çünki vergi əmək haqqı hesablanarkən tutulur və ondan yayınmaq mümkün deyildir.

Ən böyük çətinlik özünü korporasiyalardan vergilərin alınmasında göstərir. Çünki onlar istehsal xərclərini süni surətdə artırmaq, müxtəlif növ güzəştlər, investisiya mükafatları, dövlət orqanları tərəfindən icazə verilən müxtəlif fondlara ayırmalar və s. hesabına özlərinin vergiyə cəlb olunan mənfəət məbləğlərini azaltmağa çalışırlar. Vergi tutularkən torpağın və digər daşınmaz əmlakın dəyərinin müəyyən olunmasında da problemlər meydana çıxır.

Sahibkarlıq fəaliyyətindən, rantıyeden gələn, habelə azad peşə sahiblərinin (həkimlər, vəkillər və s.) əldə etdikləri gəlirlərdən vergilərin alınmasında da müəyyən çətinliklər

meydana çıxır. Bu gəlirlərdən vergilər ötən ilin yekunları nəzərə alınmaqla, bütün cari il ərzində ödənilir və bir növ «avans» ödənişlərini xatırladır. Axırncı haqq-hesab isə ilin yekunlarına əsasən vergi deklarasiyası üzrə aparılır. Deməli, əslində bu vergi ödəyiciləri verginin bir hissəsinin ödənilməsi üçün bir növ möhlət əldə etmiş olur və onun kəmiyyətini azaltmaq imkanı qazanırlar. Bundan başqa, sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən şəxsi gəlirlərdən, korporasiyaların mənfəətindən və daşınmaz əmlakdan ödənilən vergilərin düzgünlüyünün yoxlanılması çoxsaylı maliyyə müfəttişləri ştatlarının, bəzi ölkələrdə isə hətta maliyyə polisinin saxlanmasını tələb edir. Vergilərin tənzimlənməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Vergilərin tənzimlənməsi

dedikdə fiziki və hüquqi şəxslərin vergilərin azaldılması üçün qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində öz hüquqlarından istifadə etmələri nəzərdə tutulur. Bunun əsasını qanunla icazə verilən bütün güzəşt və imkanlardan tam istifadə edilməsi təşkil edir. Təsərrüfat subyektlərinin özlərinin maddi mənafele-rini müdafiə etmək hüquqları bazar iqtisadiyyatının mahiy-yətindən və bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən irəli gəlir. 1935-ci ildə hakim C.Sanderlend ABŞ-ın Ali Məhkəməsi adından belə bir bəyanət vermişdir ki, vergi ödəyicilərinin vergiləri qanunla icazə verilən vasitələrlə azaltmaq hüququ heç bir mübahisə doğura bilməz.

Vergilərin tənzimlənməsi ilə vergidən boyun qaçırıl-masını eyniləşdirmək olmaz. Vergidən boyun qaçırmaq o deməkdir ki, ayrı-ayrı şəxslər və ya şirkətlər vergi güzəştlərindən qeyri-qanuni istifadə etməyə, vergini qəsdən ödəmə-məyə cəhd göstərirlər. Müasir dövrdə vergilərin tənzimlənməsində aşağıdakı istiqamətlər özünü göstərir: **Birinci istiqamət** – hüquqi şəxslərin vergitutmanın ən optimal təşkilati-hüquqi formalarını seçmələri. Bütün dün-yada qeyri-məhdud məsuliyyətli şirkətlər məhdud məsuliyyətli şirkətlərə isbətən az vergi ödəyirlər. Bundan başqa, bəzi ölkələrdə vergi güzəştləri hər hansı bir firmanın digər firmaların kapitalında iştirakına görə əldə etdiyi dividendə şamil edilir ki, bu da firmaların formal olaraq birləşmələri və maliyyə qrupları yaratmaları üçün stimül hazırlayır.

İkinci istiqamət–vergitutmanın səviyyəsi nöqteyi-nə-zərindən firmaların yerləşdirilməsi, yaxud da qeydiyyatdan keçirilməsi üçün yerin seçilməsi. Bir çox ölkələrdə ayrı-ayrı əyalətlər, ştatlar, vilayətlər üçün daimi vergi güzəştləri möv-cuddur. Dövlət bunlardan iqtisadiyyatın tənzimlənməsi aləti kimi istifadə edir. Bu güzəştlər regional uyğunsuzluqları aradan qaldırmaq məqsədini güdür. Bütün dünyada müxtəlif növ sərbəst iqtisadi zonalar inkişaf etməkdədir. Bunun başlıca səbəblərindən biri həmin ərazilərdə xarici və yerli firmalar üçün vergi güzəştlərinin müəyyən edilməsidir.

Üçüncü istiqamət–firmaların istehsal, kommersiya və maliyyə fəaliyyətləri ilə əlaqədar qüvvədə olan vergi güzəştlərinin təhlili və onlardan istifadə edilməsi. Bununla əlaqədar olaraq şirkətlərin maliyyə mütəxəssisləri vergilərin stimullaşdırılması sahəsində baş verən dəyişiklikləri çox yaxşı bilməli və onları daim izləməlidir. Ona görə ki, əsas kapitalın amortizasiyasının hesablanmasında çox sürətli dəyişikliklər baş verir; amortizasiya normaları, «gizli» ehtiyatların reallaşdırılması və yeni texnologiyadan istifadə üçün mükafatlandırma, gənclərin istehsalat təlimi qaydaları sürətlə dəyişir.

Dördüncü istiqamət – mənfəətdən və sərbəst kapitaldan ən əlverişli şərtlərlə istifadə edilməsi, investisiya siya-sətinin seçilməsi. Bu, əlavə vergi güzəştləri əldə edilməsi, hətta əvvəllərdə ödənilmiş vergilərin bir hissəsinin geri qaytarılmasını təmin edə bilər.

Dövlətin iqtisadi siyasətində investisiya mükafatları, dotasiyalar, ETTKI-nin maliyyələşdirilməsi, ixtisasın artırılması, sosial və ekoloji tədbirlər üzrə güzəştlərə geniş yer verilir. Bu güzəştlər əsas etibarilə sahələr, regionlar üzrə çox vacib və orta müddətli ümummilli dövlət proqramlarında nəzərdə tutulur. Əgər şirkətlərin investisiya siyasəti dövlət proqramlarının məqsəd və şərtlərinə uyğun gəlsə, onlar vergilərin azaldılmasına ümid bəsləyə bilirlər. Məsələn, XX əsrin 80-ci illərinin axırlarında Hollandiyada firmalar dövlətin orta müddətli proqramına uyğun olaraq kapital qoyarkən onlara, sərf olunan investisiyanın 25-30%-i qədər vergi güzəştləri edilmişdir. Braziliyada bu güzəştlər kapital qoyuluşunun 1/3-ni təşkil edir. Vergilərin tənzimlənməsi istiqamətləri dəyişməz deyildir. Konkret şəraitdən asılı olaraq onların tənzimlənməsində müəyyən dəyişikliklər edilə bilər və edilir.

9.Vergi nəzarəti.

Vergi nəzarəti maliyyə nəzarətinin bir elementi və maliyyə mexanizminin bir hissəsidir. Vergi nəzarəti fəaliyyəti vergitutmanın bütün sistemini əhatə edir və ayrı-ayrı vergilərin, qrup vergilərin, vergi ödəyiciləri qruplarının, ərazilərin kəsiyində həyata keçirilir. Vergi nəzarəti bütün iqtisadiyyata müdaxilə edir, mühasibat uçotu və hesabatının, vergitutmanın qanunvericilik əsaslarının qorunmasını təmin edir. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikasının vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş tədbirlər öz əksini Vergi Məcəlləsində tapmışdır. Vergi nəzarətinin mahiyyətini açıqlamaq üçün, ilk növbədə, bütövlükdə nəzarət kateqoriyasının xarakteristikasını vermək lazımdır. Uzun illər ərzində bu kateqoriya elmin müxtəlif sahələrində istifadə edilmiş, buna görə də mütəxəssislər tərəfindən öyrənilmişdir. Bir sıra elmi tədqiqatlar çərçivəsində nəzarətin öyrənilməsinin bəzi aspektlərini qeyd etmək olar: 1. İdarəetmə orqanlarının, onların rəhbərlərinin fəaliyyətinin icra-bölüşdürücü üsul və ya forması, funksiyası kimi; 2. İdarəetmə orqanları tərəfindən tətbiq edilən üsulların (formaların) məcmusu kimi; 3. İdarəetmə prosesinin son mərhələsi kimi; 4. İdarəetmə sistemi tərəfindən idarəetmə obyektinin müasir vəziyyəti və idarəetmə qərarlarının yerinə yetirilməsi haqqında zəruri informasiyanın alınması ilə əlaqədar yaranmış əks-əlaqə forması kimi; 5. Verilmiş parametrlərdən kənarlaşmanın aşkarlanması məqsədilə idarəetmə obyektinin fəaliyyəti prosesinin yoxlanılması və müşahidəsi sistemi kimi. Beləliklə, hər hansı bir idarəetmə prosesinin ayrılmaz hissəsi kimi nəzarət. Vergi

nəzarətinin iqtisadi mahiyyəti və onun maliyyə nəzarəti sistemində yeri idarəetmə obyektinin fəaliyyətini kifayət qədər təmin etməyə qadirdir. İdarəetmə və hüquqi tənzimlənmə müxtəlif ictimai münasibətlər sistemi növlərinə tətbiq edildiyindən, bu zaman nəzarətin müvafiq növlərindən istifadə olunur. Vergi nəzarətinin xarakteristikasını vermək üçün maliyyə nəzarətinin mahiyyətini açıqlamaq zəruridir, belə ki, vergi nəzarəti maliyyə nəzarətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət mövcud olduğu hər bir mərhələdə özünün həyat fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün bu və ya digər üsullardan istifadə edir, buna görə də dövlət maliyyə nəzarətinin adekvat sistemini təşkil etmək zərurətində qalır. Maliyyə nəzarəti sistemi dövlətin qanuni yolla özünün maliyyə maraqlarını və öz vətəndaşlarının maliyyə maraqlarını həyata keçirmək məqsədilə yaradılır ki, bununla da maliyyə sferasında ümumi və xüsusi maraqlarda balans yaratmağa xidmət edir. Bununla belə, nəzarətin təşkili ictimai maliyyə vəsaitlərinin idarə edilməsinin zəruri elementini təşkil edir. Belə ki, idarəetmə cəmiyyət qarşısında məsuliyyət yaradır. Maliyyənin ümumi nəzəriyyəsi maliyyə nəzarətini maliyyənin nəzarət funksiyasının həyata keçirilməsi forması kimi təqdim edir. Maliyyə nəzarəti - nəzarətin xüsusi sahəsi olub, dəyər dərəcəsində istifadəsi ilə əlaqəli, məqsədəuyğun istiqamətdə müəyyən tətbiq sahəsinə malikdir. Maliyyə nəzarətinin məqsədi dövlətin maliyyə siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində və həlqələrində maliyyə ehtiyatlarının formalaşdırılması və səmərəli istifadəsi prosesinin yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Ümumiyyətlə, maliyyə elmində maliyyə nəzarətinin mahiyyəti və fəaliyyət sferası haqqında fikirlər çoxdur, lakin bu fikirlərdə aşağıdakı müddəalar üstünlük təşkil edir: ∞ maliyyə nəzarəti dövlətin və yerli özünüidarəetmə orqanlarının pul vəsaitlərinin yaradılması, bölgüsü və istifadəsi zamanı yaranmış münasibətləri əks etdirir; ∞ maliyyə nəzarəti qanun çərçivəsində nəzarət hüququna malik dövlət və digər orqanların fəaliyyəti zamanı həyata keçirilir; ∞ maliyyə nəzarəti qanunvericiliyin, mülkiyyətin qorunması, büdcə, borc və xüsusi vəsaitlərin düzgün, səmərəli və qənaətlə istifadəsi, maliyyə intizamının pozulmasının aşkarlanması, onların artırılması ehtiyatlarının müəyyən edilməsi, büdcə daxilolmalarının artırılması məqsədilə həyata keçirilir.

Maliyyə nəzarəti çərçivəsində vergi nəzarəti xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Onun fəaliyyəti maliyyə münasibətlərinin bir hissəsi olan vergi münasibətləri və vergi kateqoriyasının obyektiv mövcudluğu ilə müşayiət olunur. Vergi-dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində 100 dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi və əvəzsiz ödənişdir. Göründüyü kimi, dövlətin

burada əsas marağı mülkiyyətindən asılı olmayaraq hər bir təsərrüfat subyektindən və fərdlərdən onların gəlirlərinin bir hissəsini mövcud qanunvericilik çərçivəsində dövlət büdcəsinə almaqdan ibarətdir. Bu ödənişlər məcburidir, fərddir və əvəzi heç bir şeylə ödənilmir. Bu halda dövlət vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin təminatçısına çevrilir. Dövlətin marağı büdcəyə çatması olan vəsaitlərin vaxtında və tam ödənişinin təmin edilməsindən ibarətdir. Vergilər məcburi xarakter daşdığından vergi ödəyicilərinin bir çoxu vergidən yayınmağa cəhd edirlər. Bu halda dövlətin maraqları ilə vergi ödəyicilərinin maraqları üst-üstə düşmür. Vergi ödəyiciləri tərəfindən onların vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə vergi orqanları vergi nəzarətini həyata keçirirlər. Vergi nəzarətinin iqtisadi mahiyyətinə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, bununla əlaqədar elmi ədəbiyyatlarda müxtəlif anlayışlar mövcuddur. Müqayisə üçün vergi nəzarətinin iqtisadi mahiyyətinə elmi ədəbiyyatlarda rast gəlinən təriflərə diqqət yetirək. Rus iqtisadçısı E.V. Prollonun vergi nəzarətinin iqtisadi xarakteristikasına iki baxışı mövcuddur: “Vergi nəzarətinin mahiyyətinə iki mövqedən yanaşmaq olar: birincisi, funksiya və ya iqtisadiyyatın dövlət idarə edilməsi elementi kimi, ikincisi, vergi qanunvericiliyinin icrası üzrə xüsusi fəaliyyət kimi. Vergi nəzarətinin bu tərəfləri ayrılmaz vahid sistem təşkil edir ki, bu da vergi nəzarətini özündə müxtəlif statistik elementləri və onların dinamik qarşılıqlı təsirini, fasiləsiz inkişafını və təkmilləşdirilməsini əks etdirən klassik kibernetik sistem kimi təqdim etməyə imkan verir”. Rus iqtisadçısı A.V. Brızoqalın hesab edir ki, “vergi nəzarəti - bu, xüsusiləşdirilmiş (təkcə vergi və yığımlara münasibətdə) dövlət nəzarətidir...” .“Vergi nəzarəti – vergi subyektləri tərəfindən vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsini və büdcəyə və büdcədən kənar fondlara vergilərin düzgün hesablanması, vaxtında və tam ödənilməsinə təmin edən mövcud səlahiyyətli təşkilatların fəaliyyətinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş vasitə və üsullarının məcmusudur”. Rus iqtisadçıları E.Y. Qraçova və E.D. Sokolova səlahiyyətli orqanların fəaliyyətini bu cür ifadə edirlər: “Vergi nəzarəti ümumdövlət maliyyə nəzarətinə aiddir və vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsini, büdcəyə və büdcədən kənar fondlara vergilərin və yığımların düzgün hesablanması, vaxtında və tam ödənilməsinə təmin edən səlahiyyətli təşkilatların fəaliyyətinin vergi hüququ normaları çərçivəsində tənzimlənməsini müəyyən edir” . Bu cür fikri rus iqtisadçısı O.A. Makarova da dəstəkləyir. Onun fikrincə, “Vergi nəzarəti vergilərin və yığımların düzgün hesablanması, yoxlanılması, həmçinin vergi qanunvericiliyinin pozulması və onları yaradan halların aşkar edilməsi və aradan qaldırılması, vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi məqsədilə vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətləri və forması çərçivəsində fəaliyyətidir”. Professor Damət

Bağirovun fikrincə, “vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotuna, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına vahid nəzarət sistemi olub, vergi orqanları tərəfindən vergilərin tam və vaxtında yığılmasının təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Vergi nəzarətinin əsas məqsədi dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etməkdən ibarətdir” . Vergi nəzarətinin yuxarıda qeyd olunan mahiyyətindən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, bu fenomenin mahiyyətini açıqlamaqla bütün müəlliflər vergi nəzarətini vergilərin və yığımların tam və vaxtında büdcəyə ödənilməsi, vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsi, vergi qanunvericiliyinə görə məsuliyyət tədbirlərinin tətbiq edilməsi fikrinə gəlmişlər. Bununla bərabər onu da qeyd etmək lazımdır ki, bütün müəlliflər bu nəzarət fəaliyyətinin hüquqi aspektlərini göstərirlər, bununla da onun müvafiq hüquqi normalarla tənzimlənməsini qeyd edirlər. Vergi nəzarəti - maliyyə nəzarətinin elementi və vergi mexanizminin bir hissəsidir. Vergi nəzarəti hərəkəti bütün vergitutma sistemini əhatə edir, ayrı-ayrı vergilər, vergi qrupları, vergi ödəyiciləri qrupları, ərazilər üzrə həyata keçirilir. Vergi nəzarəti bütün iqtisadiyyatı əhatə edir, bununla da mühasibat uçotu və hesabatı qaydalarına əməl edilməsini, vergitutmanın qanunvericilik əsaslarını təmin edir. Beləliklə, vergi nəzarəti - büdcəyə vergilərin düzgün hesablanmasını, vaxtında və tam məbləğdə köçürülməsini, vergi qanunvericiliyinin riayət edilməsini təmin edən qanunla nəzərdə tutulmuş üsul və tədbirlərin məcmusudur. Vergi nəzarəti dövlət nəzarətinin əsas funksiyasını həyata keçirir. Dövlət nəzarətinin məzmununu isə aşağıdakılar əhatə edir: 1. Nəzarət altında olan obyektlərin fəaliyyəti üzərində müşahidə; 2. Toplanmış informasiyanın təhlili, səbəb və təmayüllərin aşkara çıxarılması, proqnozların hazırlanması; 3. Qanunçuluq və nizam-intizamın pozulması, ziyanlı nəticələrin, itkilərin, məqsəduyğun olmayan hərəkətlərin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin görülməsi; 4. Konkret pozuntuların uçota alınması, onların səbəbləri və şərtlərinin aşkar olunması; 5. Ziyanlı nəticələrə və yeni hüquq pozuntularına gələcəkdə yol verilməməsi məqsədilə qanunazidd fəaliyyətin qarşısının alınması; 6. Qanunu pozanların aşkar olunması və onların məsuliyyətə cəlb olunması. Bütün bu müddəalar tam şəkildə vergi nəzarətinin məzmununu təşkil edir. Vergi nəzarətinin ən səmərəli forması sənədli yoxlamalardır. Lakin bu forma ilə yanaşı vergi orqanları tərəfindən operativ mühasibat uçotunun, qarşılıqlı yoxlamaların aparılması, başqa şəxslərdən informasiyanın alınması üsullarından da istifadə edilir. Vergi orqanlarının vergi nəzarəti üzrə səlahiyyətləri onların əsas vəzifələrinin – vergi qanunvericiliyinə riayət olunması funksiyalarının yerinə yetirilməsi üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu vəzifə müxtəlif üsul və səlahiyyətlərlə yerinə yetirilə bilər. Çünki “vergi qanunvericiliyinə riayət olunması üzərində nəzarət” anlayışı “vergi nəzarəti”

anlayışından xeyli genişdir. Vergi nəzarəti anlayışı və formaları Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin 32-ci maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Məcəlləyə əsasən, vergi orqanları vergilərin tam və vaxtında yığılmasını təmin etmək məqsədi ilə vergi nəzarətini həyata keçirirlər. Vergi nəzarəti vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotuna, habelə vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına vahid nəzarət sistemidir.

Vergi nəzarətini Vergi Məcəlləsində və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda və qaydada müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirirlər. Vergi nəzarəti vergi orqanlarının və gömrük orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətləri hədlərində Vergi Məcəlləsinə, Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq həyata keçirilir. Vergi nəzarətinin iqtisadi mahiyyəti və onun maliyyə nəzarəti sistemində yeri Müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətlərini Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi Yanında Dövlət Vergi Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirirlər. Vergi orqanları vergi nəzarətini vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotunu aparmaqla, uçot və hesabat məlumatlarını yoxlamaqla, vergi ödəyiciləri və digər şəxslər arasında sorğu aparmaqla, gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan binalara baxış keçirməklə və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş digər formalarda həyata keçirirlər. Vergi nəzarətinin yaranması obyektiv səbəblərlə əlaqəlidir. Əmlak və ya digər əşya üzərində müəyyən hüquqa malik olan vergi ödəyicisi hər zaman öz şəxsi mülkiyyət hüquqlarını vergiyə cəlb olunmaqdan qorumağa çalışır. Bununla da vergi ödəyicilərinin vergi ödənişlərinin həcmnin azaltması istəyi digər vergi münasibəti iştirakçısı olan dövlətin də mülkiyyət maraqlarına toxunur. Bu halda dövlət vergi münasibətlərində ictimai maraqları müdafiə etməklə hər bir konkret vergi ödəyicisi və ya zəruri şəxslə qarşılıqlı münasibətləri tənzimləyən xüsusi vergi mexanizmini işləyib hazırlayır ki, bu da son nəticədə vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq hər bir şəxsin vergilərin ödənilməsi ilə bağlı öhdəliklərin yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsinə şərait yaradır. Təbii haldır ki, vergi sferasında özünün mülki hüquqlarını qorumaq üçün dövlət, ilk növbədə, xüsusi dövlət orqanını və ya orqanlarını yaratmalı və vergilərin ödənilməsi öhdəliklərinə malik şəxsləri müvafiq səlahiyyətlərlə təmin etməlidir. İkincisi, dövlət vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsi qarşısında vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar vergilərin ödənilməsinin müvafiq qaydalarını, formalarını və üsullarını qanunvericilik çərçivəsində tənzimlənməsini təmin etməlidir. Bununla da dövlət səlahiyyətli orqanların və vergi ödəyicilərinin qarşılıqlı münasibətlərinin qanunvericiliklə tənzimlənməsi yolu ilə onların ümumi və fərdi maraqlarının müəyyən

balansını təmin etməli, bazar iqtisadiyyatı şəraitində vergihüquq münasibətləri subyektlərinin iqtisadi fəaliyyətə müdaxiləsinin məhdudluğunu nəzərə almalıdır. Beləliklə, yuxarıda deyilənlərdən vergi nəzarəti sisteminin, həmçinin onun quruluşunun hüquqi əsaslarını əks etdirən ümumi qaydalarının fəaliyyətinin zəruriliyi meydana gəlir. Vergi nəzarətinin zəruriliyi, həmçinin, vergi ödəyicilərinin vergilərin ödənilməsindən yayınmasının mövcudluğundan irəli gəlir. Bu hal vergitutmanın yaranması ilə paralel olaraq inkişaf etmiş və sabit qanunauyğunluq formasını almışdır. Nəzəriyyədə vergidən yayınmanın dörd növünü qeyd edirlər: mənəvi, siyasi, iqtisadi və texniki. Vergidən yayınmanın mənəvi səbəblərini vergi ödəyicilərinin çoxu vergi yükünün ağırlığı ilə əsaslandırırırlar. Vergilər hesabına formalaşan büdcədən maliyyələşdirilən və dövlət tərəfindən həyata keçirilən ictimai tələbat bir çox hallarda vergi ödəyiciləri tərəfindən real olaraq dərk edilmir. Vergidən yayınmanın siyasi səbəbinə, hər şeydən əvvəl, iqtisadi siyasətin istiqamətlərinin müəyyən edilməsi zamanı xərclərin lobbiləşdirilməsi meyillərini aid etmək olar. İqtisadi səbəblərə isə vergi ödəyicilərinin 104 yayınması zamanı əldə etdikləri səmərəni aid etmək olar. Vergidən yayınmanın əsas səbəblərindən biri milli vergi qanunvericiliyinin mürəkkəbliyi və çaşqınlığı səbəb ola bilər. Vergitutmanın texniki mürəkkəbliyi, vergilərin hesablanması vergi ödəyicisinə qanunları pozmadan vergidən yayınmağa imkan verir . Qeyd etmək lazımdır ki, vergi nəzarətinin təşkili onun prinsipləri əsasında formalaşır və bu da vergi nəzarətinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyini müəyyən edir. Vergi nəzarətinin subyektləri onların vergitutma sahəsində nəzarət funksiyalarının həyata keçirilməsi zamanı bu prinsiplərə əsaslanmalıdırlar.

10.Vergi planlaşdırılması.

Vergi planlaşdırması dedikdə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş azadolmalardan güzəştlərdən və üsullardan istifadə etməklə vergi öhdəliklərinin azaldılması başa düşülür. Vergi planlaşdırması zərurəti müxtəlif situasiyalar üçün konkret vergi rejimləri nəzərdə tutan, vergitutma bazasının hesablanması üçün müxtəlif üsullardan istifadəyə imkan verən və vergi ödəyicilərinə müxtəlif güzəştlər təklif edən vergi qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır. Vergi planlaşdırmanın məqsədi vergi ödənişlərini minimallaşdırmaq imkanı verən yolun seçilməsidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin konkret subyektində vergi planlaşdırması mövcud vergi qanunvericiliyi çərçivəsində vergi yükünün azaldılması məqsədilə fəaliyyətin hüquqi formalarının optimal quruluşunun seçilməsi deməkdir. Vergi, vergi ödəyicisinin mülkiyyətinin müəyyən bir hissəsinin dövlətin xeyrinə əvəzsiz tutulması olduğundan, vergi ödəyicisinin verginin ödənilməsi

nəticəsində ona dəyəcək «ziyanı» azaltmaq imkanı verən üsulu seçmək hüququ var və bu məqsədlə qanunvericiliyin yol verdiyi bütün vasitələrdən istifadə edə bilər. Vergi planlaşdırması idarəetmə fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. İstənilən şəxs üçün vergi ödənişləri onun xərclərinin böyük bir hissəsini təşkil etdiyindən vergi planlaşdırmasını xərclərin planlaşdırılması-nın tərkib hissəsi hesab etmək olar. Müəssisələr üçün bu xərclər istehsal məsrəflərini artıran və xalis gəlirin səviyyəsini azaldan xərclərdir. Beləliklə, müəssisələr üçün vergi ödənişlərinin azaldılması xərclərin aşağı salınması və gəlirin artırılması deməkdir. Dövlət nöqtəyi-nəzərindən vergi planlaşdırmasının əsas vəzifəsi işlənib hazırlanmış və qanunvericilik qaydasında qəbul edilmiş vergi konsepsiyasından asılı olaraq ölkənin perspektiv sosial inkişaf proqramının və büdcə tapşırıqlarının kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasını təmin etməkdir. Bu vəzifə bir maliyyə ili (cari vergi planlaşdırılması) və daha uzun perspektiv (vergi proqnozlaşdırılması) üçün nəzərdə tutula bilər. Bununla əlaqədar olaraq vergi planlaşdırmasının taktikası fərqləndirilir. Vergi taktikası dedikdə büdcənin gəlir maddələrinin ümumi strukturunun hazırlanması və vergi tənziqləməsinin və nəzarətinin həyata keçirilməsi zamanı dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının praktiki hərəkətlərinin məcmusu başa düşülür. Vergi planlaşdırmasını bir neçə əlamətlərə görə təsnifləşdirmək olar. Subyektinə görə vergi planlaşdırması korporativ vergi planlaşdırmasına, şəxsi vergi planlaşdırma və qarışıq vergi planlaşdırma bölünür. Korporativ vergi planlaşdırması müəssisə səviyyəsində vergi ödənişlərinin planlaşdırılması deməkdir. Burada mənfəətvergisinə və əmlak vergisinə xüsusi diqqət yetirilir.

Yurisdiksiyaya görə vergi planlaşdırması beynəlxalq və milli vergi planlaşdırmağa bölünür. Beynəlxalq vergi planlaşdırmasında xarici iqtisadi fəaliyyətlə bağlı vergi ödənişləri planlaşdırılır. Milli vergi planlaşdırmasında isə şəxsin öz milli yurisdiksiyasındakı fəaliyyəti ilə bağlı olan vergi ödənişlərinin məbləği planlaşdırılır. Əhatə etdiyi dövrə görə vergi planlaşdırması cari vergi planlaşdırmağa və strateji vergi planlaşdırmağa bölünür. Cari vergi planlaşdırması aşağıdakı amillərə əsaslanır: qanunvericilikdəki boşluqlardan istifadə edilməsi; vergi güzəştlərinin nəzərə alınması. Strateji vergi planlaşdırması aşağıdakı amillərə əsaslanır: vergitutma obyektinin xüsusiyyətinin nəzərə alınması. Məsələn, əksər ölkələrin qanunvericiliyi dövlət qiymətli kağızlarından əldə edilən gəlirləri vergiyə cəlb etmir. vergitutma subyektinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Məsələn, bir sıra ölkələrdə hüquqi statusundan asılı olaraq bəzi müəssisələr mənfəət (məsələn AFR-də qarışıq ortaqlıq hüquqi şəxs hesab olunmasına baxmayaraq mənfəət vergisindən azaddır.) vergisindən azaddırlar.

-vergitutma üsulunun xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması. Bəzi ölkələrdə müxtəlif mənbələrdən əldə edilən gəlirlər müxtəlif dərəcələrlə vergiyə cəlb edirlər. Məsələn, İsveçdə istiqrazlardan əldə edilən gəlirlərdən və bank depozitlərindən tutulan vergilərin dərəcəsi xeyli yüksək, dividendlərdən tutulan vergilərin dərəcəsi isə nisbətən aşağıdır. Bunun da nəticəsində vəsaitlərin düzgün yerləşdirmək və gəlirin formalarını düzgün seçməklə vergiləri nəzərəcarpacaq dərəcədə azaltmaq olar.

- ayrı ayrı ölkələrdəki vergi rejimlərindən istifadə edilməsi. Məsələn, elə ölkələr (Fransa, İsveçrə və s.) var ki, öz rezidentlərinin xarici ölkələrdə əldə etdikləri gəlirləri vergiyə cəlb etməirlər.

- beynəlxalq razılaşmaların tətbiq edilməsi. Məsələn, ikiqat vergi- qoymanın aradan qaldırılması barədə dövlətlərarası razılaşmalardan istifadə etməklə vergi ödənişlərinin məbləğini azaltmaq olar.

Vergi planlaşdırmanın əsas prinsiplərini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: 1) qanunilik, yeni mövcud qanunvericiliyə uyğun gəlmək; 2) optimallaşdırmaya vergi orqanlarının və məhkəmə praktikasının münasibətini bilmək; 3) perspektivlilik. Vergi ödəyicisi qabaqcadan görməlidir ki, vergi planlaşdırmanın qeyri-korrekt tətbiqi onun üçün maliyyə itkiləri ilə nəticələnmə bilər, 4) planlaşdırmanın mərhələliyi. Məsələn, aşağıdakı mərhələləri qeyd etmək olar: - müəssisənin təşkilati-hüquqi forması barədə qərarın qəbul edilməsi, - vergi yurisdiksiyası haqqında qərarın qəbul edilməsi, - vergi güzəştlərindən istifadə etmək imkanlarının öyrənilməsi və s. 5) planlaşdırmanın maliyyə nəticələrinin ilkin hesablanması; 6) vergi planlaşdırmanın fərdiliyi. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir müəssisənin fəaliyyətinin vergi sxeminin və hər bir sövdələşmənin maliyyə sxeminin özünəməxsus xüsusiyyətləri var; 7) vergi planlaşdırmanın forma və üsulları barədə qərarın qəbul edilməsinin kollegiallığı. Vergi planlaşdırması prosesi mühasib, hüquqşünas və müəssisənin rəhbərinin birgə işi, daim yeni orijinal qərarların qəbul edilməsi, digər təşkilatların bu sahədə fəaliyyətinin daim öyrənilməsidir.

Vergi planlaşdırması prosesi bir neçə qarşılıqlı əlaqəli mərhələdən ibarətdir. Vergi planlaşdırması prosesi müəssisənin qeydiyyatdan əvvəlki və qeydiyyatdan sonrakı dövrünü əhatə edə bilər. - yeni yaradılacaq müəssisənin məqsəd və vəzifələrinin, fəaliyyət dairəsinin müəyyən edilməsi. Bu mərhələdə məqsəd və vəzifələr müəyyənləşdirilir, qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vergi güzəştlərindən istifadə edilməsi imkanları araşdırılır. Məsələn, bir sıra ölkələrdə istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələr üçün müəyyən güzəştlər nəzərdə tutulub; - yeni müəssisənin yerləşəcəyi yerin seçilməsi. Bu mərhələdə vergi nöqtəyinəzərindən müəssisənin, onun filiallarının, törəmə müəssisələrinin yerləşəcəyi yerin seçilməsi barədə qərar qəbul edilir;

- yeni müəssisənin təşkilati-hüquqi formasının seçilməsi. Bu mərhələnin əsas vəzifəsi konkret fəaliyyət məqsədləri üçün müəssisənin optimal təşkilati-hüquqi formasının seçilməsidir.

Müəssisənin qeydiyyatından sonra vergi planlaşdırması prosesi əsasən aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olur: - vergi sahəsinin formalaşdırılması. Bu mərhələdə vergi sahəsinə xarakterizə edən vergi cədvəli tərtib edilir. Vergi cədvəlində hər bir vergi müəyyən göstəricilərlə təsvir edilir. Sonra vergi güzəştlərinin təhlili aparılır, seçilmiş vergilər üzrə güzəştlərdən istifadə edilməsinin hərtərəfli planı tərtib edilir; - fəaliyyətin aparılmasının forma və üsullarının seçilməsi. Bu mərhələnin mahiyyəti cari sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı vergi üstünlükləri və güzəştlərindən maksimal tam və düzgün istifadə edilməsidir. Bu mərhələdə həll edilməli olan əsas məsələlər sövdələşmələrin planlaşdırılması, güzəştlərdən düzgün istifadə edilməsi, vergi qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklərə operativ reaksiya verilməsi və sairidir;

- müəssisənin aktivlərinin və mənfəətinin yerləşdirilməsinin forma və üsullarının seçilməsi. Bu mərhələdə müəssisənin aktivlərinin və mənfəətinin vergi nöqtəyindən səmərəli yerləşdirilməsi məsələləri həll edilir. Məsələn, bəzi ölkələrdə rekonstruksiya yönəldilən dividendlər, dövlət qiymətli kağızlarına qoyulan vəsaitlər və onlardan əldə edilən gəlirlər vergidən azad edilir.

Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılması konkret üsulları çoxdur. Onlar vergi hüququnun normalarına, əlverişli vergi rejimlərinin və güzəştlərin tətbiqinə, ayrı-ayrı vergi növlərini reqlamentləşdirən normalar arasındakı ziddiyyətlərdən istifadə edilməsinə əsaslanır.

Vergi planlaşdırılması əsas üsulları aşağıdakılardır:

- vergitutma obyektinin dəyişdirilməsi;
- vergitutma obyektinin parçalanması;
- vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi;
- vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi;
- iqtisadi fəaliyyət formasının dəyişdirilməsi;
- güzəşt hüquqları əldə etmək üçün xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Vergi ödəyiciləri vergitutma obyektinin dəyişdirilməsindən geniş surətdə istifadə edirlər. Eyni bir işi həm maddəli iş müqaviləsi ilə, həm də xidmət göstərmək barədə müqavilə əsasında yerinə yetirmək olar. Birinci halda vergitutma obyektini əmək haqqı olacaq və o maddəli işdən əldə edilmiş gəlirlər üçün müəyyən edilmiş qaydada vergiyə cəlb olunacaq. İkinci halda isə vergitutma obyektini sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə olunan gəlir olacaq. Vergitutma obyektinin parçalanması o zaman baş verir ki, bir

sövdələşmənin yerinə bir neçə sövdələşmə rəsmiləşdirilir və ya obyekt hissə-hissə satılır. Vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi vergi tutulacaq şəxsin hüquqi statusunun dəyişdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Vergitutma subyektinin dəyişdirilməsi daha tez-tez o ölkələrdə həyata keçirilir ki, təxminən bərabər həcmdə eyni bir fəaliyyət növünü həyata keçirən müxtəlif statuslu şəxslər üçün müxtəlif vergi yüklü vergitutma rejimi nəzərdə tutulur. Vergi yurisdiksiyasının dəyişdirilməsi eyni bir ölkə daxilində müxtəlif region və ərazilərdə vergitutma rejimi müxtəlif olduqda həyata keçirilir. Vergitutma səviyyələri arasındakı bu fərq dövlətin bəzi ərazilər üçün yüksək vergitutma səviyyəsi, bəzi ərazilər üçün isə güzəştli vergitutma səviyyəsi nəzərdə tutan vergi siyasəti nəticəsində yaranır. İqtisadi fəaliyyət formasının dəyişdirilməsi o zaman baş verir ki, vergi amili üzündən müəssisə, məsələn, ticarət sahəsindən istehsal sahəsinə keçir. Bu cür dəyişiklik hazır məhsullara yüksək gömrük rüsumları tətbiq edildiyi zaman və ya iqtisadi fəaliyyətin ayrı-ayrı növlərinin vergiyə cəlb edilməsi rejimi müxtəlif olduğu hallarda həyata keçirilir. Hal-hazırda müasir dünyada vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyalarına vergi güzəştləri və ya xüsusi vergitutma rejimi nəzərdə tutmayan vergi sistemi yoxdur. Güzəştlər fəaliyyət növləri, cəlb edilən heyətin xüsusiyyətləri, müəssisənin yerləşdiyi ərazi və sair nəzərə alınmaqla verilir. Vergi ödənişlərinin minimallaşdırılmasının xüsusi üsullarına beynəlxalq vergi razılaşmalarının verdiyi üstünlüklərdən istifadə edilməsi aiddir. Vergi planlaşdırması vergi ödəyicilərinin və dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin hamı tərəfindən qəbul edilmiş aşağıdakı prinsiplərinə əsaslanır: - vergi ödəyicisinin xalis gəlirinin vergiyə cəlb edilməsi;

- reallaşdırılmış gəlir (həyata keçmiş fakt) qaydası;
- vergi ödəyicisinin məlumatlandırılması;
- mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicisinin xeyrinə həll edilməsi.

Xalis gəlirin vergiyə cəlb edilməsi prinsipi o deməkdir ki, vergi ödəyicisi qanuna uyğun olaraq əldə etdiyi ümumi gəlirdən bu gəliri əldə edərkən çəkdiyi xərcləri çıxmaq hüququna malikdir. Xərclərin müəyyən hissəsi vergitutma məqsədləri üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş normalar daxilində məhdudlaşdırıla bilər. Bu prinsip çəkilmiş xərcləri qa - nunla müəyyən edilmiş hədd daxilində maksimum çıxmağa imkan verir. Reallaşdırılmış gəlir qaydası onunla ifadə olunur ki, vergi ödəyicisi üçün vergi öhdəliyi yalnız o zaman yaranır ki, ya vergi ödəyicisi gəlirin sahibi olur, ya da ona sərəncam vermək hüququ əldə edir. Heç bir niyyət və ya vəd vergi öhdəliyinin yaranması üçün əsas ola bilməz. Məsələn, daşınmaz əmlakın, səhmin bazar qiymətinin qalxması. Əgər sahibi bu cür əmlakı satmırsa, yeni aktivlərin dəyərinin artımını reallaşdırmırsa, onda vergitutma obyektinə də yaranmır. Vergi ödəyicisinin

məlumatlandırılması prinsipinə əsasən vergi orqanlarının üzərinə vergi ödəyicilərinə onların hüquq və vəzifələrini izah etmək, vergi qanunvericiliyində baş verən dəyişikliklər barədə onları məlumatlandırmaq vəzifələri qoyulur. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə vergi hüquq normalarında dəyişikliklər barədə onlar qüvvəyə minməzdən bir neçə ay əvvəl vergi ödəyicilərinə məlumat verilir. Vergi ödəyiciləri və dövlətin qarşılıqlı münasibətlərinin əsas prinsiplərindən biri də mübahisəli məsələlərin vergi ödəyicilərinin xeyrinə həll edilməsidir. Vergi hüququnun normalarını yalnız məhkəmələr şərh edə bilərlər. Əgər hər hansı bir məsələ ilə bağlı vergi ödəyicisinin vəzifəsi dəqiq və aydın göstərilməyibsə və ya hər hansı bir hal birmənalı şərh olunmayıbsa, onda bu müddəalar vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinə qarşı istifadə oluna bilməz.

11.Fiziki şəxslərin gəlir vergisi.

Rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslər gəlir vergisinin ödəyiciləridirlər. Rezidentlərin gəlirləri üzrə vergitutma obyektinə vergi (təqvim) ili üçün rezidentlərin bütün gəliri ilə həmin dövr üçün gəlirdən çıxılan məbləğ arasındakı fərqdən ibarət olan vergiyə cəlb edilən gəlirdir. Ödəmə mənbəyində vergi tutulduğu halda, vergitutma obyektinə vergiyə cəlb olunan gəlirdir. Xüsusi notariat tərəfindən bir ay ərzində aparılan notariat hərəkətlərinə, habelə notariat hərəkətləri ilə əlaqədar göstərilən xidmətlərə görə alınan haqlar (xərclər nəzərə alınmadan) vergitutma obyektidir. Azərbaycan Respublikasında daimi nümayəndəlik vasitəsilə fəaliyyət göstərən qeyri-rezident vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan gəliri müəyyən dövr ərzində Azərbaycan mənbələrindən daimi nümayəndəliklə bağlı əldə edilən ümumi gəlirlə həmin dövrdə bu gəlirlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar çəkilən və gəlirdən çıxılan məbləğ arasında fərkdir. Qeyri-rezidentin ödəmə mənbəyində vergi tutulan ümumi gəliri, gəlirdən çıxılan məbləğ nəzərə alınmadan, ödəniş yerində vergitutma obyektidir. Gəlir Rezident fiziki şəxslərin gəliri onun respublika daxilində və xaricində əldə etdiyi gəlirdən ibarətdir. Qeyri-rezident fiziki şəxsin gəliri onun Azərbaycan Respublikası mənbələrindən əldə etdiyi gəlirlərdən ibarətdir. Gəlirlərə aşağıdakılar aiddir:

- maddəli işlə əlaqədar əldə edilən gəlir;
- maddəli işə aid olmayan fəaliyyətdən əldə edilən gəlir;
- vergidən azad edilən gəlirlərdən və əsas vəsaitlərin (vəsaitin) yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artımdan başqa bütün digər gəlirlər. Maddəli işlə əlaqədar əldə edilən gəlir və verginin dərəcələri Maddəli iş dedikdə əmək

qanunvericiliyinə uyğun olaraq müqavilə (kontrakt) əsasında haqqı ödənilməklə yerinə yetirilən əmək fəaliyyəti başa düşülür. Fiziki şəxs tərəfindən muzzdlu işlə əlaqədar alınan gəlir isə - əmək haqqı, bu işdən alınan hər hansı ödəmə və ya faydadır. Faktiki ezamiyyə xərclərinin, habelə dəniz nəqliyyatında ezamiyyə xərcləri əvəzinə üzücü heyətin üzvlərinə sutkalıq ödənişlərin və ya digər işgüzar xərclərin əvəzinin ödənilməsi gəlirə daxil deyildir. Fiziki şəxslərin aylıq gəlirindən aşağıdakı dərəcələrlə vergi tutulur: İki və ya daha çox yerdə muzzdlu işləyən fiziki şəxslərin gəlirlərindən gəlir vergisi hər bir iş yerində ödənilən məbləğdən ayrıca hesablanır və dövlət büdcəsinə ödənilir. Muzzdlu işləyən fiziki şəxslərə ödəmələr verən vergi ödəyiciləri fiziki şəxslərin aylıq gəlirlərini hesablayaraq yuxarıda göstərilən dərəcələrə uyğun olaraq ödəmə mənbəyində gəlir vergisi tutmalı və növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq dövlət büdcəsinə ödəməli, ödəmə mənbəyində tutulan vergilər barədə bəyannaməni isə ƏDV və sadələşdirilmiş verginin ödəyiciləri hesabat ilindən sonrakı ilin yanvar ayının 31-dən gec olmayaraq, digərləri isə gəlirin ödənildiyi rübdən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanına təqdim etməlidir. Muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlir və verginin dərəcələri Muzzdlu işə aid olmayan fəaliyyətdən gəlirlər sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirlərdən ibarətdir. Sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə aşağıdakılar aiddir:

- sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlir;
- sahibkarlıq fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına və ya müəssisənin bağlanılmasına razılıq verilməsinə görə alınan gəlir;
- əsas vəsaitlərin təqdim edilməsindən alınan məbləğlər;
- gəlirdən çıxılan, kompensasiya edilən məbləğlərdən və ya ehtiyatların azalmasından gəlir. Hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin vergiyə cəlb edilən gəlirlərindən 20 faiz dərəcə ilə vergi tutulur. Fərdi sahibkarlar rüb qurtardıqdan sonra 15 gündən gec olmayaraq cari ödəmələri dövlət büdcəsinə ödəməli, hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanlarına gəlirləri haqqında bəyannamə verməli və həmin vaxtadək illik gəlir üzrə son hesablama aparmaqla (cari ödəmələr nəzərə alınmaqla) gəlir vergisini dövlət büdcəsinə ödəməlidirlər. Fiziki şəxslərin ümumi gəlirlərindən gəlirdən çıxılmayan xərclərdən başqa, gəlirlərin əldə edilməsi ilə əlaqədar bütün xərclər çıxılır. Ezamiyyə xərclərinin normadan artıq olan hissəsi sahibkarlıq fəaliyyətindən əldə edilən gəlirdən çıxılmır. Qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən gəlirə aşağıdakılar aiddir:

- faiz gəliri;

- dividend;
- əmlakın icarəyə verilməsindən gəlir;
- royalti;
- işçinin işə götürənə olan borcunun və ya öhdəliyinin bağışlandığı hallar istisna olmaqla, vergi ödəyicisinə bağışlanmış borcun məbləği;
- sahibkarlıq fəaliyyəti məqsədləri üçün istifadə olunmayan aktivlərin təqdim edilməsindən gəlir;
- işəgötürənin öz işçisinə malı, işi və ya xidməti təqdim etdiyi, yaxud hədiyyə verdiyi hallar istisna olmaqla, təqvim ili ərzində alınan hədiyyə və mirasların məbləği;
- vergi ödəyicisinin aktivlərinin ilkin qiymətinin artdığını göstərən hər hansı digər gəlir (təqdim olunduğu təqdirdə) - əmək haqqından başqa;
- həyatın yığım sığortası üzrə sığorta olunanın ödədiyi və ya onun xeyrinə ödənilən sığorta haqları ilə sığorta ödənişləri arasındakı fərq;
- xüsusi notarius tərəfindən aparılan notariat hərəkətlərinə, habelə notariat hərəkətləri ilə əlaqədar göstərilən xidmətlərə görə alınan haqlar;
- vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən bu fəaliyyət-lə bağlı göstərilən xidmətə görə alınan haqq;
- idman oyunları ilə əlaqədar aparılan mərc oyunlarından əldə edilən uduşlar. Xüsusi notariuslar vergitutma obyektindən xərclər çıxılmadan 10 faiz dərəcə ilə gəlir vergisi hesablamalı, hesablanmış vergi məbləğini növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq dövlət büdcəsinə ödəməli, "Xüsusi notariusun gəlir vergisi bəyannaməsi"ni isə hər rüb başa çatdıqdan sonra növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanına təqdim etməlidirlər. 3 ildən az olmayan müddətə bağlanan, lakin vaxtından əvvəl xitam verilən həyatın yığım sığortası və pensiya sığortası müqaviləsi üzrə sığorta haqlarından, qeyri-dövlət fondlarının ödədiyi pensiyalardan, habelə vergi uçotunda olmadan, VÖEN

təqdim edilmədən göstərilən iş və xidmətlərə görə fiziki şəxsə ödənilən gəlirdən də yuxarıda qeyd olunan aylıq gəlirdən tutulan vergi dərəcələrlə gəliri ödəyən şəxslər tərəfindən müvafiq qaydada ödəmə mənbəyində vergi tutulur. Dividendlərdən, faizlərdən, idman oyunları ilə əlaqədar aparılan mərc oyunlarından uduşlardan, lotereyaların keçirilməsindən, habelə digər yarışlardan və müsabiqələrdən əldə olunan gəlirdən (mükafatdan) və pul şəklində uduşlardan (mükafatlardan) ödəmə mənbəyində 10%, həmçinin fərdi sahibkarın bank hesablarındakı pul vəsaitlərinin nağd qaydada götürülməsindən ödəmə mənbəyində 1%, icarə haqlarından və royaltidən 14 faiz dərəcə ilə müvafiq qaydada ödəmə mənbəyində vergi tutulur. Bu zaman dividend, faiz, icarə haqqı, royalti, daşınmaz əmlakın təqdim edilməsindən əldə edilən gəlirlər və idman mərc oyunlarından əldə edilən uduşlar digər vergi tutulan gəlirdən çıxılır və bir daha vergiyə cəlb edilmir. Fiziki şəxsin qeyri-sahibkarlıq fəaliyyətindən digər gəlirləri vergiyə aşağıdakı dərəcələrlə cəlb olunur:

- Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan şəxsin iş yerindən gəlir – əgər bu gəlir Azərbaycan Respublikasının rezidenti olmayan işə götürən tərəfindən, yaxud onun adından ödənilirsə və qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi tərəfindən və ya onun adından, yaxud daimi nümayəndəlikdə fəaliyyəti ilə əlaqədar ödənilirsə;

- təqvim ili ərzində alınan hədiyyələrin, təhsil və ya müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 1000 manatadək olan hissəsi, xaricdə müalicə haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın dəyərinin 2000 manatadək olan hissəsi, mirasların dəyərinin 20000 manatadək olan hissəsi; Təhsil və ya müalicə haqları almış şəxslərə bu güzəşt o halda verilir ki, həmin məbləğlərin təyinatı üzrə ödənildiyini təsdiq edən müvafiq sənədlər təqdim edilmiş olsun.

- hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda, onun tam dəyəri;

- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə ödənilən müavinətlər istisna olmaqla, dövlət müavinətləri, əvəzsiz dövlət köçürmələri, dövlət pensiyaları, dövlət təqaüdləri, işçilərin sayının və ştatların ixtisar edilməsi ilə əlaqədar olaraq əmək müqaviləsinə xitam verildikdə işçilərə Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinə müvafiq ödənilən təminatlar, habelə Azərbaycan Respublikası qanunları və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qərarları əsasında dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına fərdi birdəfəlik ödəmələr və ya maddi yardımlar;

- alimətlər;

- qiymətli daşlardan və metallardan, qiymətli daşlar və metalların məmulatlarından, incəsənət əsərlərindən, əntiq əşyalardan və vergi ödəyicisinin

sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilən və ya istifadə edilmiş əmlakından başqa, daşınan maddi əmlakın təqdim edilməsindən gəlir;

- sığorta hadisəsi baş verdikdə sığorta olunanın və faydalanan şəxsin həyatına, habelə onun əmlakına və ya əmlak mənafeələrinə dəymiş zərərin əvəzini ödəmək üçün pul və ya natura şəklində ödənilmiş vəsait, həmçinin işəgötürən tərəfindən ödənilən bütün növ icbari sığorta və könüllü tibbi sığorta haqları, 3 ildən az olmayan müddətə bağlanan müqavilə ilə həyatın yığılma sığortası və pensiya sığortası üzrə işəgötürənin Azərbaycan Respublikasının sığortaçılarına ödədikləri sığorta haqları, həyatın yığılma sığortası və pensiya sığortası üzrə müqavilənin qüvvəyə mindiyi andan etibarən 3 illik müddət keçdikdən sonra sığorta olunana və faydalanan şəxsə ödənilən hər hansı məbləğlər;

- dəymiş zərərlərin ödənilməsi ilə bağlı alınan kompensasiya ödənişləri;
- bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər;
- sənətkarlıq sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin gəliri;
- kompensasiya xarakterli müxtəlif ödənişlər;

- hərbi qulluqçulara, prokurorluq orqanlarının prokurorluq işçilərinə və prokurorluq işçiləri olmayan hərbi qulluqçularına, hüquqmühafizə və feldyeger rabitəsi orqanlarının xüsusi rütbəsi olan əməkdaşlarına ödənilən bütün növ ödənişlər (vəzifə və hərbi (xüsusi) rütbəyə görə maaşlar istisna olmaqla), habelə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektləri ilə əməkdaşlıq edən şəxslərə, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti subyektlərinə kömək edən şəxslərə ödənilən bütün növ əmək haqqı, mükafat və digər maddi təminatlar;

- işəgötürən tərəfindən işçinin hərbi və alternativ xidmətə çağırılması ilə əlaqədar ödənilən müavinətlərin qanunvericilikdə nəzərdə tutulan məbləği;

- yarışlarda və müsabiqələrdə əşya şəklində alınan mükafatların tam dəyəri; Fiziki şəxslərin əmək kitabçasının olduğu əsas iş yerində hər hansı maddi işlə əlaqədar əldə edilən aylıq gəliri 2500 manatadək olduqda ölkə üzrə yaşayış minimumunun 1 misli məbləğində olan hissəsi (2017-ci il üzrə 155 manat) azaldılır. Vergiyə cəlb olunan gəliri Azərbaycan mənbəyindən olan və bu gəlirindən ödəmə yerində vergi tutulmayan qeyri-rezidentlər və ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb olunması nəzərdə tutulmayan (tutulması mümkün olmayan) gəlirləri olan fiziki şəxslər, yaxud Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar gəlir, o cümlədən royaltidən gəlir əldə edən rezident fiziki şəxslər hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanlarına bəyannamə verirlər. Gəlir vergisindən azadolmalar Fiziki şəxslərin aşağıdakı gəlirlərindən gəlir vergisi tutulmur:

- rotasiya qaydasında xaricə ezamiyyətə göndərilən diplomatik xidmət əməkdaşlarının və diplomatik xidmət orqanlarının inzibati-texniki xidmətini həyata keçirən şəxslərin və mühafizəsi zəruri hesab edilən Azərbaycan Respublikasının xarici ölkələrdə və beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən diplomatik nümayəndəliklərinin və konsulluqlarının mühafizəsini həyata keçirən hərbi qulluqçuların xarici ölkədə aldığı əmək haqqı, Azərbaycan vətəndaşı olmayan diplomatik və ya konsulluq əməkdaşlarının rəsmi məşğulluğundan gəlir;

- həlak olmuş, yaxud sonradan vəfat etmiş döyüşçülərin valideynləri, habelə vəzifələrinin icrası zamanı həlak olmuş dövlət qulluqçularının valideynləri və arvadları (ərləri). Bu şəxslərin arvadlarına (ərlərinə) güzəşt o halda verilir ki, onlar təkrar nikaha girmiş olmasınlar;

- 1990-cı il yanvarın 20-də SSRİ qoşunlarının müdaxiləsi nəticəsində, habelə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün müdafiəsi zamanı həlak olmuş şəxslərin valideynləri və arvadları (ərləri). Bu şəxslərin arvadlarına (ərlərinə) güzəşt o halda verilir ki, onlar təkrar nikaha girmiş olmasınlar;

- Əfqanıstana və döyüş əməliyyatları aparan başqa ölkələrə göndərilmiş hərbi qulluqçular və ya təlim-yoxlama toplanışlarına çağırılmış hərbi vəzifəlilər;

- daimi qulluq tələb edən sağlamlıq imkanları məhdud uşağa və ya I qrup əlilə baxan və onunla birlikdə yaşayan valideynlərdən biri (özlərinin istəyi ilə), arvad (ər), himayəçi və ya qəyyum;

- məcburi köçkünlər və onlara bərabər tutulan şəxslər. Bu güzəşt mənzil qanunvericiliyinə və ya mülki hüquqi əqdlərə əsasən ayrıca mənzil sahəsi əldə etməsi nəticəsində daimi məskunlaşmış şəxslərə şamil edilmir. Fiziki şəxsin yuxarıda göstərilən güzəştlərin bir neçəsi üzrə güzəşt hüququ olduqda, ona bu güzəştlərdən biri, məbləğcə ən böyük olanı verilir. Qohumluq dərəcəsindən asılı olmayaraq himayəsində azı üç nəfər, o cümlədən gündüz təhsil alan 23 yaşınadək şagirdlər və tələbələr olan ər və ya arvaddan birinin vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 50 manat məbləğində azaldılır. Bu qayda uşaqların 18 yaşa, tələbələrin və şagirdlərin 23 yaşa çatdığı ilin sonunadək, habelə uşaqların və himayədəkilərin öldüyü hallarda ölüm ilinin sonunadək saxlanılır. Əmək haqqından tutulan vergi hesablanarkən fiziki şəxslərin vergi güzəştləri hüququ qanunla müəyyən edilmiş sənədlərin təqdim edildiyi andan yaranır və yalnız fiziki şəxsin əsas iş yerində (əmək kitabçasının olduğu yerdə) həyata keçirilir. Maliyyə sanksiyaları və faizlər

- Vergi hesabatını və vergi öhdəliyinin yaranmaması barədə arayışı əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə vergi orqanının qərarına əsasən 40 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Aktivləri barədə məlumatı əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə vergi orqanının qərarına əsasən 100 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Sənədlərin (o cümlədən elektron formatda məlumatların) müəyyən edilmiş müddətlərdə vergi orqanına təqdim edilməməsinə və ya bilərəkdən təhrif olunmaqla təqdim edilməsinə, habelə sənədlərin və ya məlumatların tam oxunaqlı şəkildə 5 ildən az olmamaqla qanunla müəyyən edilmiş müddətdə üzrlü səbəb olmadan saxlanılmamasına görə vergi ödəyicisinə 100 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Verginin (o cümlədən ödəmə mənbəyində verginin) hesabatda göstərilən məbləği verginin hesabatda göstərilməli olan məbləğinə nisbətən azaldılmışdırsa, habelə büdcəyə çatması vergi məbləği hesabat təqdim etməməklə yayındırılmışdırsa vergi ödəyicisinə azaldılmış və ya yayındırılmış vergi məbləğinin (kameral vergi yoxlaması nəticəsində hesablanmış əlavə vergi məbləği istisna olmaqla) 50%-i miqdarında maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- beynəlxalq yarışlarda və müsabiqələrdə pul şəklində alınan mükafatların 4000manatadək olan dəyəri;

- respublika, şəhər və rayon yarışlarında və müsabiqələrində 200 manatadək olan dəyəri;

- dövlət qulluqçusu pensiya yaşına çatmasına görə könüllü işdən çıxması ilə əlaqədar verilən birdəfəlik haqq;

- Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarına və hakimlərə öz səlahiyyətlərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı xərclərin ödənilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş miqdarda verilən aylıq pul təminatı və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin qərarı ilə vəzifəyə təyin olunan Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti və digər dövlət orqanlarının (təsisatlarının) Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının və Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatasının rəhbər işçilərinə səlahiyyətlərinin icrası ilə bağlı təmsilçilik xərclərinin ödənilməsi üçün verilən vəzifə maaşlarına aylıq əlavə pul təminatı;

- torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması zamanı ödənilən kompensasiya;

- Azərbaycan Respublikasının keçmiş Prezidentinə və onun ailə üzvlərinə ödənilən pensiya, müavinət və digər ödənişlərin məbləği;

- qeydiyyatata alındıqları hesabat ilindən başlayaraq 7 il müddətinə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezident fiziki şəxsləri bu parklardakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir (əmək haqqından tutulan gəlir vergisi istisna olmaqla);

- 01.02.2016-cı il tarixdən etibarən 7 il müddətində yerli bank və xarici bankın Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən filialı tərəfindən fiziki şəxslərin əmanəti üzrə ödənilən illik faiz gəlirləri, habelə emitent tərəfindən investisiya qiymətli kağızları üzrə ödənilən dividend, diskont (istiqrazların nominalından aşağı yerləşdirilməsi nəticəsində yaranmış fərq) və faiz gəlirləri;

- investisiya təşviqi sənədini almış fərdi sahibkarın həmin sənədi aldığı tarixdən 7 il müddətinə əldə etdiyi mənfəətin 50 %-i. Vergi güzəştləri Aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı maddədən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 400 manat məbləğində azaldılır:

- Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanlarının;
- Sovet İttifaqı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanlarının;
- müharibə əlillərinin;
- həlak olmuş, yaxud sonradan vəfat etmiş döyüşçülərin dul arvadlarının (ərlərinin);

- 1941-1945-ci illərdə arxa cəbhədə fədakar əməyinə görə orden və medallar ilə təltif edilmiş şəxslərin;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada müharibə veteranı adı almış şəxslərin;

- Çernobil AES-də qəza, mülki və ya hərbi təyinatlı atom obyektlərində radiasiya nəticəsində şüa xəstəliyinə və şüa yükü ilə əlaqədar xəstəliyə tutulmuş və ya bu xəstəlikləri keçirmiş şəxslərin. I və II qrup əlillərin (müharibə əlillərindən başqa), sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşadək şəxslərin hər hansı maddədən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 200 manat məbləğində azaldılır. Aşağıdakı fiziki şəxslərin hər hansı maddədən vergi tutulmalı olan aylıq gəliri 100 manat məbləğində azaldılır:

- Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş qaydada əmək müqaviləsi (kontraktı) qüvvəyə minmədən işə götürən tərəfindən fiziki şəxslərin hər hansı işlərin (xidmətlərin) yerinə yetirilməsinə cəlb edilməsi yolu ilə onların gəlirlərinin gizlədilməsinə (azaldılmasına) şərait yaradıldığına görə işəgötürənə hər bir belə şəxs üzrə 1000 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Vergi və cari vergi ödəməsi qanunla müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə, ödəmə müddətindən sonrakı hər bir ötmüş gün üçün, ancaq bir il müddətindən çox olmamaq şərti ilə, vergi ödəyicilərindən və ya vergi agentindən

ödənilməmiş vergi və ya cari vergi ödəməsi məbləğinin 0,1 faizi məbləğində faiz tutulur. İllik gəlirdən 14 faiz dərəcə ilə gəlir vergisi hesablanmalı; Muzdlu işçi kimi cəlb etmədiyi fiziki şəxslərə ödənilən maddi yardım, mükafat və təqaüdlərdən, habelə vəkil qurumlarının tərkibində fəaliyyət göstərən vəkillərin həmin qurum tərəfindən ödənilən gəlirlərindən 14 faiz dərəcə ilə vergi tutulur. Qeyd: vergi orqanlarında uçota alınmayan fiziki şəxslərin göstərdiyi xidmətlərə (işlərə) münasibətdə gəlir vergisi vergi tutulan aylıq gəlirin məbləği 2500 manatadək olduqda 14 faiz, 2500 manatdan çox olduqda 350 manat + 2500 manatdan çox olan məbləğin 25 faizi miqdarında olmaqla ödəmə mənbəyində tutulur. Dividendlərdən, faizlərdən, idman oyunları ilə əlaqədar aparılan mərc oyunlarından, lotereyaların keçirilməsindən, habelə digər yarışlardan və müsabiqələrdən pul şəklində əldə edilən uduşlardan (mükafatlardan) iştirakla bağlı ödənilən pul vəsaiti (pul qoyuluşu) çıxılmaqla qalan məbləğdən (Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənar təşkil edilən mərc oyunlarından, yarışlardan və müsabiqələrdən əldə edilən nağd pul vəsaiti istisna olmaqla) ödəmə mənbəyində 10 faiz, həmçinin icarə haqqlarından və royaltidən 14 faiz dərəcə ilə ödəmə mənbəyində vergi tutulmalı (bu zaman dividend, faiz, icarə haqqı, royalti, daşınmaz əmlakın təqdim edilməsindən əldə edilən gəlirlər və idman mərc oyunlarından əldə edilən uduşlar digər vergi tutulan gəlirdən çıxılır və bir daha vergiyə cəlb edilmir); Vergi ödəyicisi kimi vergi orqanında uçotda olmayan və əlvan və qara metal qırıntılarının, utilizasiya və digər məqsədlər üçün kağız, şüşə və plastik məmulatların, utilizasiya məqsədləri üçün işlənmiş şinlərin təqdim edilməsini həyata keçirən fiziki şəxslərin həmin malların təqdim edilməsindən əldə etdiyi gəlirlərindən onlara ödəmələr həyata keçirən şəxslər tərəfindən xərclər çıxılmadan 5 faiz dərəcə ilə vergi tutulur; ý Vergiyə cəlb olunan gəliri Azərbaycan mənbəyindən olan və bu gəlirindən ödəmə yerində vergi tutulmayan qeyri-rezidentlər, qeyrirezident şəxsin təyin etdiyi vergi agentləri və ödəmə mənbəyində vergiyə cəlb olunması nəzərdə tutulmayan (tutulması mümkün olmayan) gəlirləri olan fiziki şəxslər, yaxud respublika hüdudlarından kənar gəlir, o cümlədən royaltidən gəlir əldə edən rezident fiziki şəxslər tərəfindən hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq "Gəlir vergisinin bəyannaməsi" vergi orqanına təqdim edilməli; ý Xüsusi notariuslar tərəfindən vergitutma obyektindən xərclər çıxılmadan 10 faiz dərəcə ilə gəlir vergisi hesablanmalı, hesablanmış vergi məbləği növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq dövlət büdcəsinə ödənilməli, hər rüb başa çatdıqdan sonra növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq "Xüsusi notariusun gəlir vergisi bəyannaməsi" vergi orqanına təqdim edilməlidir. Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada gəlirlərin və xərclərin uçotunu aparən mikro sahibkarlıq subyekti olan fərdi sahibkarların sahibkarlıq fəaliyyətindən

gəlirinin 75 faizi; ý Təqvim ili ərzində alınan hədiyyələrin və təhsil haqlarını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 1.000 manatadək olan hissəsi, mirasların dəyərinin 20.000 manatadək olan hissəsi; ý hədiyyə, maddi yardım və miras vergi ödəyicisinin ailə üzvlərindən alındığı halda, onun tam dəyəri; ý Ölkə daxilində müalicə haqlarını, o cümlədən cərrahiyyə əməliyyatının haqqını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 10000 manatadək olan hissəsi, xaricdə müalicə haqlarını, o cümlədən cərrahiyyə əməliyyatının haqqını ödəmək üçün maddi yardımın, birdəfəlik müavinətin dəyərinin 50000 manatadək olan hissəsi; Qeyd: Təhsil və ya müalicə (o cümlədən cərrahiyyə əməliyyatı üçün) haqlarını ödəmək üçün maddi yardım, birdəfəlik müavinət almış şəxslərə bu güzəşt o halda verilir ki, həmin məbləğlərin təyinatı üzrə ödənildiyini təsdiq edən müvafiq sənədlər təqdim edilmiş olsun. Şəhid olmuş şəxslərin ailə üzvlərinin əldə etdiyi maddi yardımın 20.000 manatadək olan hissəsi; Azərbaycan Respublikasının azadlığı, suverenliyi və ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan hərbi əməliyyatlar nəticəsində əlilliyi müəyyən edilmiş hərbi qulluqçuların və mülki şəxslərin əldə etdiyi maddi yardımın 20.000 manatadək olan hissəsi; Maddi yardım almış mülki şəxslərə bu güzəşt o halda verilir ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi tərəfindən şəxsin hərbi əməliyyatlar nəticəsində əlilliyi müəyyən edildiyini təsdiq edən arayış təqdim edilmiş olsun. Vətən müharibəsi iştirakçılarının və Vətən müharibəsində, habelə Vətən müharibəsindən sonra Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü uğrunda döyüş əməliyyatları və hərbi təxribatlar nəticəsində şəhid ailəsi statusu almış və əlilliyi müəyyən edilmiş şəxslərin banklara və digər kredit təşkilatlarına olan borclarının silinməsindən əldə olunan gəlir; qiymətli daşlardan və metallardan, qiymətli daşlar və metalların məmulatlarından, incəsənət əsərlərindən, əntiq əşyalardan və vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə edilən və ya istifadə edilmiş əmlakından başqa, daşınan maddi əmlakın təqdim edilməsindən gəlir; dəymiş zərərlərin ödənilməsi ilə bağlı alınan kompensasiya ödənişləri; bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından alınan gəlirlər; sənətkarlığın misgərlik, qalayçılıq və saxsı məmulatlarının, təsərrüfat müxəlləfatının, bağçılıq-bostançılıq alətlərinin, xalq musiqi alətlərinin, oyuncaqların, suvenirlərin, qamışdan və qarğıdan meişət əşyalarının düzəldilməsi, keramika məmulatlarının bədii işlənməsi, bədii tikmə, ağac materiallardan meişət alətlərinin hazırlanması sahəsində fəaliyyət göstərən fiziki şəxslərin gəliri; fiziki şəxslərə kompensasiya xarakterli müxtəlif ödənişlər; yarışlarda və müsabiqələrdə əşya şəklində alınan mükafatların tam dəyəri. Beynəlxalq yarışlarda və müsabiqələrdə pul şəklində alınan mükafatların 4.000 manatadək olan dəyəri; respublika, şəhər və rayon yarışlarında və müsabiqələrində 200

manatadək olan dəyəri; ý torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması zamanı fiziki şəxslərə ödənilən kompensasiya;

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezident fiziki şəxsləri bu parklardakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir (əmək haqqından tutulan gəlir vergisi istisna olmaqla) - qanunvericiliyə uyğun olaraq sənaye və texnologiyalar parkında qeydiyyatda alındıqları hesabat ilindən başlayaraq 10 il müddətinə; yerli bank və xarici bankın Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən filialı tərəfindən fiziki şəxslərin əmanəti üzrə ödənilən illik faiz gəlirləri, habelə emitent tərəfindən investisiya qiymətli kağızları üzrə ödənilən dividend, diskont (istiqrazların nominalından aşağı yerləşdirilməsi nəticəsində yaranmış fərq) və faiz gəlirləri 01.02.2016-cı il tarixdən etibarən 7 il müddətinə; Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş qaydada gəlirlərin və xərclərin uçotunu aparan, ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmayan və əməliyyatlarının həcmi ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında (aylarında) 200.000 manatadək olan rezident müəssisənin təsisçisi (payçısı) və yaxud səhmdarları olan fiziki şəxslərin dividend gəlirləri; investisiya təşviqi sənədini almış fərdi sahibkarın əldə etdiyi gəlirin 50 %-i - həmin sənədi aldığı tarixdən 7 il müddətinə; Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq olunmuş qaydada dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına ödənilən ixrac təşviqi; qanuna uyğun olaraq dövlət büdcəsinə olan vergi borclarının silinməsindən əldə olunan gəlir; lotereya təşkilatçısı tərəfindən keçirilən lotereyalardan və idman mərc oyunları operatoru tərəfindən keçirilən idman mərc oyunlarından pul şəklində əldə edilən 500 manatadək uduşlar; lotereya biletlərinin satıcısı ilə bağlanmış müqavilə əsasında və ya onun tapşırığı əsasında lotereya biletlərinin bütün mərhələlərdə agent qaydasında satışının həyata keçirilməsi üzrə göstərilən xidmətlərdən əldə olunan gəlirlər;

Sahibkarlıq və qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə əlaqədar fiziki şəxslərin gəlir vergisi vergi ödəyicisinin azı 3 (üç) il ərzində mülkiyyətində olan iştirak payının və ya səhmin təqdim edilməsindən əldə olunan gəlirlərinin 50 faizi; Mənəvi Dəyərlərin Təbliği Fondu tərəfindən ödənilən maddi yardım (dəstək); Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu tərəfindən zəmanət verilmiş kredit üzrə ödəniş edilməsi hallarında borcalanların borclarının ödənilməsinin nəticəsi kimi əldə edilən gəlirləri; mikro və ya kiçik sahibkarlıq subyekti olan və fərdi sahibkar kimi fəaliyyət göstərən startapların "Startap" şəhadətnaməsi aldığı tarixdən innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlir – 3 il müddətinə; KOB klasterin iştirakçısı olan fərdi sahibkarın KOB klaster şirkəti ilə bağlanmış müqavilə əsasında təqdim etdiyi mal (iş, xidmət) üzrə əldə etdiyi gəlirin kapital xarakterli xərclərin çəkilməsinə yönəldilən hissəsi – 7 il müddətinə.

12.Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi

Mənfəət vergisinin hesablanması, ödənilməsi və faiz dərəcəsi barədə Azərbaycan Respublikasında və respublikadan kənarında əldə olunan gəlir (vergidən azad edilən gəlirdən başqa) ilə gəlirdən çıxılan xərc arasındakı fərqdən 20 faiz dərəcə ilə vergi hesablanmalı; Rüb başa çatdıqdan sonrakı ayın 15-dən gec olmayaraq vergi orqanına “Cari vergi ödəmələrinin hesablanması haqqında Arayış” təqdim edilməli və həmin müddətədək vergi ödənilməli; Hesablanmış vergi məbləği cari vergi ödəmələri nəzərə alınmaqla hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq “Mənfəət vergisinin bəyannaməsi” ilə bəyan edilməlidir. Hüquqi şəxs və ya qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi ləğvetmə balansını qeydiyyat orqanına təqdim etdiyi tarixdən 30 gün müddətində mənfəət vergisi bəyannaməsini vergi orqanına təqdim etməyə borcludur. Cari vergi ödəmələri barədə il ərzində cari vergi ödəmələrinin məbləğini müəyyənləşdirməyin aşağıdakı iki mümkün metodundan biri seçilməli və hər il aprel ayının 15- dək bu barədə vergi orqanına məlumat verilməlidir: u Birinci metod: Hər ödəmənin məbləği əvvəlki vergi ilində hesablanmış vergi məbləğinin 1/4 hissəsini təşkil etməklə; u İkinci metod: Bu rübdəki gəlirin həcmi onun keçən ilin ümumi gəlirində (gəlirdən çıxılan məbləğlər nəzərə alınmadan) verginin xüsusi çəkisini göstərən əmsala vurmaqla. İkinci metod seçildikdə hər rüb başa çatdıqdan sonra 15 gün ərzində hesablanmış cari vergi məbləği barədə vergi orqanına arayış təqdim edilməlidir. Əks halda vergi orqanı tərəfindən birinci metod tətbiq edilir. Cari vergi ödəmələrinin məbləğini müəyyənləşdirmək üçün tətbiq edilən metod barədə məlumat verilmədiyi halda vergi orqanı birinci metodu tətbiq edir və həmin metod vergi ilinin sonunadək dəyişdirilmir. Əvvəlki vergi ilində fəaliyyəti olmayan və növbəti vergi ilində fəaliyyət göstərən hüquqi şəxslərin, habelə yeni yaradılmış və fəaliyyət göstərən vergi ödəyicilərinin cari vergi ödəmələri aşağıda göstərilən qaydada həyata keçirilir: Cari vergi ödəmələri təqvim ili ərzində rüblər üzrə artan yekunla müəyyənləşdirilən müvafiq vergi dərəcələrinə əsasən hesablanmalı; Rüb başa çatdıqdan sonra 15 gün ərzində cari vergi ödəmələri aparılmalı və rüb ərzində hesablanmış cari vergi məbləği barədə vergi orqanına arayış təqdim edilməli; Cari vergi ödəmələrinin məbləği mənfəətdən verginin məbləğinin 75 faizindən az olmamalıdır. Gəlirdən xərclərin çıxılması barədə Gəlirdən çıxılmayan xərclərdən başqa gəlirin əldə edilməsi ilə bağlı olan bütün xərclər, həmçinin qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş icbari ödənişlər gəlirdən çıxılır. Vergi ödəyicisi tərəfindən vergiyə cəlb edilən əməliyyatlarla yanaşı, vergidən azad olunan, yaxud mənfəət vergisinə cəlb edilməyən əməliyyatlar aparıldıqda, habelə qeyri-sahibkarlıq

fəaliyyəti ilə bağlı əməliyyatlar aparıldıqda, həmin əməliyyatlar üzrə gəlirlərin və xərclərin uçotu ayrılıqda aparılmalıdır. Vergi ödəyicisi tərəfindən vergiyə cəlb olunan və vergidən azad olunan, yaxud mənfəət vergisinə cəlb edilməyən, habelə qeyri-sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı əməliyyatlar üzrə çəkilən, lakin bölüşdürülməsi mümkün olmayan xərclərin gəlirdən çıxılan məbləği vergiyə cəlb edilən gəlirlərin vergi ödəyicisinin ümumi gəlirlərində xüsusi çəkisi əsasında müəyyən edilir. Əmtəəsiz əməliyyatlar çərçivəsində əldə edilmiş sənədlər gəlirdən çıxılan xərcləri təsdiq edən sənəd hesab edilmir və təqdim edilən malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri Vergi Məcəlləsinin tələbləri nəzərə alınmaqla bazar qiymətləri və əlaqəli məlumatlar nəzərə alınmaqla gəlirdən çıxılır. Gəlirdən çıxılmalı olan amortizasiya ayırmaları hər kateqoriyaya aid olan əsas vəsaitlər üçün müəyyənləşdirilmiş amortizasiya normasını həmin kateqoriyaya aid əsas vəsaitlərin vergi ilinin sonuna qalıq dəyərində tətbiq etməklə hesablanır. Bu zaman mikro sahibkarlıq subyektləri sahibkarlıq fəaliyyətində istifadə etdikləri əsas vəsaitlərə münasibətdə amortizasiya ayırmalarını müəyyənləşdirilmiş amortizasiya normalarına 2 əmsal, kiçik sahibkarlıq subyektləri isə 1,5 əmsal tətbiq etməklə gəlirdən çıxı bilərlər. Əsas vəsaitlər üçün amortizasiya normaları · torpaqların yaxşılaşdırılması üzrə kapitallaşdırılmış xərclər, binalar, tikintilər və qurğular üzrə - 7 faizədək, · maşınlar və avadanlıqlar üzrə – 20 faizədək, · yüksək texnologiyalar məhsulu olan hesablama texnikası üzrə – 25 faizədək, · nəqliyyat vasitələri üzrə - 25 faizədək, · iş heyvanları üzrə - 20 faizədək, · geoloji-kəşfiyyat işlərinə və təbii ehtiyatların hasilatına hazırlıq işlərinə çəkilən xərclər üzrə - 25 faizədək, · qeyri-maddi aktivlər üzrə - istifadə müddəti məlum olmayanlar üçün 10 faizədək, · istifadə müddəti məlum olanlar üçün isə illər üzrə istifadə müddətinə mütənasib məbləğlərlə, · digər əsas vəsaitlər üzrə - 20 faizədək müəyyən edilmişdir. Hər il üçün gəlirdən çıxılmalı olan təmir xərclərinin məbləği əsas vəsaitlərin hər bir kateqoriyasının əvvəlki ilin sonuna qalıq dəyərində · binalar, tikintilər və qurğuların ilin sonuna qalıq dəyərində 2 faizi, · maşınlar, avadanlıq, yüksək texnologiyalar məhsulu olan hesablama texnikası və nəqliyyat vasitələri 5 faizi, · digər əsas vəsaitlər 3 faizi və · köhnəlmə hesablanmayan əsas vəsaitlər üzrə sıfır (0) faizi həddi ilə məhdudlaşdırılır. Təmir xərclərinin faktiki məbləği bu hədd ilə müəyyənləşdirilən məbləğdən az olduqda, gəlirdən təmir xərclərinin faktiki məbləği çıxılır. Qeyd: Gəlirdən xərclərin çıxılması barədə ətraflı məlumatla Vergi Məcəlləsinin X fəslində tanış ola bilərsiniz. Gəlirdən çıxılmayan xərclər barədə y əsas vəsaitlərin alınmasına və qurulmasına çəkilən xərclər və kapital xarakterli digər xərclər; amortizasiya olunmayan, köhnəlmə (amortizasiya) hesablanmayan əsas vəsaitlərin təmirinə çəkilmiş xərclər (torpaqların yaxşılaşdırılmasına çəkilən xərclər istisna olmaqla)

gəlirdən çıxılmır və onların balans dəyərini artırır. Qeyd: Torpaqların yaxşılaşdırılmasına çəkilən xərclər kapitallaşdırılaraq vergi ilinin sonuna qalıq dəyərində 7 faizədək amortizasiya norması tətbiq etməklə amortizasiya olunur. qeyri-kommersiya fəaliyyəti ilə bağlı olan xərclər; əyləncə və yemək xərcləri, habelə işçilərin mənzil və digər sosial xarakterli xərcləri; öz işçilərinin xeyrinə əmlakın zərərdən sığortalanması, habelə xarici sığorta təşkilatları ilə bağlanmış həyat sığortası müqavilələri üzrə sığorta haqları; fiziki şəxsin fərdi istehlakla və ya əmək haqqının alınması ilə bağlı olan xərcləri; faktiki ezamiyyə xərclərinin Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi normadan artıq olan hissəsi. Qeyd: Ödənilmiş mənfəət vergisi və ya gəlirdən hesablanan hər hansı digər vergilərin, hesablanmış faizlərin, maliyyə sanksiyalarının və inzibati cərimələrin də gəlirdən çıxılmasına yol verilmir.

Mənfəət vergisi azadolmalar barədə aşağıdakılar vergidən azaddır: qeyri-kommersiya təşkilatlarının aldıqları əvəzsiz köçürmələr, üzvlük haqları və ianələr; alınmış sığorta ödənişləri (həmin sığorta hadisəsi ilə əlaqədar zərərə aid edilən məbləğlərdən başqa); dividendlərin ödənilməsinə yönəldilən hissəsi istisna olmaqla, təhsil müəssisələrinin, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil alması üçün yaradılmış xüsusi təhsil müəssisələrinin mənfəəti; Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq dövlət büdcəsinə olan vergi borclarının silinməsindən əldə olunan gəlir; kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslərin bu fəaliyyətdən gəlirləri 01.01.2014- cü il tarixədən 10 il müddətinə; məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin və uşaq evlərinin bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri 01.01.2014-cü il tarixdən 10 il müddətinə; "Torpaqların dövlət ehtiyacları üçün alınması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən hüquqi şəxslərə ödənilən kompensasiya; investisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxsin həmin sənədi aldığı tarixdən əldə etdiyi mənfəətin 50%-i 7 il müddətinə; paylarının (səhmlərinin) 51 və daha artıq faizi birbaşa və ya dolayısı ilə dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslər və dövlətin adından yaradılan publik hüquqi şəxslər istisna olmaqla, vergi ödəyicisinin hesabat ilinin mənfəətinin 10 faizindən çox olmayan hissəsinin Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilən meyarlara cavab verən təhsil, səhiyyə, idman və mədəniyyət sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisə, idarə və təşkilatlara köçürülən hissəsi

2019-cu il 1 yanvar tarixdən 10 il müddətinə (bu müddəalar yalnız nağdsız qaydada ödənilən xərclərə münasibətdə tətbiq edilir); vergi ödəyicisinin azı 3 il ərzində mülkiyyətində olan iştirak payının və ya səhmin təqdim edilməsindən əldə olunan gəlirlərinin 50 faizi; mikro sahibkarlıq subyekti olan hüquqi şəxslərin sahibkarlıq

fəaliyyətindən əldə etdikləri mənfəətin 75 faizi; ý mikro və ya kiçik sahibkarlıq subyekti olan və hüquqi şəxs kimi innovativ təşəbbüsə əsaslanaraq fəaliyyət göstərən startapların "Startap" şəhadətnaməsi aldığı tarixdən innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri mənfəəti - 3 il müddətinə; Gəlirlərin və xərclərin uçotunu aparan, ƏDV-nin ödəyicisi olmayan və əməliyyatlarının həcmi ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında (aylarında) 200.000 manatadək olan rezident müəssisənin təsisçisi və yaxud səhmdarları olan hüquqi şəxslərin dividend gəlirləri. Mənfəət vergisi güzəştlər əlilliyi olan şəxslərin qeyri-hökumət təşkilatlarına məxsus olan işçilərinin ümumi sayının azı 50%-i əlilliyi olan şəxslərdən ibarət olan istehsal müəssisələrinin mənfəət vergisinin dərəcəsi 50% azaldılır. Bu güzəştlərin alınması hüququ müəyyən edilərkən işçilərin orta siyahı sayına əvəzçilik, podrat müqavilələri və mülki-hüquqi xarakterli digər müqavilələr üzrə işləyən əlilliyi olan şəxslər, o cümlədən sağlamlıq imkanları məhdud 18 yaşınadək uşaqlar daxil edilmir. Pərakəndə ticarət və ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslər tərəfindən büdcəyə ödənilməli olan mənfəət vergisinin məbləği 01.01.2019-cu il tarixdən 3 il müddətinə POS-terminal vasitəsilə nağdsız qaydada aparılan ödənişlərin ümumi gəlirdəki xüsusi çəkisinə uyğun müəyyən edilən verginin 25 faizi həcmində azaldılır. Qeyd: Mənfəət vergisindən azad olunma və güzəşt halları barədə ətraflı məlumatı Vergi Məcəlləsinin 106-cı maddəsindən əldə edə bilərsiniz. Xarici ölkədə ödənilən verginin nəzərə alınması Residentin respublikanın hüdudlarından kənarında Azərbaycan mənbəyindən olmayan gəlirindən ödənilmiş mənfəət vergisinin məbləği Azərbaycanda vergi ödənilərkən nəzərə alınır. Respublikadan kənarında ödənilmiş mənfəət vergisinin məbləği həmin mənfəətdən respublikada müəyyən edilmiş dərəcələrlə tutulan verginin məbləğindən çox olmamalıdır. Zərərin keçirilməsi Müəssisənin gəlirlərdən çıxarılmasına yol verilən xərclərinin gəlirdən artıq olan hissəsi 5 ilədək davam edən sonrakı dövrə keçirilir və illər üzrə məhdudiyət qoyulmadan həmin illərin mənfəəti hesabına kompensasiya edilir. Vergi ödəyicisi mənfəət vergisinin ödəyicisi olduğu tarixədək yaranmış zərərlər, habelə amortizasiya və təmir xərcləri normalarından aşağı norma tətbiq edilməsi nəticəsində yaranan və növbəti illərə keçirilən məbləğlər növbəti ilin gəlirləri hesabına kompensasiya edilmir.

13. Əlavə dəyər vergisi

1992-ci ildən Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan əlavə dəyər vergisi (ƏDV) dolayı vergi olmaqla dövrüydən vergini əvəz etmişdir. ƏDV vergi tutulan dövrüydən hesablanan verginin məbləği ilə verilən elektron vergi hesab-fakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərkdir. Respublika ərazisində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının pərakəndə satışı zamanı ƏDV ticarət əlavəsindən hesablanan verginin məbləğidir. Vergi ödəyiciləri kimlərdir? Aşağıdakı rezident və qeyri-rezident hüquqi və fiziki şəxslər ƏDV-nin ödəyicisi sayılırlar:

- ƏDV-nin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçən və ya qeydiyyatdan keçməli olan şəxslər
- Azərbaycan Respublikasına ƏDV tutulan malları idxal edən şəxslər, bu cür idxal malları üzrə
- ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçmədən iş görən və ya xidmət göstərən və vergiyə cəlb edilməli olan qeyri-rezident şəxslər, həmin işlər və ya xidmətlər üzrə
- Aksizli malların istehsalçıları və sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olmaq hüququndan istifadə etməyən bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər. Qeydiyyata dair ərizənin tələb edilməsi Sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən və ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında (aylarında) vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi 200.000 manatdan artıq olan şəxslər, o cümlədən sadələşdirilmiş vergi ödəyicisi hüququndan istifadə etməyən ticarət və (və ya) ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər (mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər, idman mərc oyunlarının operatoru və satıcıları və mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrini təqdim edən şəxslər istisna olmaqla) növbəti ayın birinci günündən başlayaraq 10 gün ərzində vergi orqanına ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyata dair ərizə verməyə borcludurlar. Bir əqd və ya müqavilə üzrə əməliyyatın ümumi dəyəri 200.000 manatdan artıq olduqda, bu əməliyyat ƏDV tutulan əməliyyat sayılır və həmin əməliyyatı həyata keçirən şəxs bu əməliyyatın aparıldığı gündək ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyata dair ərizə verməyə borcludur. Qeydiyyatdan keçməli olmayan sahibkarlıq fəaliyyəti göstərən şəxs vergi orqanına ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyat haqqında könüllü ərizə verə bilər. Qeydiyyat ƏDV üzrə qeydiyyat hansı tarixin əvvəl başlanmasından asılı olaraq aşağıdakı tarixlərin birində qüvvəyə minir:

- məcburi qeydiyyat zamanı – ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında (aylarında) vergi tutulan əməliyyatların həcmi 200.000manatdan artıq olduqda - növbəti ayın birinci günündə; bir əqd və ya müqavilə üzrə ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatın ümumi dəyəri 200.000 manatdan artıq olduqda - əməliyyatın aparıldığı gündə.

- könüllü qeydiyyat zamanı - qeydiyyat haqqında ərizənin verildiyi aydan sonrakı hesabat dövrünün birinci günündə

- həmin tarix əvvəlki 3 illik dövrdən artıq müddəti əhatə etməməklə, vergi ödəyicisinin qeydiyyat haqqındakı ərizəsində göstərilən tarixdə. ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçməyə borclu olan, lakin qeydiyyat üçün ərizə verməyən vergi ödəyicisini vergi orqanı öz təşəbbüsü ilə qeydiyyata alır və ona müvafiq qeydiyyat bildirişi göndərir. Qeydiyyatın ləğv edilməsi Fəaliyyətin müvəqqəti dayandırılması halları istisna olmaqla, vergi ödəyicisi ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatlar aparmağı dayandırarsa, ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunmasına dair ərizə verməyə borcludur. Bu halda, ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunması vergi ödəyicisinin vergi tutulan əməliyyatları tam dayandırdığı gün qüvvəyə minir. Vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan əməliyyatlarının ümumi məbləği əvvəlki ardıcıl tam 12 təqvim ayı ərzində 100.000 manatdan çox deyilsə, əvvəlki abzasda nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, vergi ödəyicisi ƏDVnin məqsədləri üçün son qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən bir il keçdikdən sonrakı istənilən vaxt qeydiyyatın ləğv olunmasına dair ərizə verə bilər. ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunması vergi orqanına qeydiyyatın ləğv edilməsinə dair ərizənin verildiyi gün qüvvəyə minir. Vergitutma obyektinin Malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi respublika ərazisində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının pərakəndə satışı zamanı tətbiq edilən ticarət əlavəsi və vergi tutulan idxal vergitutma obyektidir. Vergidən azad edilən mallar göndərilməsindən, işlər görülməsindən və xidmətlər göstərilməsindən başqa, Azərbaycan Respublikasının ərazisində sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində mallar göndərilməsi, işlər görülməsi və xidmətlər göstərilməsi vergi tutulan əməliyyat sayılır. Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında xidmətlər göstərilməsi və ya işlər görülməsi vergi tutulan əməliyyata daxil edilmir. Vergidən azad edilən idxal istisna edilməklə, malların idxalı vergi tutulan idxal sayılır. Tranzit yük daşınması qaydasında, müvəqqəti idxal şəkilində Azərbaycan Respublikası ərazisinə buraxılan mallar və ya gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq daxili istehlak üçün idxal edilmiş və ya qəbul edilmiş sayılmayan mallar ƏDV-nin məqsədləri üçün idxal malları hesab edilmir. Vergi ödəyicisinin haqqı ödənilməklə və ya əvəzsiz qaydada öz işçilərinə və digər şəxslərə mal verməsi, iş görməsi və ya xidmət göstərməsi, habelə barter əməliyyatı vergi tutulan

əməliyyat sayılır. Vergi ödəyicisi malları (işləri, xidmətləri) ƏDV-ni ödəməklə əldə edirsə və müvafiq əvəzləşdirmə alırsa və ya almaq hüququna malikdirsə, belə mallardan (işlərdən, xidmətlərdən) qeyri-kommersiya məqsədləri üçün istifadə edilməsi, fəvqəladə hallardan başqa malların itməsi, əskik gəlməsi, xarab olması, tam amortizasiya olunmadan uçotdan silinməsi və ya oğurlanması vergi tutulan əməliyyat sayılır. Vergi ödəyicisinin qeydiyyatı ləğv edilirsə, ləğvetmə vaxtı onun sahibliyində qalan mallar həmin vaxt və vergi tutulan əməliyyat çərçivəsində təqdim edilən mallar kimi qiymətləndirilir. Malları ƏDV-yə cəlb edilən əməliyyatlar nəticəsində əldə edən, lakin bu malları əldə edərkən ƏDV-ni əvəzləşdirməyə hüququ olmayan şəxsin həmin malları göndərməsinə vergi tutulan əməliyyat kimi baxılmır. Əgər mallar əldə edilərkən əvəzləşdirilməsinə qismən yol verilməmişdirsə, vergi tutulan əməliyyatın məbləği əvəzləşdirmənin qismən yol verilməmiş payına mütənasib olaraq azaldılır. ƏDV ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməyən şəxslərin ƏDV tətbiq etməklə aparılan əməliyyatları, habelə ƏDV-dən azad edilən və ya sıfır (0) dərəcə ilə ƏDV-yə cəlb edilən, lakin ƏDV tətbiq etməklə aparılan əməliyyatları vergitutma obyektidir. ƏDV-dən azad edilən idxal mallarının Azərbaycan Respublikasının ərazisində təqdim edilməsi vergi tutulan əməliyyat sayılır. Sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatı, operatoru və rezidentlərinin idxal etdiyi və gömrükdə vergidən azad edilmiş texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların, habelə konkret dövr ərzində konkret sahənin inkişafı üçün idxal edilən və gömrükdə vergidən azad olunan istehsal təyinatlı xammal və müasir texnologiyaları təmin edən avadanlıqların Azərbaycan Respublikasının ərazisində təqdim edilməsi vergi tutulan əməliyyat sayılır. Müəssisənin təqdim edilməsi Müəssisənin bir əməliyyat çərçivəsində bir vergi ödəyicisi tərəfindən digər vergi ödəyicisinə təqdim edilməsi vergi tutulan əməliyyat sayılmır. Bu zaman müəssisəni alan və ya qəbul edən şəxs təqdim edən və təqdim edilən müəssisəyə aid hüquq və öhdəliklərini öz üzərinə götürür. Bu müddəa müəssisəni təqdim edən şəxsi əvvəlki vergi dövrləri üçün vergiləri, faizləri və ya maliyyə sanksiyalarını ödəməkdən azad etmir. Qeyd edilən müddəalar yalnız o halda tətbiq edilir ki, müəssisəni təqdim edən və alan (qəbul edən) tərəflər təqdim edilmədən sonra 10 gündən gec olmayaraq bu müddəaların tətbiq edilməsi üçün vergi orqanına yazılı məlumat vermiş olsun. Əks halda həmin əməliyyat vergi tutulan əməliyyat sayılır. Vergi tutulan əməliyyatın və idxalın dəyəri Vergi tutulan əməliyyatın dəyəri vergi ödəyicisinin müştəridən və ya hər hansı digər şəxsdən aldığı, yaxud almağa hüququ olduğu haqqın ƏDV nəzərə alınmadan məbləği (yol vergisi istisna olmaqla, digər vergilər, rüsumlar və ya başqa yığımlar da daxil olmaqla) əsasında müəyyən edilir. Vergi tutulan idxalın dəyəri malların

Azərbaycan Respublikasının gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq müəyyən edilən gömrük dəyərindən və mallar Azərbaycan Respublikasına gətirilərkən ödənilməli olan rüsumlardan və vergilərdən (ƏDV və yol vergisi nəzərə alınmadan) ibarətdir. Vergi tutulan dövriyyənin dəqiqləşdirilməsi Vergi tutulan dövriyyənin dəqiqləşdirilməsi aşağıdakı hallarda mal göndərən, iş görən və xidmət göstərən vergi tutulan əməliyyatlarına tətbiq edilir:

- əməliyyat tam və ya qismən ləğv edildikdə, o cümlədən mal tam və ya qismən geri qaytarıldıqda;

- əməliyyatın xarakteri dəyişdikdə;

- qiymətlərin aşağı düşməsi və ya hər hansı digər səbəbdən əməliyyat üçün razılaşdırılmış kompensasiya dəyişdikdə; yaxud

- vergi ödəyicisi elektron vergi hesab-faktura verdikdən sonra vergi tutulan dövriyyənin dəqiqləşdirilməsi üçün əsas verən hallar üzə çıxdıqda və bu cür dəqiqləşdirmə qanunvericiliyə müvafiq olaraq aparıldıqda. Vergi ödəyicisi yuxarıda göstərilən hallardan birinin nəticəsində ƏDV üçün elektron vergi hesab-fakturanı vermiş və ƏDV-nin məbləğini həmin elektron vergi hesab-fakturada düzgün göstərməmişdirsə, yaxud ƏDV-nin bəyannaməsində verginin məbləğini düzgün göstərməmişdirsə, vergitutulan dövriyyənin dəqiqləşdirilməsi aşağıdakı qaydada aparılmalıdır:

- büdcəyə ödənilməli olan ƏDV-nin məbləği vergi ödəyicisinin bəyannamədə göstərdiyi ƏDV-nin məbləğindən artıq olduqda, artıq məbləğ qiymətləndirmə bazasında dəqiqləşdirilmənin aparılmalı olduğu dövr ərzində büdcəyə ödənilməli ƏDV sayılır və həmin dövr ərzində büdcəyə ödənilməli olan verginin məbləğinə əlavə edilir;

- vergi ödəyicisinin elektron vergi hesab-fakturada və bəyannamədə göstərdiyi ƏDV-nin məbləği büdcəyə ödənilməli olan ƏDV-nin məbləğindən artıq olduqda, bu artıq məbləğin qiymətləndirmə bazasında dəqiqləşdirilmənin aparılmalı olduğu dövr ərzində vergi ödəyicisi tərəfindən əvəzləşdirilməsinə icazə verilir;

- dəqiqləşdirmə qiymətləndirmə bazasında dəyişikliyin baş verdiyi hesabat dövründə aparılır.

Vergi Məcəlləsinin 164-cü və 165-ci maddələrində müvafiq olaraq ƏDV-dən azad edilən və sıfır (0) dərəcə ilə ƏDV-yə cəlb edilən əməliyyatların aparılması da nəzərdə tutulmuşdur. Vergi tutulan əməliyyatın aparıldığı və idxalın vaxtı Vergi tutulan əməliyyatın vaxtı həmin əməliyyat üçün ödəmə 30 gün müddətində həyata keçirildikdə, ödəmənin həyata keçirildiyi, ödəmə 30 gündən sonra həyata keçirildikdə isə ƏDV-nin elektron vergi hesabfakturasının verildiyi vaxt sayılır. Mallar (işlər, xidmətlər) təqdim

edildiyi müddətdən sonrakı 5 gün ərzində ƏDV-nin elektron vergi hesab-fakturası verilmirsə vergi tutulan əməliyyat aşağıdakı vaxtlarda aparılmış sayılır:

- malların təqdim edilməsindən, işlərin görülməsindən və xidmətlərin göstərilməsindən ödəmə 30 gün müddətində həyata keçirildikdə ödəmənin həyata keçirildiyi vaxtda, 30 gündən sonra həyata keçirildikdə isə malların göndərildiyi və ya təqdim edildiyi, işlərin görüldüyü və ya xidmətlərin göstərildiyi vaxtda, yaxud

- malların göndərilməsi onların daşınmasını nəzərdə tutursa, ödəmə 30 gün müddətində həyata keçirildikdə ödəmənin həyata keçirildiyi vaxtda, 30 gündən sonra həyata keçirildikdə isə daşınmanın başlandığı vaxtda.

- ödəmə yuxarıda göstərilən müddət başlananadək həyata keçirildikdə, ödəmədən sonrakı 5 gün ərzində ƏDV-nin elektron vergi hesab-fakturası verilmirsə, vergi tutulan əməliyyat ödəmə həyata keçirildikdə aparılmış sayılır. Vergi tutulan əməliyyat üçün iki və ya daha çox ödəmə aparılırsa, hər ödəmə ödəniş miqdarında ayrıca əməliyyat üçün həyata keçirilmiş sayılır.

- xidmətlər müntəzəm və ya daimi əsasda göstərilirsə, xidmətlərin göstərilməsi vaxtı bu əməliyyatın hər hansı hissəsi üçün hər dəfə ƏDV-nin elektron vergi hesab-fakturasının verildiyi vaxt, yaxud ödəmə əvvəl həyata keçirilmişsə, əməliyyatın hər hansı hissəsinin ödənilməsi vaxtı sayılır.

- gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq mallara gömrük rüsumları tutulduğu vaxt malların idxal edilməsi vaxtı sayılır. Əgər idxal olunan mallar gömrük rüsumlarından azad edilirsə, malların idxal edilməsi vaxtı onların gömrük xidmətinin nəzarətindən çıxdığı vaxt sayılır. Malların (işlərin, xidmətlərin) təqdim edildiyi yer 1. Malların təqdim edilməsi onların verildiyi yerdə həyata keçirilir. Malların göndərilməsi şərtlərində malların yola salınması və ya nəql edilməsi nəzərdə tutulursa, təqdim edildiyi yer onların yola salınmasına və ya nəql edilməsinə başlandığı yer sayılır. Lakin malları göndərən tərəf onları qurursa və ya quraşdırırsa, təqdim edilmə malların qurulduğu və ya quraşdırıldığı yer sayılır. 2. İşlərin görüldüyü və ya xidmətlərin göstərildiyi yer aşağıdakılar sayılır: 2.1. daşınmaz əmlakın olduğu yer - işlər (xidmətlər) bilavasitə bu əmlakla bağlıdır. Bu cür işlərə (xidmətlərə) tikinti, tikinti-quraşdırma, təmir, bərpa işləri, daşınmaz əmlakla bağlı agent və ekspert xidmətləri və digər analoji işlər (xidmətlər) aiddir; 2.2. işlərin faktiki görüldüyü (xidmətlərin faktiki göstərildiyi) yer-bunlar daşınan əmlakla bağlıdır; 2.3. xidmətlərin faktiki göstərildiyi yer-xidmətlər mədəniyyət, incəsənət, təhsil, bədən tərbiyəsi və ya idman sahəsində, yaxud digər analoji fəaliyyət sahələrində göstərilirsə; 2.4. nəqliyyatın faktiki həyata keçirildiyi yer-işlər (xidmətlər) bu nəqliyyat ilə bağlıdır; 2.5. iş görən və ya xidmətlərin alıcısının yerləşdiyi və ya qeydiyyatda olduğu, təsis

edildiyi, işlər və xidmətlər alıcının daimi nümayəndəliyi ilə bilavasitə bağlı olduğu halda həmin daimi nümayəndəliyin olduğu yer. Bu bəndin müddəaları aşağıdakı xidmətlərə tətbiq edilir:

- patentlərin, lisenziyaların, ticarət markalarının, müəlliflik və digər analogi hüquqların mülkiyyətə verilməsi və ya güzəşt edilməsi;

- məsləhət, hüquq, mühasibat, mühəndis və ya reklam xidmətlərinin, həmçinin məlumatların işlənilməsi üzrə xidmətlərin və digər analogi xidmətlərin göstərilməsi;

- işçi qüvvəsinin verilməsi üzrə xidmətlərin göstərilməsi;

- daşınan əmlakın icarəyə verilməsi (nəqliyyat müəssisələrinin nəqliyyat vasitələri istisna olmaqla);

- müqavilənin əsas iştirakçısı adından bu bənddə göstərilən xidmətlərin yerinə yetirilməsi üçün hüquqi və ya fiziki şəxsi cəlb edən agentin xidmət göstərməsi;

- kompüter, internet və digər elektron şəbəkələr, elektron poçt və digər oxşar vasitələrlə xidmətlərin göstərilməsi, yaxud bu cür şəbəkələrdən və ya xidmətlərdən istifadə hüququnun verilməsi. Vergi tutulan dövriyyə hesabat dövrü ərzində vergi tutulan əməliyyatın ümumi dəyərindən ibarətdir. Büdcəyə ödəmələr müəyyən edilərkən əvəzləşdirilən və vergi tutulan dövriyyədən büdcəyə ödənməli olan ƏDV Əvəzləşdirilən ƏDV-nin məbləği vergi ödəyicisinə verilmiş elektron vergi hesab-fakturası üzrə nağdsız qaydada (mal, iş və xidmət təqdim edən bank hesabına birbaşa nağd qaydada ödənişlər istisna edilməklə) ödəmələr üzrə ƏDV-nin depozit hesabına və bu hesab daxilində aparılan əməliyyatlarda ödənilən vergi məbləği sayılır. Bir hissəsi vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyəti, digər hissəsi isə başqa məqsədlər üçün nəzərdə tutulan vergiyə cəlb edilən əməliyyatlara görə nağdsız qaydada ƏDV-nin depozit hesabı vasitəsilə ödənilmiş (mal, iş və xidmət təqdim edən bank hesabına birbaşa nağd qaydada ödənişlər istisna olmaqla) və malların idxalı üçün vergi ödəyicisinə verilmiş elektron vergi hesab-fakturaları üzrə onun tərəfindən ödənilmiş ƏDV-nin məbləği sahibkarlıq fəaliyyəti üçün istifadə olunan malların (işlərin, xidmətlərin) xüsusi çəkisinə görə müəyyənləşdirilən ƏDV-nin məbləği qədər əvəzləşdirilir. Sahibkarlıq fəaliyyəti əyləncə və sosial xarakter daşıyan vergi ödəyicisinin bu fəaliyyət çərçivəsində çəkdiyi xərclər istisna olmaqla əyləncə və yemək xərcləri, habelə işçilərin mənzil və digər sosial xarakterli xərcləri çəkiləndə, ƏDV-nin əvəzləşdirilməsinə yol verilmir. Vergi ödəyicisi eyni vaxtda vergi tutulan əməliyyatlar və ƏDV-dən azad edilmiş əməliyyatlar aparırsa, ƏDV üzrə əvəzləşdirmə üçün vergi tutulan dövriyyənin ümumi dövriyyədəki xüsusi çəkisinə uyğun olaraq müəyyən edilən ƏDV-nin məbləği qəbul olunur. ƏDV tutulan dövriyyənin dəqiqləşdirilməsi həyata keçirilən zaman dəqiqləşdirilmə aparılan dövrdə

bəyannamədə büdcəyə çatması ƏDV-nin məbləği düzgün göstərilməmişdirsə, büdcəyə ödənilməli olan ƏDV-nin məbləği həmin halların yarandığı hesabat dövrü üzrə vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim edilmiş bəyannamədə dəqiqləşdirilir. ƏDV-dən azad olunan, yaxud ƏDV-yə cəlb edilməyən əməliyyatlar aparan şəxslər tərəfindən mallar (işlər, xidmətlər) alınarkən ödənilmiş ƏDV məbləği əvəzləşdirilmir. «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun müvafiq maddəsində nəzərdə tutulmuş subsidiyalar istisna olmaqla, dövlət büdcəsindən muxtəlif mənbələr üzrə dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu (investisiya xərcləri) hesabına mallar (işlər, xidmətlər) alınarkən, ödənilmiş ƏDV-nin məbləği əvəzləşdirilmir. Sıfır (0) dərəcəsi ilə ƏDV tutulan əməliyyatlar ƏDV cəlb olunan əməliyyatlar hesab edilir və belə əməliyyatlar aparan şəxslər tərəfindən mallar (işlər, xidmətlər) alınarkən nağdsız qaydada (mal, iş və xidmət təqdim edən bank hesabına birbaşa nağd qaydada ödənişlər istisna edilməklə) ƏDV-nin depozit hesabı vasitəsilə ödənilmiş ƏDV-nin məbləği əvəzləşdirilir. ƏDV ödəyiciləri, habelə ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda olmayan səhmlərinin və paylarının 50 faizindən çoxu dövlətə məxsus olan hüquqi şəxslər və büdcə təşkilatları tərəfindən mallar, xidmətlər (işlər) alınarkən onlara verilmiş elektron vergi hesab-fakturaları üzrə ƏDV-nin məbləği ƏDV-nin depozit hesabına köçürülməlidir. ƏDV-nin depozit hesabında uçotun aparılması, ƏDV-nin hərəkəti, bu hesab üzrə aparılan əməliyyatlardan ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi və dövlət büdcəsinə köçürülməsi qaydaları Nazirlər Kabinetinin 30.12.2007-ci il tarixli 219 nömrəli Qərarı ilə müəyyən edilir. Vergi tutulan dövriyyədən büdcəyə ödənilməli olan ƏDV Vergi tutulan əməliyyatların aparıldığı hesabat dövrü ərzində vergi tutulan dövriyyədən büdcəyə ödənilməli olan ƏDV-nin məbləği vergi tutulan dövriyyədən hesablanan vergi məbləği ilə büdcəyə ödəmələr müəyyənləşdirilərkən əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərq

- telekommunikasiya xidmətlərinin göstərilməsi;
- radio və televiziya yayımı, poçt rabitəsi xidmətlərinin göstərilməsi;
- elektron ticarətin satıcıları (təchizatçıları) tərəfindən işlərin və xidmətlərin təqdim edilməsi, habelə elektron qaydada təşkil olunan lotereyaların, digər yarışların və müsabiqələrin keçirilməsi;

2.6. işi yerinə yetirən və ya xidmət göstərən şəxsin fəaliyyəti həyata keçirdiyi yer. 3. 2-ci bənd tətbiq edildikdə, birdən çox bənddə sadalanan işlərin görüldüyü və ya xidmətlərin göstərildiyi yer bu bəndlərin sıra üzrə birincisi ilə müəyyənləşdirilir.

Qeyri-rezidentin vergiyə cəlb edilməsi ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyata alınmayan qeyri-rezident Azərbaycan Respublikasının ərazisində vergi agenti üçün elektron xidmətlər də daxil olmaqla (Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından

kənarda otel xidmətlərinin və aviabiletlərin sifarişə üzrə xidmətlər istisna edilməklə) xidmət göstərsə və ya iş görürsə, işlərin görülməsi və ya xidmətlərin göstərilməsi vergiyə cəlb olunur. Bu əməliyyatlar üzrə vergi agentinin qeyri-rezidentə ödənməli olan məbləğə (ƏDV nəzərə alınmadan) ƏDV hesablanmalı və ödənməlidir. Elektron ticarət qaydasında işlərin və xidmətlərin alıcısı, habelə Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarda elektron qaydada təşkil olunan lotereyaların, digər yarışların və müsabiqələrin iştirakçısı vergi orqanlarında uçotda olmayan şəxs olduqda ödənişi aparən yerli bank və ya xarici bankın Azərbaycan Respublikasındakı filialları tərəfindən hesablanan ƏDV alıcının vəsaiti hesabına büdcəyə ödənilir.

ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmış yerli bank və ya xarici bankın Azərbaycan Respublikasındakı filialları tərəfindən vergi orqanlarında uçotda olmayan şəxsdən tutulmuş ƏDV əvəzləşdirilmir. Vergi agentini ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçmişdirsə, hesablanan ƏDV, əməliyyatın aparıldığı aydan sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq ödənilir və vergi orqanına bəyannamə təqdim edilir. Hesablanan verginin ödənilməsinə təsdiq edən ödəmə sənədi vergi agentinə ƏDV-nin məbləğini əvəzləşdirmək hüququnu verən elektron vergi hesab-fakturadır. Vergi agentini ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçməmişdirsə, o, hesablanan vergini tutmağa və tutulan vergini qeyri-rezidentə ödəmə verildikdən sonrakı 7 gün ərzində büdcəyə ödəməyə və növbəti ayın 20-dək ƏDV-nin bəyannaməsini verməyə borcludur. Bu əməliyyat vergi agentinin ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatda alınmasına görə müəyyənləşdirilən vergi tutulan əməliyyatlarına aid edilmir və qeyri-rezidentin əvəzindən verginin ödənilməsi vergi agentinə ƏDV-nin məbləğini əvəzləşdirməyə əsas vermir.

Agentin həyata keçirdiyi əməliyyatlar: 1. Digər şəxsin (vəkalət verən) agentini (vəkalət alan) olan şəxs tərəfindən mallar göndərilməsi, işlər görülməsi və ya xidmətlər göstərilməsi vəkalət verənin həyata keçirdiyi əməliyyat sayılır. Bu müddəa agentin vəkalət verənə göstərdiyi xidmətlərə tətbiq edilmir. Agentin vəkalət verənə göstərdiyi xidmətlər agent üçün vergitutma obyektini sayılır. 2. 1-ci bənd rezident olmayan və Azərbaycan Respublikasında ƏDV-nin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçməmiş şəxsin rezident agentinin Azərbaycan Respublikasına mallar göndərməsinə tətbiq edilmir. Belə hallarda, ƏDV-nin məqsədləri üçün malların göndərilməsi agent tərəfindən həyata keçirilən əməliyyat sayılır. Bu hal malların qeyri-rezidentin Azərbaycan Respublikasındakı daimi nümayəndəliyi və ya nümayəndəlik funksiyalarını yerinə yetirən digər şəxs tərəfindən təqdim edilməsinə şamil edilmir.

ƏDV-nin dərəcəsi ƏDV-nin dərəcəsi hər vergi tutulan əməliyyatın və hər vergi tutulan idxalın dəyərinin 18 faizidir. kimi müəyyən olunur. ƏDV tutulan dövriyyənin

dəqiqləşdirilməsi həyata keçirilən zaman dəqiqləşdirilməsi aparılan dövrdə ödənilməli olan ƏDV-nin məbləği vergi ödəyicisinin həmin dövr üçün tərtib etdiyi bəyannamədə göstərdiyi ƏDV-nin məbləğindən artıq olduqda, artıq məbləğ qiymətləndirmə bazasında dəyişikliyin baş verdiyi hesabat dövrü ərzində ödənilməli olan ƏDV sayılır və hesabat dövrü ərzində ödənilməli olan verginin məbləğinə əlavə edilir. Respublika ərazisində istehsalı olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının pərakəndə satışı zamanı tətbiq olunmuş ticarət əlavəsindən ƏDV hesablayan pərakəndə ticarət fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri həmin malların uçotunu ayrıca aparır, əks halda ƏDV ümumi dövriyyədən hesablanır. Elektron vergi hesab-fakturaları ƏDV-nin ödəyicisi kimi qeydiyyatdan keçən və vergi tutulan əməliyyat aparən şəxs malları, işləri və ya xidmətləri qəbul edən şəxsə elektron vergi hesab-fakturasını verməyə borcludur. ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçməyən şəxsin elektron vergi hesab-fakturasını verməyə hüququ yoxdur. Vergi ödəyicisi malın alıcısına (işlərin, xidmətlərin sifarişçisinə) Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada tərtib olunmuş elektron vergi hesab-fakturasını mal göndəriləndən (iş görüldəndən, xidmət göstəriləndən) sonra 5 gündən gec olmayaraq verməyə borcludur. ƏDV-nin ödəyiciləri olmayan alıcılara pərakəndə mal göndərildikdə və ya xidmət göstərildikdə, elektron vergi hesab-fakturası əvəzinə qəbz və ya çek verilə bilər. Bu sənədlər ƏDV-nin əvəzləşdirilməsinə əsas vermir və əvəzləşdirildikdə etibarsız hesab edilir. Gömrük orqanları tərəfindən verilmiş idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən idxal sənədləri ödənişin formasından asılı olmayaraq ƏDV-nin əvəzləşdirilməsinə əsas verir. ƏDV üzrə hesabat dövrü, bəyannamənin verilməsi və verginin ödənilməsi ƏDV üzrə hesabat dövrü təqvim ayı sayılır. Vergi ödəyicisi ƏDV-nin bəyannaməsini hər hesabat dövrü üçün hesabat dövründən sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanına təqdim etməli və həmin müddətədək vergini dövlət büdcəsinə ödəməlidir. Vergi ödəyicisi ləğv edildikdə (fəaliyyətinə xitam verildikdə) ƏDV bəyannaməsi növbəti ayın 20-dən gec olmamaq şərti ilə 30 gün müddətində vergi orqanına təqdim edilməlidir. Bu zaman vergi dövrü hesabat dövrü sayılan müddətin əvvəlindən vergi ödəyicisi fəaliyyətini dayandırdığı günə qədər olan dövrü əhatə edir. Vergi tutulan idxal üzrə ƏDV gömrük rüsumlarının ödənilməsi üçün nəzərdə tutulan qaydada gömrük orqanları tərəfindən hesablanır və alınır.

Vergi ödəyicisinin ƏDV məqsədləri üçün qeydiyyatı onun qeydiyyat haqqında ərizəsində göstəriləndi tarixdən keçmiş tarixlə aparıldıqda, vergi ödəyicisi qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən vergiyə cəlb edilən əməliyyatlar üzrə ƏDV ödəməlidir və vergi ödəyiciləri üçün müəyyən edilmiş qaydada vergi məbləğlərini əvəzləşdirmək hüququna malikdir. Müvafiq əməliyyatlar vergi ödəyicisi tərəfindən verilən birinci

bəyannamədə əks etdirilməlidir. Bu əməliyyatlar bəyannamənin verildiyi ay ərzində baş vermiş əməliyyatlar sayılır. Bu halda vergi ödəyicisi bəyannamədə əks etdirilmiş əməliyyatlar üçün ƏDV üzrə elektron vergi hesab-fakturaları təqdim etmək hüququna malikdir.

ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatdan keçən və ya qeydiyyatdan keçməli olan şəxs ƏDV-nin ödəyicisidir. ƏDV-nin dərəcəsi neçə faizdir? Malların (işlərin, xidmətlərin) təqdim olunmasına tətbiq olunan vergi dərəcəsi 18 faiz təşkil edir. Bundan başqa, ƏDV-nin Vergi Məcəlləsinin 165-ci maddəsində təsbit olunan güzəştli 0 (sıfır) faiz dərəcəsi ilə tətbiq olunması və Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsində təsbit olunan ƏDV-dən azad olunması halları da mövcuddur. Kimlər ƏDV qeydiyyatından keçməlidir? Sahibkarlıq fəaliyyəti çərçivəsində vergi tutulan əməliyyatlarının həcmi ardıcıl 12 aylıq dövrün istənilən ayında (aylarında), habelə bir əqd və ya müqavilə üzrə əməliyyatının ümumi dəyəri 200.000 manatdan çox olan; Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan; Birgə sahibkarlıq fəaliyyətinin iştirakçısının bir tərəfi ƏDV ödəyicisi olduqda, həmin fəaliyyətin uçotunu aparan; Aksizli və məcburi nişanlama ilə nişanlanmalı malların istehsalçısı olan şəxslər məcburi qaydada ƏDV qeydiyyatına alınmalıdır. Könüllü olaraq da ƏDV qeydiyyatına alınmaq üçün müraciət edə bilərsiniz. Bunun üçün uçotda olduğunuz vergi orqanına könüllü olaraq "Vergi ödəyicisinin əlavə dəyər vergisinin məqsədləri üçün qeydiyyata alınması haqqında Ərizə" ilə müraciət edə bilərsiniz. Əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) ödəyicisi kimlərdir?

Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) Azərbaycan Respublikasının ərazisi kimi müəyyən olunan ərazidə mallar (işlər, xidmətlər) təqdim etdikdə, vergi ödəyicisi olmayan alıcıya NKA çeki və (və ya) mədaxil qəbzi, vergi ödəyicisi olan alıcıya isə elektron qaimə-faktura verməli; Təqdim olunmuş malların dəyərində ƏDV tətbiq etməlisiniz. Qeyd: Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının pərakəndə satışı zamanı ƏDV ticarət əlavəsindən hesablanan verginin məbləğidir. Vergi tutulan dövriyyədən hesablanan verginin məbləği ilə Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq verilən elektron qaiməfakturalara və ya idxalda ƏDV-nin ödənildiyini göstərən sənədlərə müvafiq surətdə əvəzləşdirilməli olan verginin məbləği arasındakı fərqi müəyyən etdikdən sonra, təqvim ayından sonrakı ayın 20-dən gec olmayaraq "Əlavə dəyər vergisinin bəyannaməsi" vergi orqanına təqdim edilməli və həmin müddətdə də hesablanmış vergi məbləğini dövlət büdcəsinə ödəməlisiniz. ƏDV-nin məqsədləri üçün uçota alındıqdan sonra nə etməlisiniz?

Malların (işlərin, xidmətlərin) alışı zamanı ödənilmiş ƏDV məbləğinin Vergi Məcəlləsinin müddəalarına uyğun olaraq əvəzləşdirilməsi şərtləri Alınmış mallara (işlərə, xidmətlərə) görə onları təqdim edən şəxsdən elektron qaimə-faktura əldə edilməli; Malların (işlərin, xidmətlərin) alışı sahibkarlıq fəaliyyəti və ƏDV tutulan əməliyyatların məqsədləri üçün olmalı; Əməliyyatın dəyəri bank hesabından həmin malları (işləri, xidmətləri) təqdim edən şəxsin bank hesabına köçürülməli; Ƴ ƏDV məbləği ƏDV-nin depozit hesabına ödənilməlidir. Malların (işlərin, xidmətlərin) barter edilməsi həmin əməliyyatın ƏDV-siz dəyərinin malları (işləri, xidmətləri) təqdim edən şəxsin bank hesabına ödənilməsinə bərabər tutulur. Qeyd: ƏDV-nin əvəzləşdirilməsi şərtləri və bu zaman vergi tutulan əməliyyatın vaxtı barədə ətraflı məlumatı Vergi Məcəlləsinin 175-ci maddəsindən əldə edə bilərsiniz. Sıfır (0) dərəcə ilə ƏDV-yə cəlb olunma halları Qrant müqaviləsi (qərarı) əsasında xaricdən alınan qrantlar hesabına malların idxalı, qrant üzrə resipiyentlərə malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi və xidmətlərin göstərilməsi; Malların və müəyyən xidmətlərin ixracı; Beynəlxalq poçt xidmətləri istisna olmaqla, beynəlxalq və tranzit yük və sərnişin daşınması, habelə tranzit yük daşınması ilə bilavasitə bağlı yük aşırılma xidməti; Beynəlxalq və tranzit uçuşlarla bilavasitə bağlı olan işlərin görülməsi, xidmətlərin göstərilməsi; TAXES.GOV.AZ | E-TAXES.GOV.AZ 3 ƏLAVƏ DƏYƏR VERGİSİ (ƏDV) Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada malların ixrac qeydi ilə satışı; Vergi Məcəlləsində nəzərdə tutulan digər hallar. Qeyd: ƏDV-yə sıfır (0) dərəcə ilə cəlb olunma halları barədə ətraflı məlumatı Vergi Məcəlləsinin 165-ci maddəsindən əldə edə bilərsiniz. ƏDV-dən azadolma halları maliyyə xidmətlərinin göstərilməsi; ümumtəhsil müəssisələri, habelə peşə təhsili müəssisələri üçün dərslik komplektləri (iş dəftərləri istisna olmaqla) və uşaq ədəbiyyatının istehsalı ilə bağlı redaksiya, nəşriyyat və poliqrafiya fəaliyyəti; dəfn və qəbiristanlığın mərasim xidmətləri; ödənişli təhsil xidmətlərinin göstərilməsi (digər fəaliyyətləri ilə bağlı xidmətlərin göstərilməsi istisna olmaqla); kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) tərəfindən özlərinin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə dövriyyələr — 2014-cü il yanvarın 1-dən 10 il müddətinə; qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada fiziki şəxs tərəfindən gömrük sərhədindən keçirilən istehsal, yaxud kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallar; lizinq müqaviləsinin obyektı olan əsas vəsaitlərin idxalı; buğdanın idxalı və satışı, buğda ununun və çörəyin istehsalı və satışı - 2017-ci il yanvarın 1-dən 7 il müddətinə; damazlıq heyvanların idxalı və satışı; toxum və tinglərin idxalı və satışı; mineral gübrələrin, pestisidlərin idxalı və satışı; toxumların yetişdirilməsi, quşçuluq və arıçılıq üçün avadanlıqların, o cümlədən

laboratoriya avadanlıqlarının, toxum, taxıl və quru paxlalı bitkilərin təmizlənməsi, çeşidlənməsi və ya kalibrlənməsi üçün maşınların idxalı və satışı; kənd təsərrüfatı heyvanlarının və quşların profilaktikası, diaqnostikası və müalicəsi üçün istifadə olunan baytarlıq preparatlarının idxalı; bilavasitə kənd təsərrüfatı təyinatlı suvarma və digər qurğuların, maşınların, avadanlıqların və texnikaların, habelə siyahısı Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilmiş kənd təsərrüfatı texnikasının ehtiyat hissələrinin istehsalı, idxalı və satışı; kəpəyin istehsalı və satışı - 2019-cu il martın 1-dən 5 il müddətinə; heyvan və quş ətinin satışı - 2020-ci il yanvarın 1-dən 4 il müddətinə (kəsilmiş və dondurulmuş ətlər istisna olmaqla, emala məruz qalan heyvan ətinə münasibətdə); heyvandarlıq və quşçuluq təsərrüfatlarında istifadə edilən yem və yem əlavələrinin satışı üzrə dövriyyələr - 2020-ci il yanvarın 1-dən 4 il müddətinə; ý bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən tikilən binanın yaşayış sahəsinin dövlətə ayrılan hissəsinin təqdim edilməsi üzrə dövriyyələr; “Tibbi sığorta haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq icbari tibbi sığorta fondunun vəsaiti hesabına tibbi xidmətlərin göstərilməsi - 2020-ci il yanvarın 1-dən 2 il müddətinə; Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyinin təsdiqedicisi sənədi əsasında iri neft emalı zavodlarının (xam neft üzrə illik emal gücü 3 milyon tondan az olmayan) yenidən qurulması layihələri çərçivəsində avadanlıqların və materialların idxalı – 2021-ci il yanvarın 1-dən 2 il müddətinə; Azərbaycan Respublikasının Səhiyyə Nazirliyinin təsdiqedicisi sənədi əsasında yeni növ koronavirus (COVID-19) infeksiyasına qarşı vaksinlərin və həmin vaksinlər üçün nəzərdə tutulmuş şprislərin idxalı – 2021-ci il yanvarın 1-dən 2 il müddətinə; Əlavə dəyər vergisi (ƏDV) qızıldan və gümüşdən hazırlanan zərgərlik məmulatlarının istehsalı və emalı işlərinin görülməsi məqsədilə İqtisadiyyat Nazirliyinin təsdiqedicisi sənədi əsasında dəzgahların, avadanlıqların və qurğuların idxalı -2021-ci il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə; külçə, sikkə və ya qranul şəklində qızılın və gümüşün satışı. Qeyd: ƏDV-dən azad olunma halları barədə ətraflı məlumatı Vergi Məcəlləsinin 164-cü maddəsindən əldə edə bilərsiniz.

ƏDV qeydiyyatının ləğv edilməsi üçün nə etməlisiniz? Fəaliyyətin müvəqqəti dayandırılması halları istisna olmaqla, vergi ödəyicisi ƏDV-yə cəlb olunan əməliyyatlar aparmağı dayandırarsa, ƏDVnin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunmasına dair ərizə verməyə borcludur. Bu halda, ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunması vergi ödəyicisinin vergi tutulan əməliyyatları tam dayandırdığı gün qüvvəyə minir. Avtonəqliyyat vasitələri ilə respublika ərazisində sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən şəxslər ƏDV-nin məqsədləri üçün son qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən 3 il keçdikdən sonra istənilən vaxt qeydiyyatın ləğv olunmasına dair

ərizə verə bilərlər. Vergi ödəyicisinin vergiyə cəlb olunan əməliyyatlarının ümumi məbləği əvvəlki ardıcıl tam 12 təqvim ayı ərzində 100.000 manatdan çox deyilsə, əvvəlki abzaslarda nəzərdə tutulan hallar istisna edilməklə, vergi ödəyicisi ƏDV-nin məqsədləri üçün son qeydiyyatın qüvvəyə mindiyi tarixdən etibarən 1 il keçdikdən sonrakı istənilən vaxt qeydiyyatın ləğv olunmasına dair ərizə verə bilər. ƏDV-nin məqsədləri üçün qeydiyyatın ləğv olunması vergi orqanına qeydiyyatın ləğv edilməsinə dair ərizənin verildiyi gün qüvvəyə minir

14. Aksizlər

Azərbaycan Respublikası ərazisində aksizli malların istehsalı və ya idxalı ilə məşğul olan bütün müəssisələr və fiziki şəxslər; Azərbaycan Respublikasının hüdudlarından kənarında bilavasitə özü və ya podratçı vasitəsilə aksizli malları istehsal edən və istehsal etdiyi yerdə vergi ödəyicisi kimi uçotda olmayan Azərbaycan Respublikasının rezidentləri; Sifarişçinin göndərdiyi xammaldan Azərbaycan Respublikası ərazisində mallar istehsal edildiyi hallarda, malların istehsalçısı (podratçı) (bu halda istehsalçı (podratçı) aksiz məbləğlərini sifarişçidən almalıdır); I Aksizli malların istehsalçısı və sifarişçisi qarşılıqlı surətdə asılı olan rezident şəxslər olduqda, malın sahibi (sifarişçi).

Aksizin ödəyiciləri Aksizli malların istehsalçıları eyni zamanda Əlavə Dəyər Vergisinin (ƏDV) ödəyiciləridir. İdxal edilən aksizli mallar gömrük qanunvericiliyinə uyğun olaraq gömrük orqanlarında bəyan edilir və aksiz gömrük orqanları tərəfindən gömrük rüsumlarının tutulduğu qaydada tutulur. Aksizlər: içməli spirt, pivə və spirtli içkilərin bütün növləri; tütün məmulatları; neft məhsulları; minik avtomobilləri (xüsusi nişan və avadanlıqlarla təchiz olunmuş xüsusi təyinatlı avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla); istirahət və ya idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələr; idxal olunan platin, qızıl, ondan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatları, emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş almaz; idxal olunan xəz-dəri məmulatları; energetik içkilər; avtobuslar (sıxılmış qazla işləyən avtobuslar istisna olmaqla); elektron siqaretlər üçün maye; istehsal məqsədli tütünlər istisna olmaqla digər çəkməli tütünlər, “homogenləşdirilmiş” və ya “bərpa edilmiş” tütünlər, çeynənilən və ya buruna çəkilən tütünlər, habelə qəlyan üçün tütünlər və tütün əvəzləyiciləri; qızdırılma nəticəsində istehlak edilən (buxar) tütün və tütün məhsulları; birdəfəlik istifadə üçün elektron siqaret, qəlyan və onların əvəzediciləri.

Aksizlər üzrə hesabat dövrü və aksizlərin ödənilməsi Aksizli malların istehsalçıları tərəfindən “Aksiz bəyannaməsi” hər hesabat ayı üçün növbəti ayın 20-dən gec olmayaraq vergi orqanına təqdim edilməli və həmin müddət ərzində aksizlər dövlət büdcəsinə ödənilməlidir.

Aksizli mallar hansılardır? İstehsal olunan mallar üzrə: Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan içməli spirtə, pivəyə, spirtli içkilərə, tütün məmulatlarına, energetik içkilərə, istehsal məqsədli tütünlər istisna olmaqla digər çəkməli tütünlərə, “homogenləşdirilmiş” və ya “bərpa edilmiş” tütünlərə, çeynənilən və ya buruna çəkilən tütünlərə, qəlyan üçün tütünlərə və tütün əvəzləyicilərinə, qızdırılma nəticəsində istehlak edilən (buxar) tütün və tütün məhsullarına, birdəfəlik istifadə üçün elektron siqaret, qəlyan və onların əvəzedicilərinə və elektron siqaretlər üçün mayeyə tətbiq edilən aksiz dərəcələri: Aksizlər üzrə vergi dərəcələri hansılardır? içməli spirt (o cümlədən tərkibində 80 faizdən az spirt olmayan denaturlaşdırılmamış etil spirti; tərkibində 80 faizdən az spirt olan denaturlaşdırılmamış etil spirti) hər litrinə 4,0 manat araq (vodka), tündləşdirilmiş içkilər və tündləşdirilmiş içki materialları, likyor və likyor məmulatları hər litrinə 4,0 manat konyak və konyak materialları hər litrinə 4,0 manat şampan şerabı hər litrinə 2,6 manat şerablar və şerab materialları hər litrinə 0,2 manat pivə (alkoqolsuz pivə istisna olmaqla) və pivə tərkibli digər içkilər hər litrinə 0,4 manat siqarilla (nazik siqarlar) 1000 ədədinə 43,0 manat siqarlar, o cümlədən ucları kəsilən siqarlar hər bir ədədinə 1,0 manat tütündən hazırlanan siqaretlər və onun əvəzediciləri 1000 ədədinə 38,5 manat energetik içkilər hər litrinə 3,1 manat elektron siqaretlər üçün maye hər litrinə 100,0 manat Bu cədvəldə nəzərdə tutulmayan tündləşdirilməmiş alkoqollu içkilər (tərkibindəki spirtin miqdarı 9 faizdən çox olmayan) hər litrinə 0,4 manat qəlyan üçün tütünlər və tütün əvəzləyiciləri, istehsal məqsədli tütünlər istisna olmaqla digər çəkməli tütünlər, “homogenləşdirilmiş” və ya “bərpa edilmiş” tütünlər, çeynənilən və ya buruna çəkilən tütünlər hər kiloqramına 30,0 manat qızdırılma nəticəsində istehlak edilən (buxar) tütün və tütün məhsulları 1000 ədədinə 14,0 manat birdəfəlik istifadə üçün elektron siqaret, qəlyan və onların əvəzediciləri hər bir ədədinə 0,25 manat Azərbaycan Respublikası ərazisində istehsal olunan neft məhsulları üçün vergi tutulan əməliyyatın məbləği vergi ödəyicisinin müştəridən və ya hər hansı digər şəxsdən, o cümlədən barter əsasında, aldığı və ya almalı olduğu haqqın topdansatış bazar qiymətindən (aksiz, yol vergisi və ƏDV çıxılmaqla) aşağı olmayan məbləğidir. Azərbaycan Respublikasına idxal olunan mallar üzrə: I minik avtomobillərinin mühərrikinin həcminə mütənasib olaraq tətbiq edilən aksiz dərəcələri: Mühərrikin həcmi

Aksizin dərəcəsi Mühərrikin həcmi 3000 kubsantimetrdən çox və istehsal tarixi 3 ildən artıq olduqda Aksizin dərəcəsi 3 2000 sm -dək olduqda 3 hər 1 sm - 0,3 manat — 3 3000 sm -dək olduqda 3 600 manat + 2001-3000 sm 3 hissəsi üçün hər 1 sm görə - 5 manat — 3 4000 sm -dək olduqda 3 5600 manat + 3001-4000 sm 3 hissəsi üçün hər 1 sm görə - 13 manat 3 5600 manat + 3001-4000 sm 3 hissəsi üçün hər 1 sm görə - 15 manat 3 5000 sm -dək olduqda 3 18600 manat + 4001-5000 sm 3 hissəsi üçün hər 1 sm görə - 35 manat 20600 manat + 4001-5000 3 3 sm hissəsi üçün hər 1 sm görə - 40 manat 3 5000 sm -dən çox olduqda 3 53600 manat + 5000 sm -dən çox 3 hissəsi üçün hər sm görə - 70 manat 3 60600 manat + 5000 sm -dən çox hissəsi üçün hər 3 sm görə - 80 manat

Azərbaycan Respublikasına idxal olunan minik avtomobillərinin istehsal tarixi 7 ildən artıq olduqda, aksiz yuxarıda qeyd edilən cədvələ əsasən hesablanmış məbləğə benzin mühərrikli minik avtomobillərinə 1,2, dizel mühərrikli minik avtomobillərinə isə 1,5 yüksəldici əmsal tətbiq edilməklə hesablanır. I avtobusların mühərrikinin həcminə mütənasib olaraq tətbiq edilən aksiz dərəcələri: 3 4000 sm -dək olduqda 3 hər 1 sm - 2,0 manat 3 6000 sm -dək olduqda 3 3 8000 manat + 4001 - 6000 sm hissəsi üçün hər 1 sm görə - 4 manat 3 8000 sm -dək olduqda 3 3 16000 manat + 6001 - 8000 sm hissəsi üçün hər 1 sm görə - 6 manat 3 10000 sm -dək olduqda 3 3 28000 manat + 8001 - 10000 sm hissəsi üçün hər 1 sm görə - 8 manat 3 10000 sm -dən çox olduqda 3 3 44000 manat + 10000 sm -dən çox hissəsi üçün hər sm görə - 10 manat Qeyd: Azərbaycan Respublikasına idxal olunan avtobusların istehsal tarixi 1 ildən artıq və ya qət etdiyi məsafə 100.000 kilometrədən artıq olduqda, aksiz yuxarıda qeyd olunan qaydada hesablanmış məbləğə 1,5 əmsal tətbiq edilməklə hesablanır. I istirahət və ya idman üçün yaxtaların və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələrin mühərrikinin həcmnin hər kub santimetrinə görə 6 manat; I platinin hər qramına görə 4 manat; I Qızılın, ondan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatlarının min çəki vahidindəki miqdarı: 375 olduqda hər qramına görə 1,5 manat 500 olduqda hər qramına görə 2 manat 585 olduqda hər qramına görə 2,4 manat 750 olduqda hər qramına görə 3 manat 958 olduqda hər qramına görə 5 manat 999 olduqda hər qramına görə 6 manat 4 emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş almazın 1 karatı üçün 400 manat (aksiz dərəcəsi) olmaqla, aşağıdakı qaydada hesablanır: <1 karat 400 manat* faktiki çəki 1-2 karat 2 əmsal *400 manat* faktiki çəki 2-3 karat 3 əmsal*400 manat* faktiki çəki 3-4 karat 4 əmsal *400 manat* faktiki çəki 4-5 karat 5 əmsal *400 manat* faktiki çəki > 5 karat 10 əmsal *400 manat* faktiki çəki I idxal olunan xəz-dəri

məmulatlarının topdansatış bazar qiymətindən aşağı olmayan gömrük dəyərinin 10 faizi. Azərbaycan Respublikasında istehsal olunan neft məhsulları, minik avtomobilləri və istirahət və ya idman üçün yaxtalar və bu məqsədlər üçün nəzərdə tutulan digər üzən vasitələr üzrə aksiz dərəcələri Nazirlər Kabineti tərəfindən müəyyən edilir. Aksizli malların ixracı sıfır (0) dərəcəsi ilə vergiyə cəlb olunur. Fiziki şəxsin fərdi istehlakı üçün 1,5 litr alkoqollu içkinin, 200 ədəd siqaretin, 20 qram qızılın, ondan hazırlanmış zərgərlik və digər məişət məmulatlarının, emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş 0,5 karat almazın idxalı; Yuxarıdakı bənddə qeyd edilənlər nəzərə alınmaqla idxal olunan platin, qızıl və onlardan hazırlanmış zərgərlik və digər məmulatlar, emal olunmuş, çeşidlənmiş, çərçivəyə salınmış və bərkidilmiş almaz -2021- ci il yanvarın 1-dən 3 il müddətinə; Respublikaya avtomobillərlə gələn şəxslər üçün həmin avtomobilin texniki pasportu ilə nəzərdə tutulmuş bakındakı yanacaq; Respublika ərazisindən tranzitlə daşınan mallar. Aksizdən azadolmalar yalnız o zaman tətbiq edilir ki, gömrük rüsumlarından azadolmaların şərtlərinə əməl edilmiş olsun. Əgər gömrük rüsumu tutulması məqsədləri üçün idxal, rüsumun geri qaytarılması rejiminin təsiri altına düşürsə və ya azadolmanın şərtləri pozulduğu üçün gömrük rüsumunun ödənilməsi tələb edilirsə, həmin rejim aksizin tutulmasına da tətbiq olunur. Qeyd: Aksizlər üzrə azadolma halları barədə ətraflı məlumatı Vergi Məcəlləsinin 188-ci maddəsindən əldə edə bilərsiniz.

Aksizdən azadolmalar Vergi ödəyicisinin aksizin ödənişi üzrə borcu olduqda, həmin borc yaranandan ödənilənədək həyata keçirilən vergi tutulan əməliyyatlar üzrə aksizlər əməliyyatların aparıldığı vaxt ödənilməlidir. Əks təqdirdə, vergi ödəyicisinin həmin malları bu mallar üzrə aksizlər ödənilənədək istehsal binasının həddlərindən kənara çıxartmaq hüququ yoxdur. Aksizli malların istehsalçısı tərəfindən malların istehsal binasının həddlərindən kənara buraxılmasına görə vergi hesablanmışdırsa, həmin malların xarab olması, yaxud istifadə müddətinin bitməsi və ya digər səbəblərdən geri qaytarılması zamanı hesablanmış aksiz malların qaytarıldığı hesabat dövründə azaldılır. Aksizli malların istehsalçısı tərəfindən aksizli malların istehsal binasının həddlərindən ona məxsus digər təsərrüfat subyektlərinə (obyektlərinə), yaxud əvvəlcədən sifariş edilməyən əməliyyatlar üzrə nəqliyyat vasitələrinə buraxılışı “aksizli malların (neft məhsulları istisna olmaqla) təsərrüfatdaxili yerdəyişməsi barədə” elektron qaiməfaktura ilə rəsmiləşdirilir. Aksizli malların istehsalçısı tərəfindən malların istehsal binasının həddlərindən kənara özünə məxsus obyektlərə buraxılmasından sonra həmin malların xarab olması, yaxud istifadə müddətinin bitməsi səbəbindən geri

qaytarılması zamanı vergi ödəyicisi həmin malların aktlaşdırılması və hesablanmış verginin azaldılması üçün vergi orqanına müraciət edir. Müraciət edilmə tarixindən 5 iş günü müddətində vergi orqanının məsul şəxslərinin iştirakı ilə həmin mallar aktlaşdırılır.

15. Əmlak Vergisi

Əmlak vergisi Müəssisənin əmlak vergisi dedikdə müəssisənin balansında olan əsas vəsaitlərə görə hesablanıb ödənilən vergi başa düşülür. Vergi ödəyiciləri kimlərdir? Vergitutma obyektı olan rezident müəssisələr və Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsi ilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyrirezident müəssisələr əmlak vergisinin ödəyiciləridirlər. Vergitutma obyektləri Əmlak vergisi üzrə aşağıdakılar vergitutma obyektı sayılır:

- müəssisələrin balansında olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri;
- Azərbaycan Respublikasında özünün daimi nümayəndəliyi vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən qeyri-rezident müəssisələr üçün - yalnız daimi nümayəndəliklə bağlı olan əsas vəsaitlərin orta illik dəyəri. Vergi dərəcəsi Müəssisələr əsas vəsaitlərin orta illik qalıq dəyərindən 1% dərəcəsi ilə əmlak vergisi ödəyirlər. Vergi güzəştləri və azadolmalar Dövlət hakimiyyəti orqanları, büdcə təşkilatları və yerli özünü idarəetmə orqanları, Mərkəzi Bank və onun qurumları, maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı, dövlət fondları və əlillərin, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ictimai təşkilatları əmlak vergisini ödəməkdən azaddır. Vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əmlakının dəyəri aşağıdakı əmlakların dəyərində azaldılır:

- ekologiya, yanğından mühafizə və ya mülki-müdafiə üçün istifadə edilən obyektlərin;

- məhsul ötürücü kəmərlərin, dəmir və avtomobil yollarının, rabitə və enerji ötürücü xətlərinin, meliorasiya və suvarma sistemi obyektlərinin, peyklərin və digər kosmik obyektlərin;

- mexaniki nəqliyyat vasitələrinin;

- təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələrinin yalnız bu sahələrin təyinatı üzrə istifadə etdiyi obyektlərinin. Şəhərlərdə sənişin daşımaları üçün istifadə olunan trolleybuslar və tramvaylar əmlak vergisindən azaddır. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslər və fiziki şəxslər

həmin parkda qeydiyyatda alındıqları hesabat ilindən başlayaraq, 7 il müddətinə bu parkdakı əmlaklarına görə əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin qərarına əsasən yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının idarəedici təşkilatı və ya operatoru həmin parkın ərazisində yerləşən əmlaklarına görə əmlak vergisini ödəməkdən azaddır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan (o cümlədən sənaye üsulu ilə) hüquqi şəxslər 2019-cu ilin yanvar ayının 1-dək bu fəaliyyət prosesində istifadə olunan obyektlərdən əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar. Müəssisələrin balansında olan, sərnişin və yük daşımalarında istifadə edilən su nəqliyyatı vasitələrinə görə ödənilməli olan əmlak vergisinin məbləği 25 faiz azaldılır. İnvestisiya təşviqi sənədini almış hüquqi şəxs həmin sənədi aldığı tarixdən müvafiq əmlakına görə 7 il müddətinə əmlak vergisini ödəməkdən azaddır. Verginin hesablanması və ödənilməsi qaydası Əmlak vergisi müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyərində əsasən hesablanır. Müəssisənin əmlakı qalıq dəyərindən artıq qiymətə sığortalandığı halda əmlak vergisi bazar qiyməti nəzərə alınmaqla hesablanır. Sığortalanan əmlakın dəyəri bazar qiyməti nəzərə alınmaqla hesablandığı halda, həmin əmlaka əmlakın orta illik qalıq dəyərindən əmlak vergisinin hesablanması qaydası tətbiq edilmir. Müəssisənin əmlak vergisi üçün vergi dövrü təqvim ili sayılır. Əmlak vergisinin ödəyiciləri cari vergi ödəmələri kimi hər rübün ikinci ayının 15-dən gec olmayaraq əvvəlki ildəki əmlak vergisi məbləğinin 20 faizi həcmində vergi ödəyir. Əvvəlki hesabat ilində əmlak vergisi ödəyicisi olmayan və növbəti ildə bu verginin ödəyicisi olan, habelə yeni yaradılmış və əmlak vergisi ödəyicisi olan hüquqi şəxslər əmlakın əldə edildiyi rübdən sonra hər rübün ikinci ayının 15-dən gec olmayaraq həmin əmlaka görə hesablanmalı olan illik əmlak vergisi məbləğinin 20 faizi miqdarında cari vergi ödəmələri həyata keçirirlər. Əmlak vergisi üzrə cari vergi ödəmələri vergi ili üçün vergi ödəyicisindən tutulan verginin məbləğinə aid edilir. Dövlət büdcəsinə hesabat dövrü üçün ödənilməli olan verginin məbləği hesabat dövrü ərzində əvvəllər hesablanmış ödəmələr nəzərə alınmaqla müəyyən edilir. Cari vergi ödəmələri müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə, ödəmə müddətindən sonrakı hər bir ötmüş gün üçün vergi ödəyicisindən ödənilməmiş cari vergi ödəmələrinə görə faiz tutulur. Əmlak vergisi üzrə cari vergi ödəmələri hesabat ili başa çatdıqdan sonra yenidən haqq-hesab edilir və bu zaman hesablanmış cari vergi məbləği hesabat üzrə vergi məbləğindən çox olduğu halda artıq hesablanmış cari vergi və ona uyğun faiz məbləğləri azaldılır. Müəssisə əmlak

vergisinin illik bəyannaməsini hesabat ilindən sonrakı ilin mart ayının 31-dən gec olmayaraq vergi orqanına verir. Vergi ödəyicisi olan hüquqi şəxs onun ləğv edilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi tarixindən, qeyri-rezidentin daimi nümayəndəliyi üçün bu tarix göstərilmədikdə isə qərarın Azərbaycan Respublikasının xarici dövlətlərdəki nümayəndəlikləri (Azərbaycan Respublikasının mənafeyini təmsil edən digər ölkənin konsulluq idarələrində) leqallaşdırıldığı tarixindən sonra 30 gün müddətində vergi orqanına əmlak vergisinin bəyannaməsini verməlidir və bu halda hesabat dövrü vergi ilinin əvvəlindən vergi ödəyicisinin sahibkarlıq fəaliyyətini dayandırdığı günə qədər olan dövrü əhatə edir. Əmlak vergisinin bəyannaməsi üzrə vergilər bu bəyannamənin verilməsi üçün müəyyən edilmiş müddətlərədək ödənilir. Hesablanmış verginin məbləği mənfəət vergisinin məqsədləri üçün məhdudlaşdırılmayan gəlirdən çıxılmalara aid edilir. Müəssisənin əmlak vergisi dövlət büdcəsinə ödənilir.

Müəssisənin əmlak vergisinin hesablanmasına dair aşağıdakı misala baxaq: Vergi tutulan dəyərin müəyyən edilməsi qaydası Vergitutma məqsədləri üçün müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyəri götürülür.

- Əmlakın qalıq dəyəri dedikdə əsas vəsaitlərin ilkin dəyərindən həmin əsas vəsaitlərə hesablanmış amortizasiya məbləği çıxıldıqdan sonra qalan dəyəri başa düşülür.

- Əmlakın orta illik qalıq dəyərini hesablamaq üçün avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla müəssisənin əmlakının ilin əvvəlinə və sonuna qalıq dəyəri toplanıb ikiyə bölünür. Müəssisənin əmlakının orta illik qalıq dəyəri hesablanarkən, əsas vəsaitlərin (vəsaitin) yenidən qiymətləndirilməsindən yaranan artım (yenidən qiymətləndirilmə nəticəsində yaranan müsbət fərq) nəzərə alınmır.

- Müəssisə hesabat ili ərzində yaradıldıqda və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduqda, onun əmlakının (avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla) yaradıldığı və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduğu tarixə və ilin sonuna qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və müəssisənin yaradıldığı və ya əmlak vergisi ödəyicisi olduğu aydan sonra, ilin sonuna qədər olan ayların sayına vurulur.

- Müəssisə hesabat ili ərzində ləğv edildikdə və ya sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olduqda, onun əmlakının (avtonəqliyyat vasitələri istisna olmaqla) ilin əvvəlinə və ləğv edildiyi və ya sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olduğu tarixə

qalıq dəyəri toplanaraq 24-ə bölünür və ilin əvvəlindən müəssisənin ləğv edildiyi və ya sadələşdirilmiş verginin ödəyicisi olduğu aya qədər olan ayların sayına vurulur. Maliyyə sanksiyaları və faizlər Müəssisə rəhbərləri müəssisənin balansında olan əsas vəsaitlər üçün əmlak vergisinin düzgün hesablanması və hesablanmış əmlak vergisinin vaxtında büdcəyə ödənilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar.

- Əmlak vergisinin hesabatını əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə vergi orqanının rəhbərinin (onun müavininin) qərarına əsasən 40 manatmiqdarında maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Vergi ödəyicisi vergilər, faizlər və maliyyə sanksiyaları üzrə borclarını 5 gün müddətində ödəmədikdə vergi orqanı müəyyən edilmiş formada aktivləri barədə məlumatın 10 gün ərzində vergi orqanına təqdim edilməsini vergi ödəyicisindən tələb edə bilər. Məlumatı əsas olmadan müəyyən edilən müddətdə təqdim etməyən vergi ödəyicisinə vergi orqanının rəhbərinin (onun müavininin) qərarına əsasən 100 manat məbləğində maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Əmlak vergisinin hesabatda göstərilən məbləği hesabatda göstərməli olan məbləğinə nisbətən azaldılmışdırsa, habelə büdcəyə çatması əmlak vergisi məbləği hesabat təqdim etməməklə yayındırılmışdırsa, vergi ödəyicisinə azaldılmış və ya yayındırılmış əmlak vergisi məbləğinin (kameral vergi yoxlaması nəticəsində hesablanmış əlavə vergi məbləği istisna olmaqla) 50 faizi miqdarında maliyyə sanksiyası tətbiq edilir.

- Əmlak vergisi üzrə vergi və cari vergi ödənişi müəyyən edilmiş müddətdə ödənilmədikdə, ödəmə müddətindən sonrakı hər bir ötmüş gün üçün, ancaq bir il müddətindən çox olmamaq şərti ilə, vergi ödəyicilərindən və ya vergi agentindən ödənilməmiş vergi və ya cari vergi ödənişi məbləğinin 0,1 faizi miqdarında faiz tutulur.

İstifadə olunan ədəbiyyat

- 1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi(ən son dəyişikliklərlə)Bakı-2022**
- 2. F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbəliyev, Z.H.Rzayev “ Vergilər və vergitutma” Bakı-2010**
- 3. D.A.Bağirov “Vergi nəzarəti” Bakı-2006**
- 4. Məmmədov Ə.C.Seyfullayev İ.Z və. b “Vergiyə giriş” Bakı-2014**